

**ERZURUM İLİ, TORTUM İLÇESİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN
GELENEKSEL KIRLANGIÇ KUBBELİ EVLER**

Hasan SÖYLEMEZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hasan SÖYLEMEZ

19/08/2022

ERZURUM İLİ, TORTUM İLÇESİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN GELENEKSEL
KIRLANGIÇ KUBBELİ EVLER

(Yüksek Lisans Tezi)

Hasan SÖYLEMEZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2022

ÖZET

“Tüteklikli örtü” ya da “bindirme tavan” olarak da adlandırılabilen kırlangıç kubbe, Türk mimari yapılarında camilerde, cemevlerinde ve evlerde bir örtü elemanı olarak kullanılmıştır. Kırlangıç kubbe, Türk mimarlığında sadece büyük mimari eserlerde değil, tersine Orta Asya’dan Kuzeydoğu Anadolu’ya kadar olan bölge içerisinde sıradan evlerde de görülen bir mimari elemandır. Eski Çağ’a dayanan ateşin etrafında kurgulanmış yaşam alanlarının bir devamı olarak, tepe noktasında bulunan tüteklik, ışık girişi ve hava dolaşımını sağlayarak hem işlevsel hem de anlamsal olarak Orta Asya Türk çadırının tepe noktasındaki açıklığı anımsatır. Kırlangıç kubbeli evlere, Sibirya’nın güneyinden başlayarak Anadolu’ya kadar olan kışların sert geçtiği iklim kuşağında sıkça rastlanmaktadır. Evler, genel olarak belirli bir kota kadar toprağa gömülmüştür. Bu sayede toprağın ıslasından ve yalıtımından faydalanır. Ayrıca bu bölgelerde çok fazla kar yağışı olduğundan duvarlar üzerinde açılmayan pencerelerin yerini tüteklikler ve pasin örtüşü denilen tavan pencereleri almıştır. Bu çalışma kapsamında kırlangıç kubbeli ev yapma geleneğinin yaygın olduğu Tortum İlçesi’nin köylerinde bulunan örnekler incelenmiştir.

Bilim Kodu : 80109

Anahtar Kelimeler : Tüteklik, kırlangıç kubbe, vernaküler mimari, ev, Erzurum evleri, mimarlık, geleneksel

Sayfa Adedi : 123

Danışman : Prof. Dr. C. Nakış KARAMAĞARALI

THE TRADITIONAL HOUSES WITH SWALLOW-DOME IN ERZURUM, TORTUM
PROVINCE AND ITS PRECINCTS

(M. Sc. Thesis)

Hasan SÖYLEMEZ

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES

August 2022

ABSTRACT

The swallow-dome which is a kind of wooden lantern roof has been used as a covering element in mosques, masjids and houses in Turkish architectural structures. The swallow dome is an architectural element seen not only in large architectural works, but also in ordinary houses in the region from Central Asia to Northeast Anatolia. As a continuation of the living spaces built around the fire dating back to antiquity, the smoke hole at the top provides light entry and air circulation, and it reminds the opening at the top of the Central Asian Turkish tent, both functionally and semantically. Houses with swallow-domes are frequently encountered in the climate zone, where winters are harsh, starting from the south of Siberia to Anatolia. Generally, some parts of houses are located underground until an elevation. In this way, it benefits from the heat and insulation of the earth. In addition, since there was a lot of snow in these regions, the windows that could not be opened on the walls were replaced by roof windows called “tüteklik” (smoke hole) and “pasin örtüşü” (slanted window on the roof). Within the scope of this study, the samples found in the villages of Tortum District, where the tradition of building a Swallow-dome houses are common, were examined.

Science Code : 80109

Key Words : Smoke hole, swallow-dome (kırlangıç kubbe), vernacular architecture, house, Erzurum houses, architecture

Page Number : 123

Supervisor : Prof. Dr. C. Nakış KARAMAĞARALI

TEŞEKKÜR

Lisans öğrenimim ve yüksek lisans tezim boyunca bana verdiği emeklerinden ötürü, Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI başta olmak üzere tüm Gazi Üniversitesi öğretim kadrosuna, alan araştırmaları yaptığım süre içerisinde yardımları ve ilgilerinden dolayı Adem ÇELEBİ, Ümit ÇELEBİ ve gösterdiği misafirperverliğinden ötürü Tipili Köyü Muhtarı Tahsin AYDEMİR başta olmak üzere değerli Erzurum halkına, bu süre içerisinde bana motivasyon kaynağı olan Yasin LEYLEK, Semih SOLAK ve Ferdi ÇAKMAK'a ve son olarak her zaman yanımda olan aile bireylerime teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xi
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xviii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xix
1. GİRİŞ.....	1
2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ORTA ASYA VE ANADOLU’DA KONUT MİMARİSİ.....	5
2.1. Orta Asya Konut Mimarisi.....	5
2.2. Anadolu’da Konut Mimarisi	14
3. KIRLANGIÇ KUBBE.....	31
3.1. Tanımı ve Yapım Tekniği.....	31
3.2. Türk Mimarlığında Kırangıç Kubbe Kullanımı	32
3.3. Türk Mimarlığında Kırangıç Kubbenin Anlamsal Açıdan Yorumlanması	41
4. TORTUM VE ÇEVRESİNDE BULUNAN KIRSAL YERLEŞİM ALANLARINDAKİ KIRLANGIÇ KUBBELİ EVLER	45
4.1. Tipili Köyü.....	46
4.1.1. Nihat Yakuli’ye ait ev	46
4.1.2. Tahsin Aydemir’e ait ev.....	50

	Sayfa
4.1.3. Tipili Köyü’ndeki sahipsiz yıkıntılar	54
4.2. Akbaba Köyü	56
4.2.1. Dursun Alkan’a ait ev	56
4.2.2. Fahri Keleş’e ait ev	58
4.3. Kapıkaya Köyü.....	61
4.3.1. Sıtkı Taşdemir’e ait ev	61
4.3.2. Ünal Aydemir’e ait ev	65
4.4. Uzunkavak Köyü.....	68
4.4.1. İbrahim Tortum’a ait ev	68
4.4.2. Orhan Yıldız’a ait ev	73
4.4.3. Ekrem Dilek’e ait ev	76
4.4.4. İsmail Güven’e ait ev	79
4.4.5. Ahmet Şahin’e ait ev	82
4.4.6. Emrullah Tanrıverdi’ye ait ev	87
4.5. Taşbaşı Köyü.....	91
4.5.1. Ev 1	92
4.5.2. Ev 2	95
4.5.3. Ev 3	99
4.5.4. Taşbaşı Köyü’ndeki sahipsiz yıkılmış evler	101
4.6. Oltu Sülünkaya Köyü’nde Mevlüt Çelebi’ye Ait Ev	103
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	107
KAYNAKLAR	111
EKLER	115
EK-1. Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri	116

Sayfa

EK-2. Tespit edilen süslemeler 121

ÖZGEÇMİŞ 123

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Kırılma kubbeye dair buluntular	14

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Türk çadırı tipleri	6
Şekil 2.2. Kislenko'ya göre Botay Yerleşkesinde bir evin restitüsyon çizimi	7
Şekil 2.3. Tunç Çağ'ına ait konutun plan ve kesit çizimi, A. Margulan	8
Şekil 2.4. Aksu Ayulu II. kurganın restitüsyon kesiti, A. Margulan	8
Şekil 2.5. Pencikent Sarayı kabul salonu	9
Şekil 2.6. Urtakurgan'da kırlangıç kubbe çizimi	9
Şekil 2.7. Solda Tung-Huan Tapınak Şeması, sağda Kızıl'da tapınak resmi	10
Şekil 2.8. Didi Smada Köyü Camii kırlangıç kubbe şekli verilmiş tavan, Adigeni bölgesi	10
Şekil 2.9. Harcam Köyü Camii giriş üzerindeki kırlangıç kubbe, Adigeni Bölgesi	11
Şekil 2.10. Tagışken'deki mezar kompleksi restitüsyonu	11
Şekil 2.11. Şilikti kurganı bindirme örtü	12
Şekil 2.12. Şilikti Kurganı bindirme örtü	13
Şekil 2.13. Kul'oba Kurganı plan ve kesit çizimi	13
Şekil 2.14. Ressam Sonov'dan 17. yy'da bir Yakut köyünden ev eskizleri	14
Şekil 2.15. Çayönü yerleşimi, hücre planlı yapı kalıntıları	16
Şekil 2.16. Çayönü yerleşimi, ızgara planlı yapı kalıntıları	16
Şekil 2.17. Aşıklı Höyük oval konut planları ve kazı görseli (solda oval planlı evler) ..	17
Şekil 2.18. Beycesultan yerleşim planı	18
Şekil 2.19. Hacılar Höyük kazı resimleri	19
Şekil 2.20. Boncuklu Tarla yerleşimi	19
Şekil 2.21. Zernaki Tepe ızgara planlı yerleşimi	20
Şekil 2.22. Ağaçlık yerleşimi konut planı ve Gövelek konut planı	21

Şekil	Sayfa
Şekil 2.23. Alaca Höyük kent yerleşimi	23
Şekil 2.24. Hattuşaş'ta konut planları ve Hattuşaş şehri kazı fotoğrafı	24
Şekil 2.25. Hattuşaş şehrinin bir modeli	24
Şekil 2.26. Gordion şehri yerleşim planı	25
Şekil 2.27. Miken konutu planları.....	26
Şekil 2.28. Prosta ve Pastas planlı konutlar.....	28
Şekil 2.29. Sofasız Türk evi plan şeması	30
Şekil 2.30. Dış Sofalı plan tipi	30
Şekil 2.31. İç sofalı plan tipi ve orta sofalı plan tipi	30
Şekil 3.1. Erzurum Ulu Cami plan şeması	34
Şekil 3.2. Kırşehir Çarşı Cami rölöve planı.....	37
Şekil 3.3. Bayburt Konursu Cami plan şeması	38
Şekil 3.4. Akdoğan Mescidi plan şeması	39
Şekil 4.1. Kırilangıç kubbeli bir köy evi ve Türk çadırında mekânsal bölümlenme	45
Şekil 4.2. Nihat Yakuli'ye ait evin plan şeması.....	47
Şekil 4.3. Nihat Yakuli'ye ait evin kesit şeması	48
Şekil 4.4. Tahsin Aydemir'e ait evin plan şeması	51
Şekil 4.5. Tahsin Aydemir'e ait evin kesit şeması.....	51
Şekil 4.6. Dursun Alkan'a ait evin plan şeması	56
Şekil 4.7. Dursun Alkan'a ait evin kesit şeması	57
Şekil 4.8. Fahri Keleş'e ait evin plan şeması	59
Şekil 4.9. Fahri Keleş'e ait evin kesit şeması	59
Şekil 4.10. Sıtkı Taşdemir'e ait evin plan şeması.....	63
Şekil 4.11. Sıtkı Taşdemir'e ait evin kesit şeması	63

Şekil	Sayfa
Şekil 4.12. Ünal Aydemir’e ait evin plan şeması.....	66
Şekil 4.13. Ünal Aydemir’e ait evin kesit şeması.....	66
Şekil 4.14. İbrahim Tortum’a ait evin plan şeması.....	69
Şekil 4.15. İbrahim Tortum’a ait evin kesit şeması	70
Şekil 4.16. Orhan Yıldız’a ait evin plan şeması.....	74
Şekil 4.17. Orhan Yıldız’a ait evin kesit şeması.....	74
Şekil 4.18. Ekrem Dilek’e ait evin plan şeması.....	77
Şekil 4.19. Ekrem Dilek’e ait evin kesit şeması	77
Şekil 4.20. İsmail Güven’e ait evin plan şeması.....	80
Şekil 4.21. İsmail Güven’e ait evin kesit şeması	80
Şekil 4.22. Ahmet Şahin’e ait evin plan şeması.....	83
Şekil 4.23. Ahmet Şahin’e ait evin kesit şeması.....	83
Şekil 4.24. Emrullah Tanrıverdi’ye ait evin plan şeması.....	88
Şekil 4.25. Emrullah Tanrıverdi’ye ait evin kesit şeması	88
Şekil 4.26. 1 numaralı evin plan şeması	93
Şekil 4.27. 1 numaralı evin kesit şeması.....	93
Şekil 4.28. 2 numaralı evin plan şeması	95
Şekil 4.29. 2 numaralı evin kesit şeması.....	96
Şekil 4.30. 3 numaralı evin plan şeması	99
Şekil 4.31. 3 numaralı evin kesit şeması.....	100
Şekil 4.32. Mevlüt Çelebi’ye ait evin plan şeması.....	103
Şekil 4.33. Mevlüt Çelebi’ye ait evin kesit şeması.....	104

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. Erzurum Ulu Cami iç mekân görünümü.....	33
Resim 3.2. Erzurum Ulu Cami kırlangıç kubbesi	34
Resim 3.3. Kırşehir Çarşı Cami kırlangıç tavan	35
Resim 3.4. Kırşehir Çarşı Camisi	36
Resim 3.5. Kırşehir Çarşı Cami	36
Resim 3.6. Bayburt Konursu Cami kırlangıç kubbesi	37
Resim 3.7. Bayburt Konursu Cami	38
Resim 3.8. Eskişehir Akdoğan Mescidi	39
Resim 4.1. Evin girişinde bulunan ahır dış cephesi ve iç görünümü (Diğer cepheler toprağın altında veya komşu evlerle bitişik durumdadır)	48
Resim 4.2. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe ve girişten evin iç mekân görünümü	48
Resim 4.3. Kapatılan tandır bölümünde açılan pencere ve ana mekânda bulunan yüksek bölümde pasin örtüşü ile açılan pencere	49
Resim 4.4. Kırlangıç kubbe ile örtülen ana mekân	49
Resim 4.5. Diğer odalarda bulunan pasin örtüşü ile açılmış tavan pencereleri	49
Resim 4.6. Giriş cephesinden görünüm	52
Resim 4.7. Evin iç mekân görünümü	52
Resim 4.8. Tandır ocağı ve tandır başı	52
Resim 4.9. Evin iç mekân görüntüleri	53
Resim 4.10. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe	53
Resim 4.11. Yıkılmış haldeki evlerin tandır bacaları	54
Resim 4.12. Yıkılmış kırlangıç kubbenin ilk sırası ve tandır bacası	54
Resim 4.13. Yıkılmış evlerin tandır bacaları	55
Resim 4.14. Yıkılmış kırlangıç kubbenin ilk sırası	55

Resim	Sayfa
Resim 4.15. Ana mekân ve üzerindeki kırlangıç kubbe	57
Resim 4.16. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe ve tandırın bacası	57
Resim 4.17. 1874 tarihli omuzluk ve iptal edilmiş olan tandır başı	60
Resim 4.18. Tandır başından evin iç görünümü ve kırlangıç kubbe	60
Resim 4.19. Yerden yükseltilmiş olan oda (üzeri sonradan kaplanmış) ve kırlangıç kubbeden bir görünüm.....	60
Resim 4.20. Sonradan yapılan eklemeler sonucu dış cephe	61
Resim 4.21. Evin iç mekânı, tandır (solda), ocak ve ambar (sağda) ve kırlangıç kubbesi.....	64
Resim 4.22. Yükseltilmiş olan ek oda ve tandır başı (sağda), ocak (solda)	64
Resim 4.23. Pasin örtüşü tekniğiyle açılan tavan penceresi ve giriş üzerinde bulunan çiçek motifi	64
Resim 4.24. İç mekânın girişten ve kapatılan tandırdan görüntüleri	67
Resim 4.25. Asıl mekânı örten kırlangıç kubbe ve ek odada pasin örtüşü ile açılan tavan penceresi	67
Resim 4.26. Ana mekânın duvarlarında yer alan raflar ve eklenen mutfak tezgahı	67
Resim 4.27. Farklı açılardan evin giriş cephesi	70
Resim 4.28. Evin arka cephesi, tandır bacası ve tüteklik.....	70
Resim 4.29. Evin iç mekânı ve kırlangıç kubbesi.....	71
Resim 4.30. Kırlangıç kubbenin oturtulması için açıklığı kareye dönüştüren ahşap girişlemeler	71
Resim 4.31. Ana mekândan ayrılmış olan odanın girişi ve içindeki pencere	72
Resim 4.32. Ana mekânın üzerini kapatan kare kırlangıç kubbe	72
Resim 4.33. Giriş cephesi ve arka cepheden görünümü	75
Resim 4.34. Tütekliğin dışarıdan görünüşü ve tüteklikten evin içi	75
Resim 4.35. Ana mekânı örten kare kırlangıç kubbe.....	75
Resim 4.36. Tandır ocağı ve üzerindeki diğer kırlangıç örtü	76

Resim	Sayfa
Resim 4.37. Evin giriş cephesi ve iç mekân görünümü.....	78
Resim 4.38. Kırangıç kubbe	78
Resim 4.39. Kırangıç kubbe	79
Resim 4.40. Evin giriş cephesi ve arka cephesi	81
Resim 4.41. İç mekân fotoğrafları	81
Resim 4.42. Tandır ocağı ve üzerindeki ikinci kırangıç kubbe	81
Resim 4.43. Giriş cephesi ve sağ yandan görünüm	84
Resim 4.44. Tandır ocağı ve piramidal bacası.....	84
Resim 4.45. Ana mekânı örten kubbe-Mart 2021	85
Resim 4.46. Ambar ve tecir arasındaki patates kuyusu	85
Resim 4.47. Tandır ocağı (solda), süslemeli dolap kapağı (ortada), yerden yükseltilmiş olan ek odanın girişi (sağda), merdiven arkasında toprağa gömülmüş olan diğer odanın kapısı.....	86
Resim 4.48. Ek oda ve dolap kapağından süsleme detayı	86
Resim 4.49. Mutfak nişi ve yıkılan kırangıç kubbe-Temmuz 2021	87
Resim 4.50. Giriş cephesi ve ana mekâna ulaşan koridor.....	89
Resim 4.51. Arka cephede pasin örtüşü ile açılan pencere.....	89
Resim 4.52. Depo olarak kullanılan iç mekân ve tandırın bacası	89
Resim 4.53. Ana mekânı örten kırangıç kubbe.....	90
Resim 4.54. Ana mekânı örten kırangıç kubbe.....	90
Resim 4.55. 1 ve 2 numaralı evlerin dışarıdan görünümü (soldaki iki yükselti kırangıç kubbe, sağdaki yükselti ahır).....	92
Resim 4.56. İç mekân, ileride solda tandır ocağı, sağda ambar.....	94
Resim 4.57. İç mekân ve kırangıç kubbeden görünümeler	94
Resim 4.58. Tandır ve tandır bacası.....	94
Resim 4.59. Ana mekânı örten kırangıç kubbe.....	96

Resim	Sayfa
Resim 4.60. Dışarıya çıkışı sağlayan koridora bağlanan merdiven	97
Resim 4.61. Tandır ve tandır bacası.....	97
Resim 4.62. Ana mekândan geçilen oda ve açılmış patates kuyusu.....	98
Resim 4.63. Tandırdan iç mekânın görünümü.....	98
Resim 4.64. Ana mekân ve yıkılmış olan tandır bölümü.....	100
Resim 4.65. Kırangıç kubbeli mekân ve açılmış olan patates kuyusu.....	100
Resim 4.66. 1322 tarihli evde yıkılmış olan kırangıç kubbe	101
Resim 4.68. Yıkılmış kırangıç kubbeli bir ev	101
Resim 4.69. Kırangıç kubbeye benzetilerek yapılan bir örtü	102
Resim 4.70. Tandırın üstünü örten baca detayı.....	102
Resim 4.71. Yapının ön ve arka cepheden görünümü	104
Resim 4.74. Tandırın yerini alan ocak ve duvardaki raflar.....	104
Resim 4.72. İç mekânda kırangıç kubbe.....	105
Resim 4.73. Kırangıç kubbenin yan cepheden ve alttan görünümü	105

HARİTALARIN LİSTESİ**Harita****Sayfa**

Harita 2.1. İskitlerin yayılım alanı	12
--	----

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler

Açıklamalar

cm

Santimetre

m

Metre

m³

Metreküp

m²

Metrekare

M.

Miladi

Kısaltmalar

Açıklamalar

M.Ö.

Milattan Önce

1. GİRİŞ

“Tüteklikli örtü” ya da “bindirme tavan” olarak da adlandırılabilen kırlangıç kubbe, Türk mimari yapılarında camilerde, cemevlerinde, havuzlu mescitlerde ve evlerde bir örtü elemanı olarak kullanılmıştır (Akın, 1991). Kırangıç kubbenin, Türk mimarlığında sadece büyük mimari eserlerde değil, tersine Orta Asya’dan Kuzeydoğu Anadolu’ya kadar olan bölge içerisinde sıradan evlerde dahi çokça görülen bir mimari eleman olması, bu örtü sisteminin Türk mimarlığında yer tutmuş köklü bir geleneği olduğunu göstermektedir. Eski Çağ’dan beri ateşin etrafında kurgulanmış yaşam alanlarının bir devamı olarak, tepe noktasında bulunan tüteklik, ışık girişini ve hava dolaşımını sağlayarak hem işlevsel hem de anlamsal olarak Orta Asya Türk çadırının tepe noktasındaki açıklığı anımsatmaktadır. Bu bağlantıyı kurmak gerek yerleşik gerek konar-göçer yaşam tarzında, barınmanın tarih boyunca zorunlu bir ihtiyaç olması ve konut mimarisinin en ilkel dönemden başlayarak kesintiye uğramaksızın süreklilik göstermesinden dolayı hiç de zor değildir. Bunun yanı sıra, ileride bahsedeceğimiz fiziksel özelliklerinden dolayı tüteklikli örtü, bu coğrafyanın iklimine gayet uygun ve kullanışlı bir elemandır.

Tarihte kimi toplumlar mağaralarda, yeraltı şehirlerinde veya yapı malzemeleriyle inşa ettikleri konutlarda yaşarken, kimi toplumlar ise bulundukları coğrafyanın da etkisiyle göçebe bir yaşam tarzına uyum sağlamıştır. Göçerliğin ve yarı göçerliğin barınma unsuru olan çadır ise Orta Asya’da ve burada yaşamış Türk halklarının geleneklerinde önemli bir yer tutmuştur.

Barınakların temel işlevinin insanları dış etkilere korumak olduğunu düşündüğümüzde, bu yapıların en başta iklim olmak üzere çevresel faktörlerle doğrudan çok güçlü bağlar kurması gerekmektedir. Malzeme, iklim, coğrafya gibi etmenler, ayrıca kültür ve buna bağlı olarak günlük yaşam alışkanlıkları mimaride önemli bir rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak, farklı özellikli coğrafyalardaki konut yapıları birbirinden ayrışırken, birbirine ne kadar uzak olsa da benzer coğrafi koşullara sahip bölgelerde benzer yapı gelenekleri görülebilmektedir. Çalışma kapsamında, kırangıç kubbenin ortaya çıkışında bu faktörlerin etkisinin araştırılması, Erzurum ve çevresinin iklim koşullarına benzer coğrafyalardaki uygulamalarla benzerliklerinin ortaya çıkarılması, kırangıç kubbenin Türk mimari geleneği içindeki yerinin ve sürekliliğin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Kırlangıç kubbe, her ne kadar eski ve köklü bir geleneğe sahip olsa da mimarlık tarihi araştırmalarında hak ettiği önemi görememiştir. Bu konuda G. Akın, H. Özkan, M. Kutlu, S. Choi kırlangıç kubbe geleneği, kuruluşu ve özellikleri hakkında yayınlar yapmıştır. Bunun yanı sıra, kırlangıç kubbenin camilerde ve dini yapılarda kullanımına dair C. Parla, Z. Köşklü, G. Akın'a ait yayınlar bulunmaktadır. Konutlarda kullanımına dair ise yine Z. Köşklü, Ş. Tali, H. Özkan, K. Şen, S. Erdoğan'a ait yayınlar bulunmaktadır. Ancak konu olarak seçilen Tortum İlçesi ve etrafındaki yerleşim yerlerinde bulunan evler üzerinde yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle kırsaldaki geleneksel tüteklikli konut mimarisini biçimsel ve anlamsal olarak kapsamlı şekilde inceleyen bir çalışmanın şimdiye dek yapılmamış olması, çalışmamızın önemini ortaya koyacaktır. Bunun yanı sıra incelenen yapılar, günümüzde ev olarak kullanımlarının oldukça azalmasından ötürü bakımsız kaldıkları için yok olma ve mimari özelliklerini kaybetme riski ile karşı karşıyadır. Bu yapıların ilk kez belgelenerek tüteklikli ev geleneği içerisindeki yerlerinin belirlenecek olması, çalışmaya ayrıcalık ve önem kazandırmaktadır. Bu çalışmada, daha önceden yazılmış kaynakların incelenerek konuyla ilgili bilgilerin bir araya getirilmesi, toplanan bu bilgilerin değerlendirilmesi ve konuya dâhil edilen yapıların ilk kez belgelenerek mimarlık tarihine kazandırılması amaçlanmaktadır. Böylece kaybolmaya yüz tutmuş bir geleneğin belgelenerek geleceğe aktarılması da söz konusu olacaktır.

Çalışma kapsamında, kırlangıç kubbenin fonksiyonel çözümünün yanı sıra anlamsal özelliklerinin de araştırılması, bunun tarihsel gelenek içerisinde kullanıldığı örneklerle bağlantılarının kullanılarak açıklanması ve bu geleneğin kültür içerisindeki yerinin ve öneminin vurgulanması amaçlanmıştır.

Çalışmaya, önce literatür taraması yapılarak başlanmış, konuya altyapı oluşturacak ve değerlendirmelerimize ışık tutacak kaynaklar incelenerek gruplandırılmıştır. Literatür çalışmasını takip eden süreçte Tortum İlçesi kırsalındaki köyler gezilmiş, kırlangıç kubbeli evler tespit edilmiştir. Bu evlerin bir kısmı ayakta ve kullanılabilir durumda olmasına rağmen bir kısmının kısmen ya da tamamen yıkılmış olduğu görülmüştür. Tespit edilen evlerin rölöveleri alınarak çizimleri yapılmış ve fotoğrafları çekilmiştir. Nihayetinde ise bulunan evlerden ayakta kalabilmiş olanlar kataloğa alınmış, inceleme ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu süreçte gezilen köylerdeki nüfusun şehirlere göç etmesinden ötürü sahibine ulaşamayan ve içine girilemeyen veya ev sahibinin güvenlik endişelerinden ötürü göstermek istemediği evler de bulunmaktadır. Kimi köylerde,

dışarıdan bakıldığında kırlangıç kubbeli evler olduğu belli olan evler olsa da halkın temkinli tutumu bu evleri incelemeye olanak vermemiştir. Ayrıca, bazı evler ise yıkılarak tamamen toprağın altında kalmıştır. Bu evlerin kırlangıç kubbeli oldukları evin ortasındaki göçüğün sekizgen olmasından veya kırlangıç kubbenin ilk çerçevesinin hala sağlam olmasından ötürü anlaşılmaktadır. Ancak bu evlerin göçme riskinden ve içlerine girmek için yeterli ekipmanın olmayışından dolayı içlerine girilememiş, dışarıdan fotoğraflanmasıyla yetinmek zorunda kalınmıştır.

Araştırma kapsamında arazi gezisi yapılan bölgede, 7 köyde 23 ev tespit edilmiştir. Bu evlerin 5 tanesinde günlük yaşantı devam etmektedir. Ancak bu evlerde genel olarak sonradan eklemeler yapılmış; mutfak tezgâhı, lavabo ve tuvalet bölümleri eklenmiştir. Evlerin ortak noktası, kırlangıç kubbeli ana mekânın mutfak ve salonun bir arada çözüldüğü bir mekâna dönüşmüş olmasıdır. Ayrıca bu evlerin tandırları iptal edilerek bir oturma bölümü hâlini almıştır. Bu evlerin dışında, 6 adet evin de depo amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir. Ev sahipleri genel olarak eve bitişik veya çok yakın bir noktada yaptıkları betonarme evlerde yaşamını sürdürmektedir. Tandırları hâlâ dursa da genel olarak kullanılmamaktadır. 6 adet ev ise tamamen terkedilmiş durumdadır. Tespit edilen 23 adet ev içinden 17 tanesinin ev sahiplerinden izin alınarak rölövesi çizilmiş ve fotoğraflanmıştır. Sağlam durumda ve içinde oturulmakta olan yalnızca 1 evde tarih tespit edilebilmiştir. Bunun dışında 2 adet yıkıntıda tarih tespit etmek mümkün olmuştur. Bu tarihlere göre evler 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında inşa edilmiştir. Bunun dışındaki evlerde yazılı bir tarih bilgisine rastlanılmamıştır. Ancak yerel halkın beyanlarından diğer evlerin de bu tarihlerde, günümüzden 80-120 sene öncesinde yapılmış olabileceği değerlendirilmiştir.

Çalışma esnasında, bilimsel kaynakların yanı sıra, seyyahların anlatılarına ve arkeolojik kazılara dayanan bilgiler, Erzurum İli Tortum İlçesi ve civarındaki tespit edilen örneklerle bir araya toplanarak, tüteklikli konut mimarisinin tarihten günümüze kadar olan gelişimi değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda bölgedeki kırlangıç kubbeli evlerin, Anadolu'daki diğer kırlangıç kubbeli konut ya da yapılarla karşılaştırılması yapılarak, bunun yanı sıra tarihsel altyapısı ve anlamsal boyutu incelenerek, bağlantılı olduğu İslam öncesi Türk kültürü ile ilişkisi ve sürekliliği ortaya konulmuştur.

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ORTA ASYA VE ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİ

2.1. Orta Asya'da Konut Mimarisi

Kırlangıç kubbenin Türk mimari geleneği içerisinde kökenine bakmak için, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce bulundukları coğrafyadaki ev örneklerine bakılarak aralarında bir karşılaştırma yapılmalıdır. Yarı göçebe kültürün ve arkeolojik çalışmaların mezar yapısı olan kurganlar üzerine yoğunlaşmasından dolayı bu karşılaştırmayı yapacak gerekli materyalin kısıtlı olduğu düşünülebilir. Ancak, ortaya çıkarılan sınırlı sayıdaki yerleşim alanlarındaki kazılar sayesinde dâhi Türk mimarisindeki kırlangıç kubbe geleneği hakkında bir ipucu elde etmek mümkündür.

Türklerin mezar yapılarının konut mimarisiyle benzer olması şaşırtıcı değildir. Mezar odalarına yerleştirilen eşyalar, cenaze töreni sırasında kurulan *bark* çadırı ve yaşama alanı olarak kullanılan *yurt* çadırı, Türklerin mezar ve konut mimarisinde birtakım benzerlikler olabileceğine işaret eder. Nitekim kurganın yer altında olması, üzerinin ahşap malzeme kullanılarak kapatılması da konut inşasına aktarılmış bir strüktür bilgisi olabilir. Bu nedenle, konumuz olan kırlangıç kubbenin kökenine bakarken ev yapılarının yanında, kırlangıç kubbe ile kurgulanmış olan kurgan yapıları da incelenmiştir.

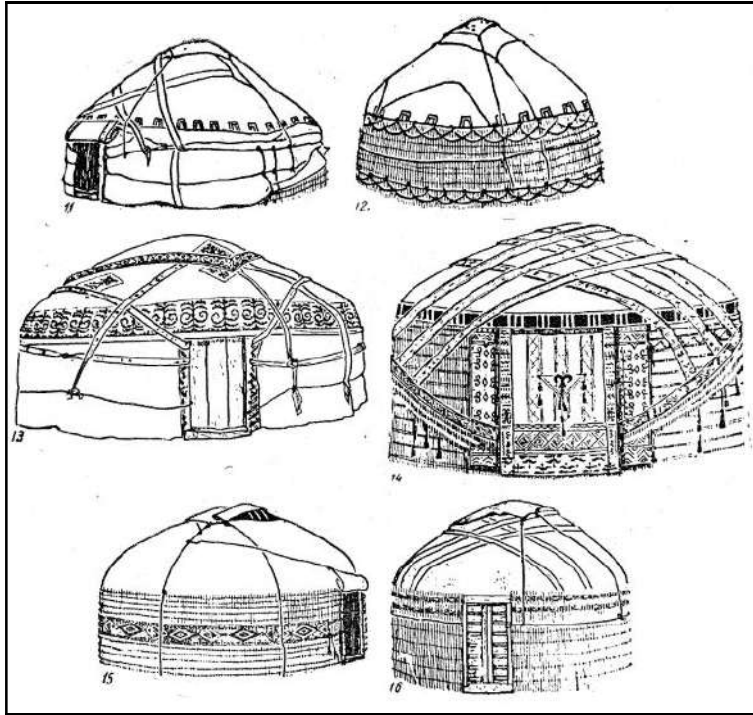
Orta Asya, Hun devrinden başlayarak Göktürk, Uygur ve Karahanlı devirlerinde Türk halklarının hâkim unsur olarak yer aldığı bir coğrafya olmuştur. Türk kültüründe göçebe/yarı göçebe hayatın getirdiği bir konut tipi olarak çadırdan bahsetmek gerekmektedir. Bununla beraber bölgede yapılan kazılar sonucunda açığa çıkan Proto Türk kurganları, yerleşim yerleri ve yarı göçebe hayatın sürüldüğü bölgelerdeki şehirlerde bulunan konut yapıları da Orta Asya konut mimarisi hakkında bilgi vermektedir.

Orta Asya'da Türklerin başlıca ekonomik faaliyetleri arasında hayvancılık ve dokumacılık yer almaktaydı. Bu iki faaliyetin ortak bir noktası olarak, yeni otlaklar arayışı ile göçebe bir hayat ve kolayca sökülüp kurulabilen konut yapıları olan çadır ortaya çıkmıştır. Dokuma kültürünün de gelişmiş olması sebebiyle ahşap bir strüktür kurgulayıp üzerini dokuma parçaları ile kapatmak mümkün olmuştur (Diyarbakirli, 1972). Orta Asya'nın çetin hava şartları, konutların içerisinde ateş yakılabilmesini gerektirmekteydi. Bu da

çadırların tepe noktasında dumanın tahliye edileceği bir açıklığa ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur.

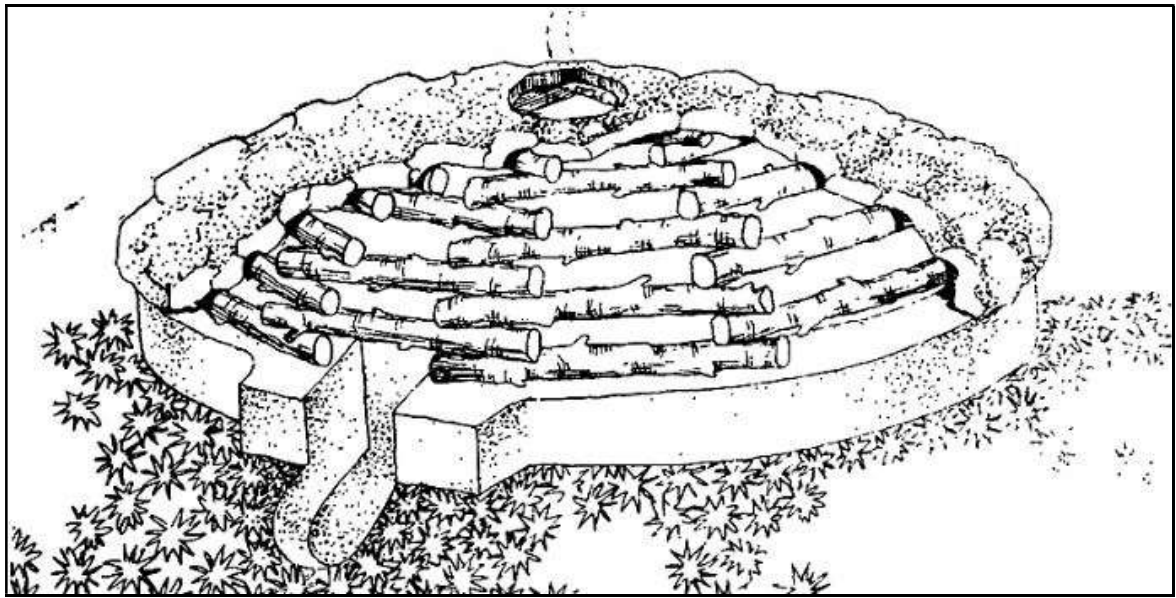
Hiung-nu ve Türk çadırının yuvarlak yatay bir bölümü, çeşitli şekilleri olabilen sivri tepeli ya da kubbeli silindirik biçimli bir gövdesi vardı. Ana unsur, kamış örgüden ya da kirişlerle tutturulmuş tahta parçalarından oluşan esnek bir kafestir. Çadır kurulacağı zaman dürülmüş haldeki esnek kafes açılıp silindirik biçimine sokulur, üzerine kapağa benzeyen sivri tepelik ya da kubbe yerleştirilirdi. Bu kubbe ya da sivri tepeli bölümün ana parçası Türkçeye çangırak denilen ışın yayan güneşi andıran içi boş ahşap bir kasnaktı (Esin, 2003: 126-127).

Benzer bir şekilde, belki de yine aynı coğrafi ve iklim özelliklerinin bir sonucu olarak Moğol çadırının da ortasında yanan bir ateş ve üzerinde bir tepe açıklığı bulunmaktadır (Enkhbaatar, 2013). “İskeletin üst kısmında, gerekli görüldüğü zamanlarda kapatılabilmesi mümkün olan birkaç karışık bir açıklık bırakılır ki, çadır tipi ne olursa olsun bu, gelenek haline gelmiş bir uygulamadır”(Çandarlı Şahin, 2016). Bu noktadan bakıldığında kırlangıç kubbenin tütekliği, çadırın tepe noktasındaki açıklık ile işlevsel olarak birebir örtüşmektedir.

Şekil 2.1. Türk çadırı tipleri (Diyarbakirli, 1972)

Çadırın yanı sıra Orta Asya’da yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve Proto Türklerden başlayarak tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda bulunan yerleşim yerlerindeki konutlar da bulunmaktadır. Bunlardan kırlangıç kubbenin görüldüğü en eski örnekler olarak M.Ö. 3500-3000 yıllarına dayanan Botay kültüründe kazılarla ortaya çıkarılan dairesel planlı konutlar göze çarpar. Şekil 2.2’de görülebileceği üzere, Kazakistan’ın kuzeyinde bulunan bu bölgedeki evlerin yukarıya doğru daralan bir formda ahşap kirişlemelerle örtülü olduğu anlaşılarak A.M. Kislenko ve ekibi tarafından restitüsyon projeleri hazırlanmıştır (Kutlu, 2020).

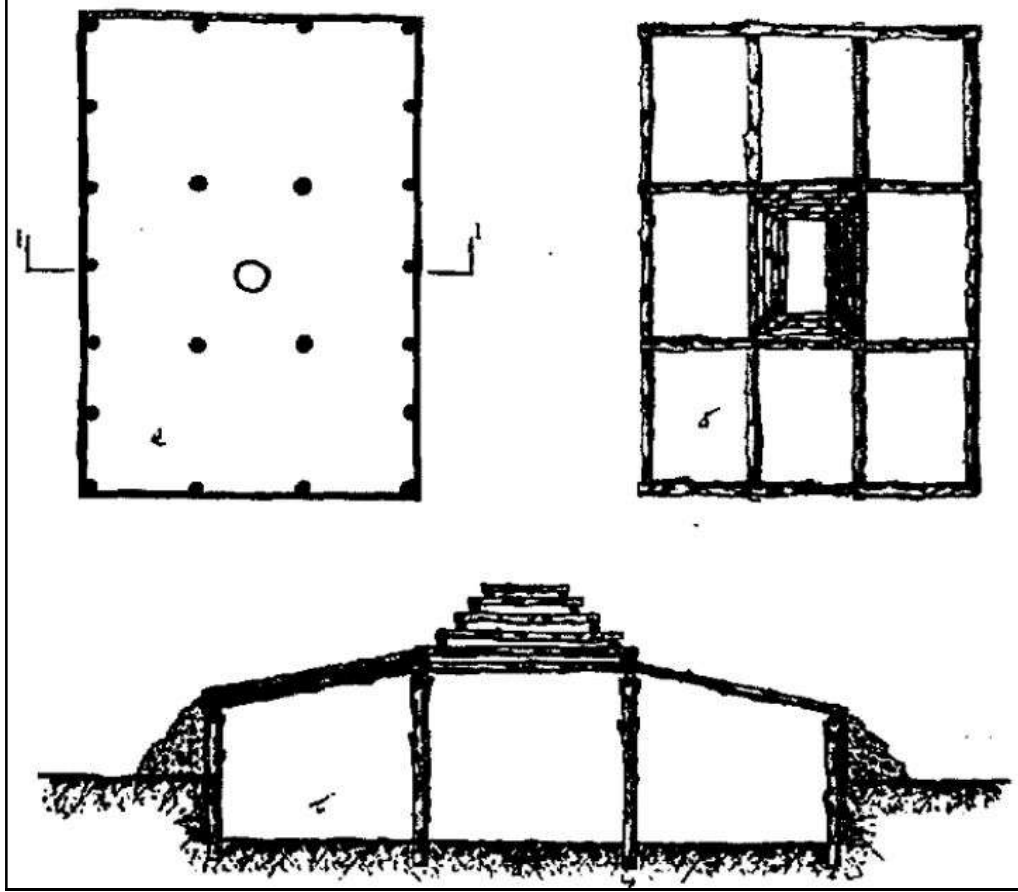

Şekil 2.2. Kislenko’ya göre Botay Yerleşkesinde bir evin restitüsyon çizimi (Kutlu, 2020)

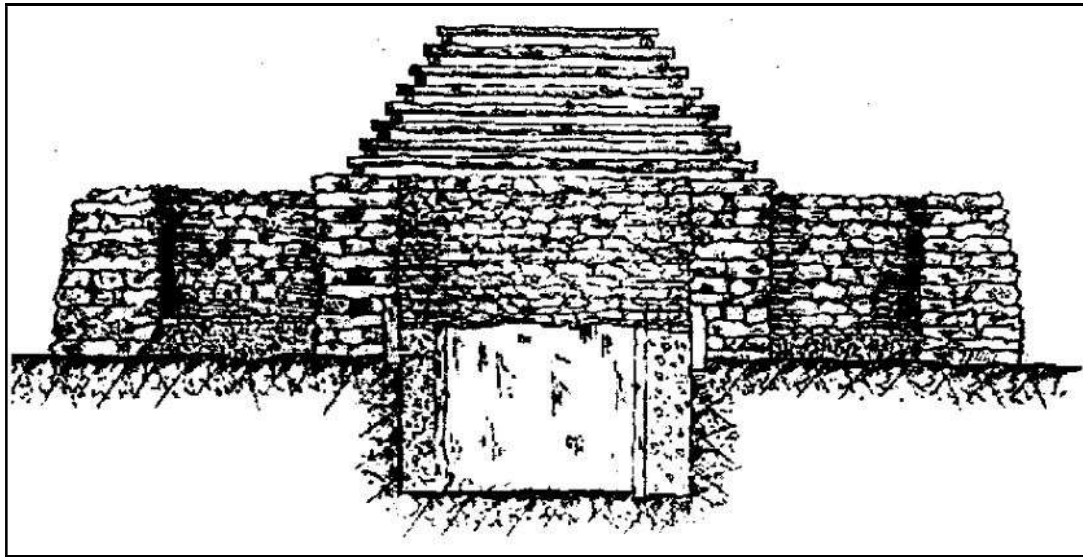
Bu yerleşimler dışında, Botay kültürünün bir devamı olarak M.Ö. 1600’den itibaren Kazakistan’daki Tunç Çağı kültürlerinde de ahşap tüteklikli örtü uygulamaları görülmektedir. Bu yerleşimlerde Botay’dan farklı olarak konut planlarının kare veya dikdörtgene dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra birtakım kurganlarda da kırlangıç tekniğinin uygulandığı tespit edilmiştir (Kutlu, 2020). Devam eden süreçte, İskit, Hun, Kanglı ve Göktürk dönemlerinde de bu uygulamaların sürdürüldüğüne dair bulgular elde edilmiştir.

Margulan’a göre Kazakistan’da Tunç Çağında ahşap tüteklikli örtülü konutlar en yaygın görülen tiptir. Bunların başında “Begazı, Aksu-Ayulı 2, Sangıru, Bugulu, Dandıbay 11 ve Atası gibi Tunç Çağı yerleşim merkezleri ve kurganları gelmektedir” (Kutlu, 2020).

Kırgızistan'da da M.Ö. III yüzyıl Usun dönemine tarihlenen kısmen toprak altında ve ahşap örtülü konut yapıları tespit edilmiştir (Uysal ve Navruz Berk, 2021).

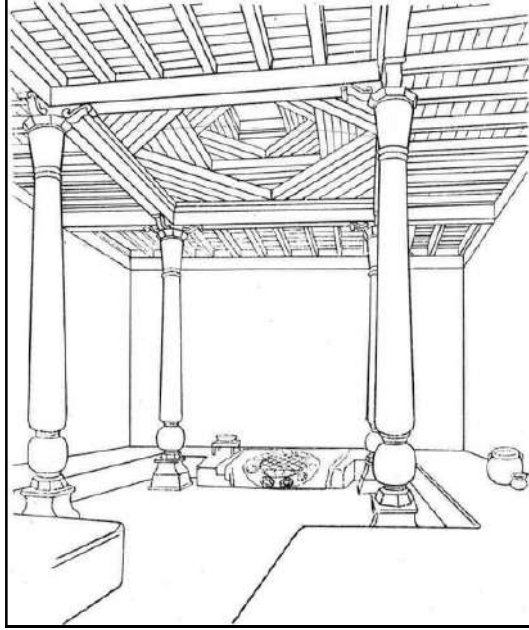

Şekil 2.3. Tunç Çağ'ına ait konutun plan ve kesit çizimi, A. Margulan (Kutlu, 2020)

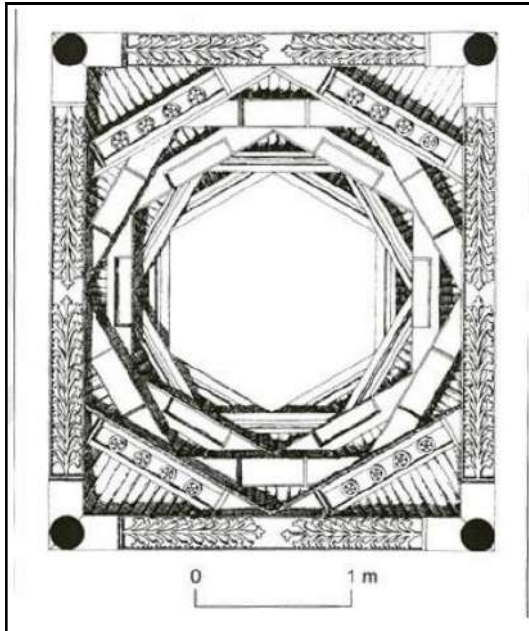

Şekil 2.4. Aksu Ayulu II. kurganın restitüsyon kesiti, A. Margulan (Kutlu, 2020)

Öte yandan Tacikistan’da, M.S. 6. yüzyıldan itibaren Göktürk hâkimiyetiyle birlikte Taşkent vahasında “ruzan” ya da ahşap tüteklikli örtüler görülmeye başlamıştır. Devam eden süreçte Pencikent (5-8. yy), Urtakurgan (8. yy), Varahşa’da yer alan Buhar-Hudat (7.-8. yy) ve Özbekistan’ın Surhanderya vilayetindeki Balıktepe (6.-7. yy) saraylarında kırılangıç kubbe kullanımı görülmektedir (Kutlu, 2020).

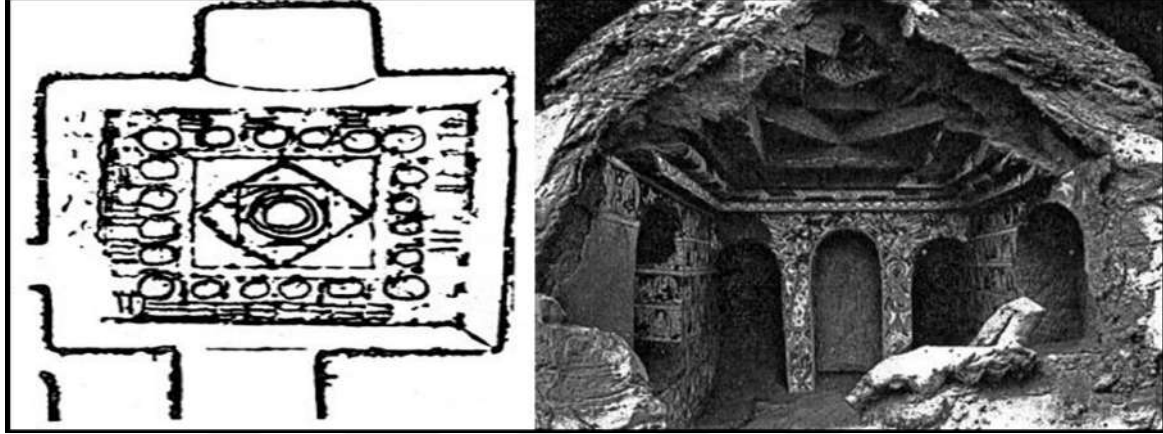

Şekil 2.5. Pencikent Sarayı kabul salonu (Cezar, 1977, 258)

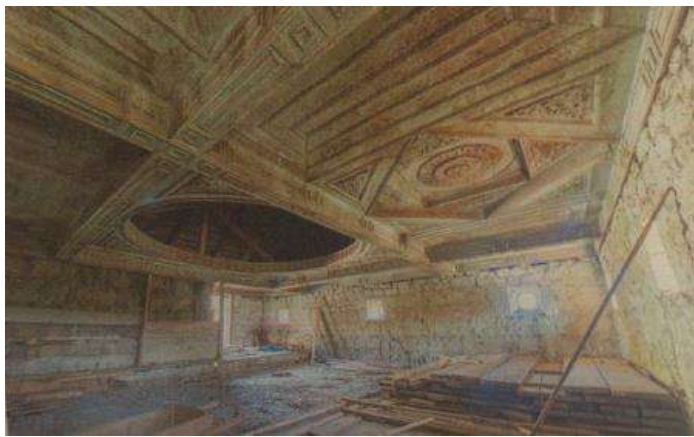
Şekil 2.6. Urtakurgan’da kırılangıç kubbe çizimi (Choi, 2017)

Uygur dönemine gelindiğinde yerleşimler artmış, tapınak ve saraylar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde yapılan bir takım tapınakların, kayaya oyulmalarına ve strüktür olarak bir işlevi olmamasına rağmen tavanlarının kırlangıç kubbe formunda olması dikkat çekicidir (Çelik, 2020).

Şekil 2.7. Solda Tung-Huan Tapınak Şeması, sağda Kızıl'da tapınak resmi (Çelik, 2020)

Orta ve Kuzey Asya'da kırlangıç kubbe kullanımı Tunç Çağından günümüze dek süreklilik içerisinde görülmektedir. Güney Sibiry, Afganistan, Tacikistan, Kazakistan, İran, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye kırlangıç kubbe geleneğinin hâlâ görüldüğü ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2.8. Didi Smada Köyü Camii kırlangıç kubbe şekli verilmiş tavan, Adigeni bölgesi (Gümüş, Kançal, Siracoğlu, Turgut 2019)

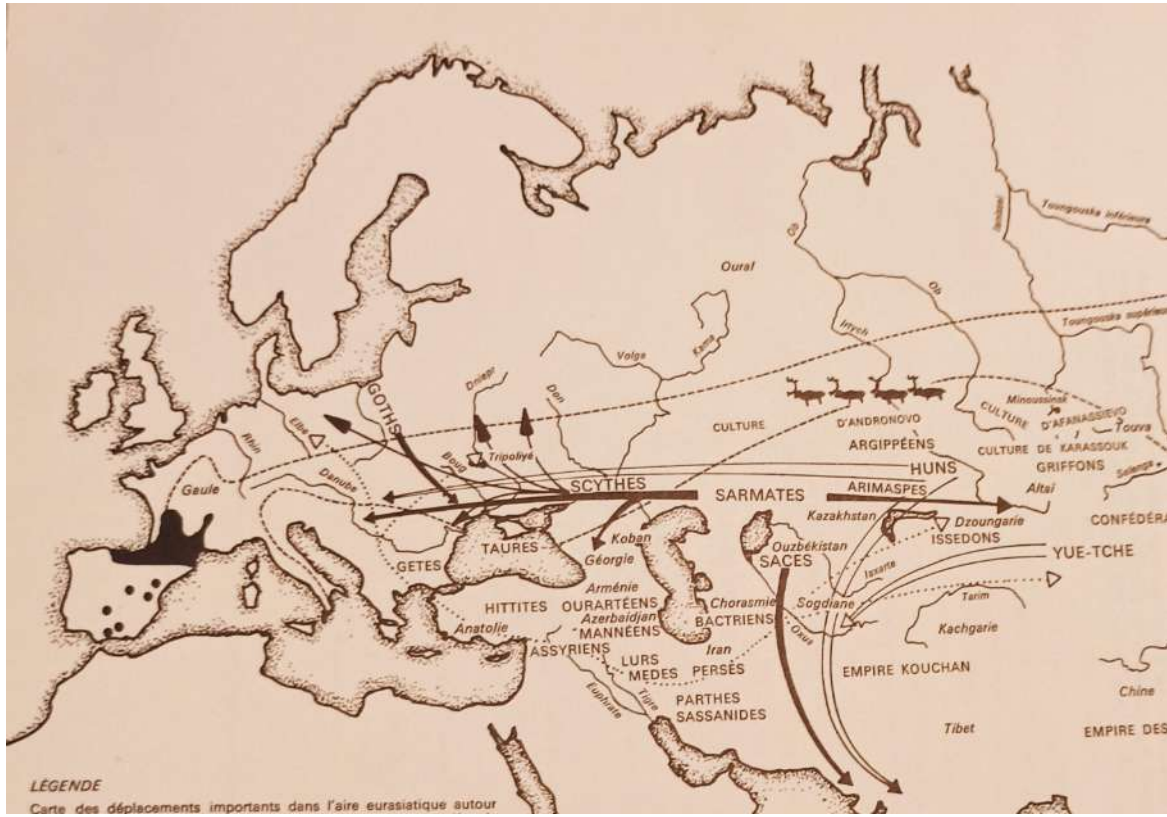
Şekil 2.9. Harcam Köyü Camii giriş üzerindeki kılranıç kubbe, Adigeni Bölgesi (Gümüş ve diğlerleri, 2019)

Kılranıç kubbe evlerin dışında kurganlarda da görülebilmektedir. Tagisken tepesinde bulunan mezar kompleksinde dördü Geç Tunç Çağı, biri İskit-Saka dönemi (M.Ö. 6. yy) olmak üzere beş mezarda ahşap tüteklikli örtü kullanılmıştır. Yine İskitlere ait Şilikti Baygetöbe kurganında da ahşap bindirme tavan ortaya çıkarılmıştır (Gürsoy, 2012; Çoruhlu, 2016). İskitlerin batıya göçü sonrasında kurganlar Azak Deniz'inin doğusu ve Karadeniz'in kuzeydoğusunda görülmeye başlamıştır (Koçak, 2015; San, 2000). Kuban bölgesindeki "beş kardeşler" ve "yedi kardeşler" kurganları, Kelermes kurganları (M.Ö. 7. yy), Ula kurganları (M.Ö. 6. yy), Kostroma İstasyonu kurganları (M.Ö. 6. yy) ahşap bindirme örneklerinin görüldüğü kurganlar olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır (Çoruhlu, 2016).

Şekil 2.10. Tagisken'deki mezar kompleksi restitüsyonu (Kutlu, 2020)

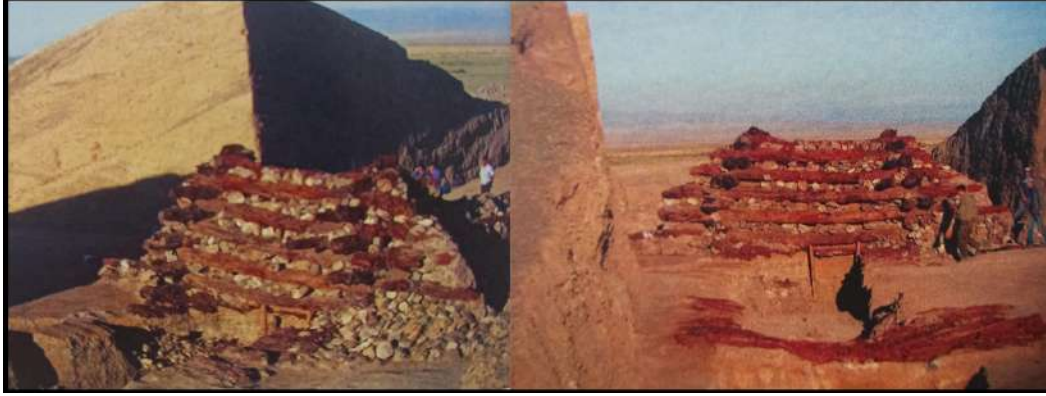
İskitler, yaptıkları göç ve istila hareketleri ile Asya ve Anadolu arasında önemli bir köprü görevi görmüştür. Anadolu'ya yaptıkları saldırılar neticesinde 28 yıl süre ile bölgede hâkimiyet sağladıklarını Herodot nakletmektedir. Hâkimiyet alanları içerisinde bulunan Doğu Anadolu ve Gürcistan'daki günümüze kadar gelen kırlangıç kubbe kullanımı, İskitlerin bu örtü biçimini Asya'dan Anadolu'ya taşımış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim İskitlerin hâkimiyeti sonrası bölgede yer alan kral mezarlarının (Царский курган/Tsarkiy Kurgan) taştan inşa edilmiş bindirme tavanla örtülmesi İskit ve Yunan kültürlerinin birbirlerini etkileyerek ortaya çıkardığı örnekler olabilir (Zinko, 1998).

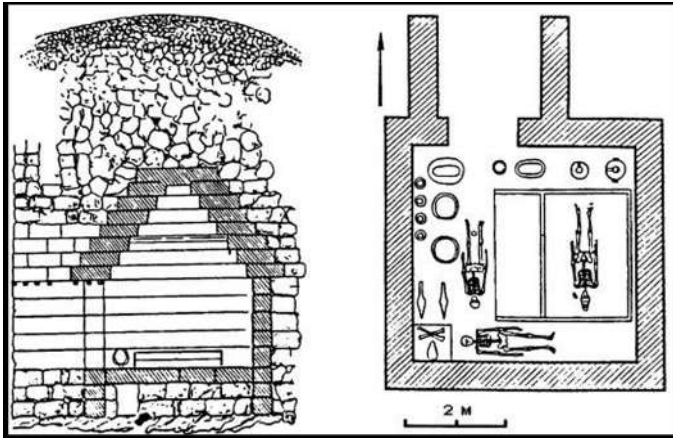
Harita 2.1. İskitlerin yayılım alanı (L'art Barbare Scythe)

Şekil 2.11. Şilikti kurganı bindirme örtü (Gürsoy, 2012)

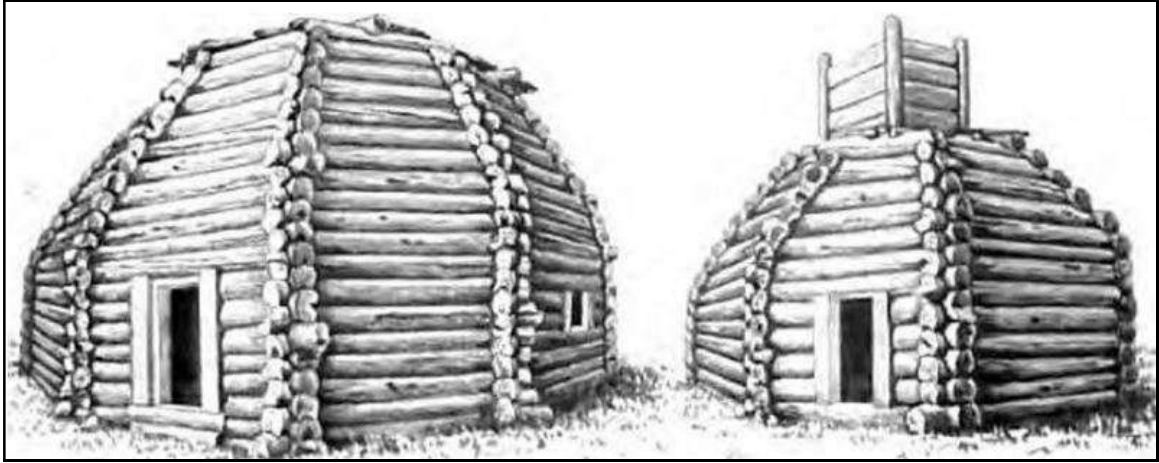

Şekil 2.12. Şilikti Kurganı bindirme örtü (Çoruhlu, 2016)

Şekil 2.13. Kul'oba Kurganı plan ve kesit çizimi (Olkhovsky, 1995)

Sunah Choi (2017), bindirme tavanın Anadolu'ya taşınmasında, Moğol ordusunda çalışan Uygurların ve Moğol istilası sonucu bu bölgeden Anadolu'ya kaçan gezici ustaların da payı olabileceğini düşünmektedir. Uygur bölgesinde yer alan mağara tapınaklarında bindirme tavanın bulunması, bindirme tekniğinin bu yörede yaşayan insanlarca bilindiğini göstermektedir(Choi, 2017). Moğol istilası sonrasında Anadolu mimarlığındaki stil değişimi incelendiğinde bu görüş oldukça kabul edilebilirdir. Bunun yanında istila öncesi görülen mimari eserlerde de kırkangıç kubbe veya bindirme tavan görülmesi daha eski göçlerin de mimari geleneğin aktarılması konusunda rol oynadığını düşündürmektedir. Anadolu'da görülen bindirme tavan örneklerinin M.Ö. 3. ve 4. yüzyıldan başlaması, İskitlerin M.Ö. 8. yüzyılda Frigler ve Lidyalıları da kapsayan istilalarının sonrasında olması bakımından düşündürücüdür (Choi, 2017).

Şekil 2.14. Ressam Sonov'dan 17. yy'da bir Yakut köyünden ev eskizleri (Kutlu, 2020)

Konut	M.Ö. 3500-3000	Botay	Kazakistan
Konut	M.Ö. 1600	Andronovo Kültürü	Kazakistan
Kurgan	M.Ö. 6-5. yy	Tagisken	Kazakistan
Konut	M.Ö. 3. yy	Uzun	Kırgızistan
Konut	M.Ö. 2. yy	Hun	Kazakistan
Kurgan	M.Ö. 8 - 6. yy	İskit	Kuban/ Rusya
Anıt/Mezar	M.Ö. 6 - 3. yy	Roma	Ege-Trakya/ Türkiye
Konut	M.Ö. 400-401		Kuzeydoğu Anadolu/ Türkiye
Konut	M.Ö. 1. yy	Kolhis-Pontus	Türkiye-Gürcistan
Saray/Konut	M.S. 5 - 6. yy	Göktürk-Türgiş	Tacikistan

Çizelge 2.1. Kırılmaç kubbeye dair buluntular

2.2. Anadolu'da Konut Mimarisi

Anadolu coğrafyası, tarihteki ilk devletlerin kurulduğu Mezopotamya'ya yakınlığının da etkisiyle oldukça erken dönemde başlayan bir yerleşik hayat kültürüne sahiplik yapmıştır. Bu coğrafyada görülen farklı iklimler özellikleri sayesinde yapı malzemelerinde ve bir barınmağın karşılaması gereken ihtiyaçlarda farklılaşmalar olmuştur.

Vitrivius'a göre ateşin etrafında toplanarak sosyalleşen insanlar, birlik olduklarında diğer hayvanların aksine kendi el becerileriyle barınak yapabileceklerini fark ederek barınaklar inşa etmeye başladılar. "Kimisi yeşil dallar kullanırken, kimisi de dağ yamaçlarında

mağaralar kazdılar; diğerleri ise, kırlangıç yuvalarının yapılışını taklit ederek ince dallarla çamurdan sığınaklar yaptılar. Zaman geçtikçe, birbirlerinin barınaklarından esinlenerek kendi ürünlerine yeni ayrıntılar eklediler ve daha iyi ve çeşitli kulübeler oluşturdular” (Vitruvius, t.y./1990: 27). Barınakları inşa ederken ne kadar bilgi alışverişinde bulunsalar da farklı coğrafyalarda farklı inşa teknikleri kullanmak gerekmektedir. Yine Vitruvius’a (t.y./1990: 27) göre, Anadolu’nun kuzeydoğusunda yaşayan Pontus ve Kolhisler tomruk ağaçlardan yaptıkları, ahşap duvarlı ve ahşap bindirme çatılı evler inşa ederken¹, Orta Anadolu’da, ağaçların az olduğu kesimlerde yaşayan Frigler ise içini oyarak kazdıkları tümseklerin üzerine birbirine geçirerek oluşturdıkları ahşap piramidal çatılı evlerde yaşamaktaydı. İklim koşulları kimi barınakların içeride yanan ateşin sıcaklığını hapsetmek için kullanılmasını gerektirirken, kimi barınakların ise dışarıdaki güneş ışığına ve sığağa karşı koruma sağlamasını gerektirmekteydi. Ayrıca yağmurun yıkıcı etkisi de yapıların çatılarının biçim kazanmasında rol oynamış olmalıdır.

Günümüzde ise arkeolojik kazıların ışığında, Anadolu’da yaşamın bu devletlerin ortaya çıkmasından daha öncesine, Paleolitik döneme kadar dayandığını bilinmektedir (Demirbağ, 2021). Güneydoğu ve Orta Anadolu’da tarıma bağlı ortaya çıkan yerleşmelerde konutların izlerine rastlanmaktadır.

Diyarbakır, Ergani’ye bağlı olan Çayönü’nde 1964 yılında başlayan kazılar sonucu, çanak çömleksiz Neolitik Dönemde kurulan bir yerleşim yeri tespit edilmiştir. M.Ö. 10000-5000 yılları arasında yerleşimin devam ettiği alanda farklı dönemlerde yapılmış kulübeler ve ızgara planlı konut yapıları ortaya çıkarılmıştır (Çambel ve Braidwood, 1980). En alt katmanda bulunan evlerin 20-25 m² alana oturan yuvarlak tabanlı saz ve örgülerden oluşan kulübeler olduğu tespit edilmiştir. Evlerin tabanında taş temeller tespit edilmiştir. Evler genel olarak dairesel tek mekânlı olarak inşa edilmiştir ve duvar-dam ayrımı yoktur (Özdemir, 2017). Ortaya çıkarılan kalıntılarda kamusal mekân olabileceği düşünülen geniş planlı yapılar ve bunun yanında konut olarak kullanıldığı düşünülen ızgara ve hücresele planlı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca evlerin içerisinde mezarların da yer aldığı görülmüştür (Çambel ve Braidwood, 1980). Yapıların duvarlarının çamurla sıvandığı, dal ve deri parçalarının saptandığı tespit edilmiştir (Özdemir, 2017).

¹ “Çatılara gelince, tali kirişleri yerleştirirken, uçlarını keserek derece derece yaklaşıtırlar ve dört kenardan yukarıya doğru piramit şeklinde yükselterek birleşmelerini sağlarlar. Üzerlerini yaprak ve çamurla örtterek kulelerinin çatılarını kaba bir “kaplumbağa” tarzında inşa etmiş olurlar” (Vitruvius, t.y./1990: 27).

Şekil 2.15. Çayönü yerleşimi, hücre planlı yapı kalıntıları (Çambel and Braidwood, 1980)

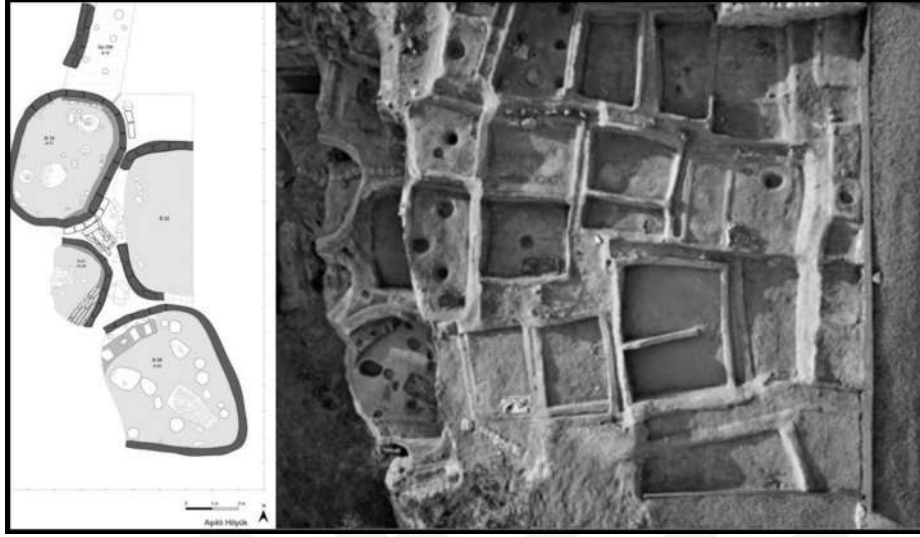
Şekil 2.16. Çayönü yerleşimi, ızgara planlı yapı kalıntıları (Çambel and Braidwood, 1980)

M.Ö. 9500’lerde başlayarak yaklaşık 1000 yıl devam eden bir diğer yerleşme ise bugün Aksaray’da yer alan Aşıklı Höyük yerleşimidir.

M.Ö. dokuzuncu bin yılın ortalarında yerleşim dokusu, toprağa yarı gömük, oval planlı, duvarları kerpiçten yapılmış binalar ve bu binalar arasında konumlanan açık alanlar ile karakterizedir. Bina tabanları kireç katkılı sıkıştırılmış toprak tabandır ve sık sık yeniden sıvanmıştır. Binalar, aynı konumda en az iki kez yenilenmiş, kullanımlarının ardından ise çöplük olarak yeniden işlevlendirilmişlerdir. Mekân içlerinde toprağa sığ bir çukur açılarak inşa edilen, tabanı çaytaşları ile döşeli yuvarlak biçimli, çevresi kille sıvalı ocaklar, öğütme taşları, direk yerleri ve çukurlar bulunur. Ölüler de mekân içlerinde, bina tabanlarına açılan çukurlar içerisine, *hocker* pozisyonunda gömülmüştür (Yelözer, Kayacan, Özbaşaran, Duru, 2019).

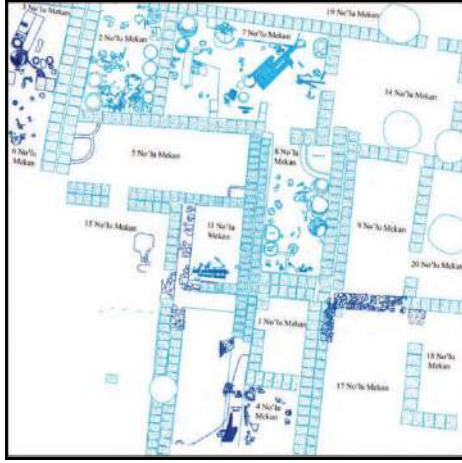
Bu binaların yanlarında, ahşap ve sazlardan yapılmış kulübelerde ise kesim, pişirme gibi gündelik yaşam faaliyetlerinin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Evlerin birbirine bitişik

olarak yapıldığı, M.Ö. 8000'den itibaren ise mahalleleşmenin görüldüğü tespit edilmiştir (Yelözer ve diğerleri, 2019).

Şekil 2.17. Aşıklı Höyük oval konut planları ve kazı görseli (solda oval planlı evler), (Yelözer ve diğerleri, 2019)

Beycesultan, M.Ö. 4750-3500/3400 yıllarına tarihlenen Batı Anadolu'daki bir Geç Kalkolitik Dönem yerleşimidir. Burada dikdörtgen biçimli ve tek odalı konut birimleri bulunmuştur (Abay, 2012). Anadolu'daki en eski megaron tipindeki ev burada bulunmuştur (Ergüden, 2003). Bu evlerin ortasında tavanı taşıyan dört adet ahşap direk ve direklerin ortasında da ocak yer almaktadır. Ayrıca tavanında da bir tepe açıklığı bulunmaktadır. Dört alt dönemde incelenen bu evrede bazı evlerin iki katlı ve sundurmalı yapıldığı tespit edilmiştir (Demirbağ, 2021). Konutların yanı sıra tapınak yapıları ve depo yapıları tespit edilen bölgede zaman zaman yangınların olduğu ancak yerleşimin devam ettiği görülmektedir. Sonraki dönemde ise Doğu Roma ve Selçuklu yerleşimleri de burada yer almıştır (Abay, 2012).

Şekil 2.18. Beycesultan yerleşim planı (Abay, 2012)

Günümüzde Konya sınırlarında yer alan Çatalhöyük, kalabalık bir nüfusa sahiplik etmiş bir Neolitik ve Kalkolitik dönem yerleşimidir.

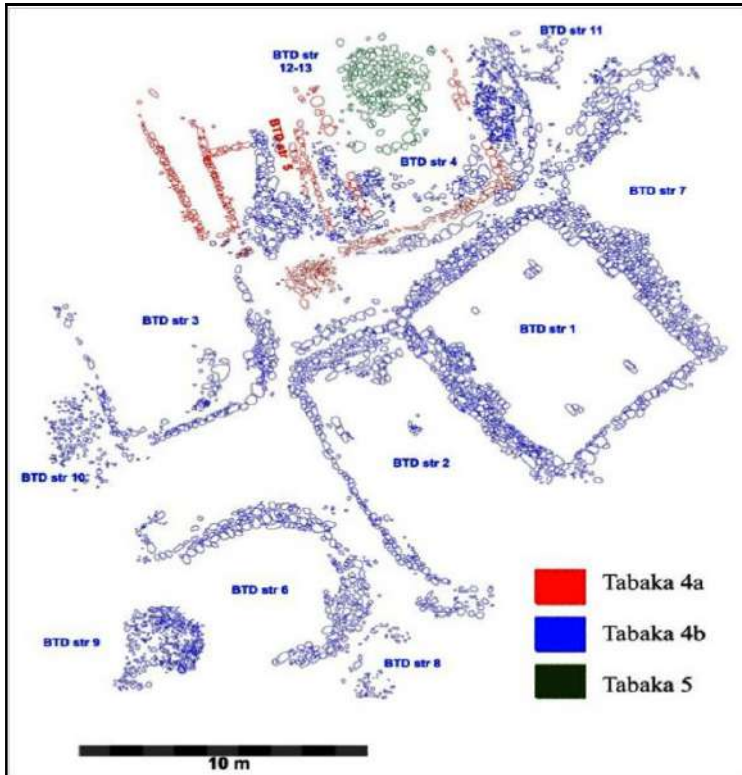
Çatalhöyük M.Ö. 9000 yıllarında Anadolu'daki en önemli yerleşim yerlerinden biridir. Höyükte şimdiye kadar 10 yapı katı tespit edilmiştir. Evler birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. İlk 4 yapı katında evler gruplar halindedir ve geniş avlulara açılmaktadır. Daha eski katlarda ise evler büyük kompleks şeklindedir. Çatalhöyük'te yapılar bir avlu çevresinde ve dar sokakların üstünde yapılmıştır. Yapıların zeminleri ve duvarları tuğlayla inşa edilmiştir. Tek katlı, dikdörtgen planlı olan evlere çatıdan girilir. Evlerin zeminleri hasır kaplı olup duvarlar sıvalı ve boyalı bir biçimde yapılmıştır. Her evde ayrıca depo odası da bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı, çeşitli büyüklüklerdeki bu odalar birbirlerine bitişik olarak yapılmıştır (Demirbağ, 2021).

Burdur il sınırları içerisindeki Hacılar höyüğünde ana toprak katmanına ulaşamamasına rağmen, bugünkü kazılara göre M.Ö. 2900-2000 yıllarına tarihlenen katmanları ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında Erken Neolitik Çağ dönemi buluntuları keşfedilmiştir (Umurtak ve Duru, 2017). Höyüğün tarihinin M.Ö. 8000-7000 yıllarına gittiği düşünülmektedir (Demirbağ, 2021). Burada testere dişleri şeklinde çıkıntılar yapan bir savunma yapısı yer almaktadır. 1,5 m kalınlığında taş duvardan oluşan bu sistemin içerisinde yaklaşık 20-30 m² alanlı konut yapıları bulunmuştur. Üzerleri kerpiç dam ile örtülüdür. Bunun yanında yönetici sınıfa ait daha büyük yapılar da keşfedilmiştir. (Protohistorya-Edebiyat, t.y.)

Şekil 2.19. Hacilar Höyük kazı resimleri (Umurtak ve Duru, 2017)

Mardin'e bağlı Ilıca'da bulunan Boncuklu Tarla, M.Ö. 10000 yıllarında kurulan ve 2000 yıl boyunca kullanılan bir Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimidir. Burada ortak kullanım işlevi olan bir yapının etrafında yerleştirilmiş konut yapıları ortaya çıkarılmıştır. Ortada toprağa yarı gömülü olarak inşa edilen terazzo binanın çevresinde, konutlar, silolar ve dar sokaklardan oluşan planlı bir mekân kurgusu görülmektedir. Konutların köşeleri yuvarlatılmıştır. Alanda farklı tiplerde konutlar görülür. Hallan Çemi basit konut tipi ve ızgara planlı yapıların bulunması, Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan diğer Neolitik Dönem yerleşimleriyle benzerlik oluşturur (İpek ve Çiftçi, 2020).

Şekil 2.20. Boncuklu Tarla yerleşimi (İpek and Çiftçi, 2020)

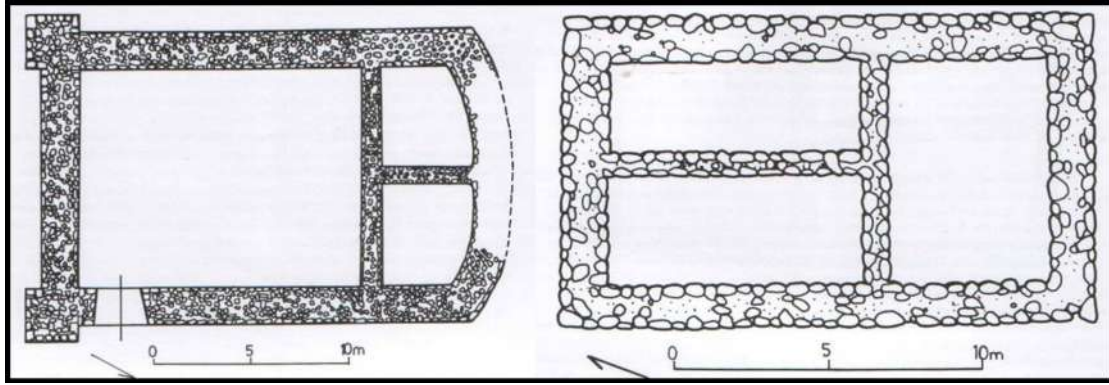
Van Gölü ve çevresinde kurulan Urartu Krallığı, hâkimiyet alanı içerisinde pek çok kale ve sulama kanalı inşa etmiştir. M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren siyaset sahnesine çıkan Urartular, öncesindeki dönemde ise beylikler hâlinde yaşamaktaydı. Asur kaynaklarında M.Ö. 1274 senesinden itibaren Asur kaynaklarında görülen bu beyliklerin yerini M.Ö. 832 yılındaki yazıtta Urartu Krallığı almıştır. Bunun yanı sıra, bu bölgede M.Ö. 5000 yılına kadar uzanan bir yerleşik yaşam olduğu Tilkitepe ve Yılantepeler gibi höyüklerde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Urartu şehirlerinde kale ve savunma yapıları ön plana çıkmaktadır. Evler ise sokakların oluşturduğu bir ızgara planına bağlı kalarak inşa edilmiştir (Çilingiroğlu, 1997, 82).

Urartu kent mimarisinde ızgara plana verilebilecek en güzel örnek, Erçiş'in birkaç kilometre kuzeyinde, Erçiş-Patnos karayolunun yakınındaki Zernaki Tepe yerleşme yeridir. Çok geniş bir alana yayılan kent, birbirini dik kesen 7,0 metrelik caddeler ve 5,0 metre genişliğindeki sokaklardan oluşmaktadır. Sokak ve caddelerin kesişmesiyle ortaya çıkan düzgün dikdörtgen yapı adaları içinde, planları ve büyüklükleri aynı olan evler inşa edilmiştir. Bir yapı adası ince uzun bir koridor ile ikiye ayrılmış ve her iki bölüme aynı ölçüde iki ev inşa edilmiştir. Evler kare bir oda, iki adet dikdörtgen oda ve iki dar odadan oluşmaktadır. Evlerin dış duvarları 1,50 metre, iç duvarları 1 metre kalınlığındadır (Çilingiroğlu, 1997, 82-83).

Günümüzde Van-Erzurum çevresinde çok sayıda Urartu dönemi kalesi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Urartu Dönemi kentlerine dair kazılar devam etmektedir. Süphan Dağı yakınlarındaki Ayanis kentinde bulunan tapınaklarda ocağın ve ateşin kutsal sayıldığına dair buluntular da elde edilmiştir (Çilingiroğlu, 2007, 22).

Şekil 2.21. Zernaki Tepe ızgara planlı yerleşimi (Çilingiroğlu, 1997)

Şekil 2.22. Ağaçlık yerleşimi konut planı ve Gövelek konut planı (Çilingiroğlu, 1997, 86)

İç Anadolu bölgesinde hâkimiyet kurmuş olan Hitit Uygarlığı, M.Ö. 1700-1200 yılları arasında varlığını sürdürmüştür (Demirel, 2012). Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Hitit dönemine ait saray, tapınak ve ev mimarileri incelenebilmektedir.

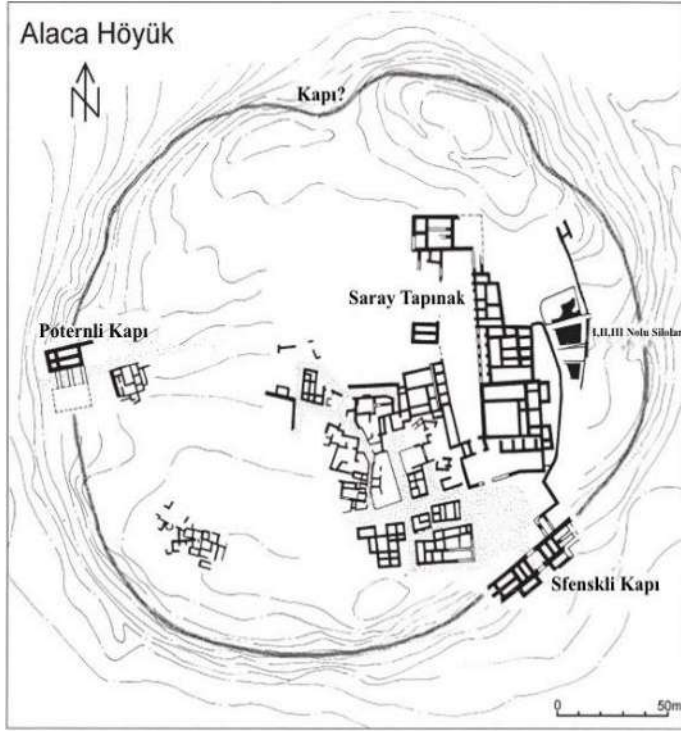
Anadolu’da ve Kuzey Suriye’de görülen “Bit-Hilani” denilen yapı tipinin Hitit kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Boğazköy kazılarında ortaya çıkarılan yapılar arasında bu plan tipinin ilk örneği yer almaktadır. Bir koridorun iki yanına yerleşen odalardan oluşan plan tipinin, Mezopotamya ile ilişkilerin ve ticaretin artması sonucu artan Hitit şehirleşmesiyle birlikte kullanımı yaygınlaşır (Sözen, 2012). “Araştırmacı H. Frankfort *bit-hilani* planını en basit şekliye uzun eksenleri cepheye paralel, arka arkaya iki yatay dikdörtgen oda olarak tanımlamaktadır. Bunlardan öndeki önü açık, sütunlu portiko, arkadaki ise genelde bir ocağın bulunduğu taht odasıdır” (Erarslan, 2013). Bit-hilani yapıları için; “kuzey-güney yönünde yapılmış yatay dikdörtgen şeklinde bağımsız yapılar olmaları, anıtsal merdivenlerle ulaşılmaları, kalın duvarları, genelde sütunlu portikonun solunda küçük bir merdiven boşluğunun olması, taht odasının tüm yönlerden daha küçük oda dizileriyle çevrilmesi”, bunun yanı sıra “eklemelerle büyütülmeyen kapalı yapılar olmaları, ön cephelerinin duvarlarının alt kısımları ve kapı sövelerinin hayvan ve karışık varlıkların resmedildiği orthostatlar ile süslenmiş olmaları” ortak olan noktalardır (Erarslan, 2013).

Hitit şehirleri, avlulu, birkaç odanın birleşiminden oluşan, taş temel üzerine yapılmış kerpiç konutlardan oluşur. Bu dönemde tek katlı ve iki katlı konutlar yapılmıştır. İki katlı konutların alt katları gündelik yaşam için kullanılırken üst katları ise yatma ve oturma için kullanılmıştır (Demirbağ, 2021).

Alacahöyük, M.Ö. 5500-3000 yıllarına dayanan Kalkolitik Çağ'da kurulmuş bir şehirdir. M.Ö. 3000-1750 yılları arasında Hattilerin yerleştiği şehir, Hitit döneminde (M.Ö. 1750-1100) görkemli bir şehir haline gelmiştir. Bu dönemde şehre eklenen surlar ve sfenksleri, su kanalları, saray ve tapınak yapıları yerleşim yerini oldukça geliştirmiştir. Bu yerleşimde yapılar, evler sıkışık bir biçimde ve düzensiz olarak yapılmıştır. Yapıların temeli çamur harçla birleştirilen kalker taşından, ahşap hatılların kullanıldığı duvarları ise kerpiç malzemeden yapılmıştır (Turgut, 2013). Duvarlar birbirleri ile açılı olarak kesişir. Bu nedenle düzenli bir yerleşim görülmez. Tavanları düz ahşap kirişlerle kapalıdır. Duvarlar içeriden ve dışarıdan sıvanmıştır. Zeminde ise sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır (Turgut, 2013). Bu konut yapılarının arasında avlular ve çok küçük bitimler olan işlikler de görülür.

Bu dönemde görülen bir diğer ev çeşidi, çok odadan ve bir ön avludan oluşan ev örneğidir. Bu konut formunda eve girmeden önce büyük ve geniş bir avludan geçilmektedir. İç avlulu evlere oranla oda sayılarında artış olmuştur. Planda görüldüğü gibi, bu avlular evlere oranla daha geniş yapılmışlardır. Bazı konutların avlularında büyük fırınlar yer almaktadır. Fırınlar kubbeli bir şekle sahiptirler. Bu konut örneğinde görüldüğü gibi, fırın avlunun tam ortasına yapılmıştır. Fırınların tabanlarında çamur harç içerisinde bol miktarda seramik parçaları bulunmaktadır. Bu sayede ekmek pişirirken fırının içerisindeki ısıyı muhafaza edilmesi daha kolay hale gelmektedir. Fırınların etrafını çevreleyen duvarların taş temelleri büyük bir ustalıkla örülmüştür. Bu tip fırınlara Kültepe'de Karum konutlarında da rastlanılmıştır. Konutlarda ocak ve tandır taban izlerine rastlanılmıştır (Turgut, 2013).

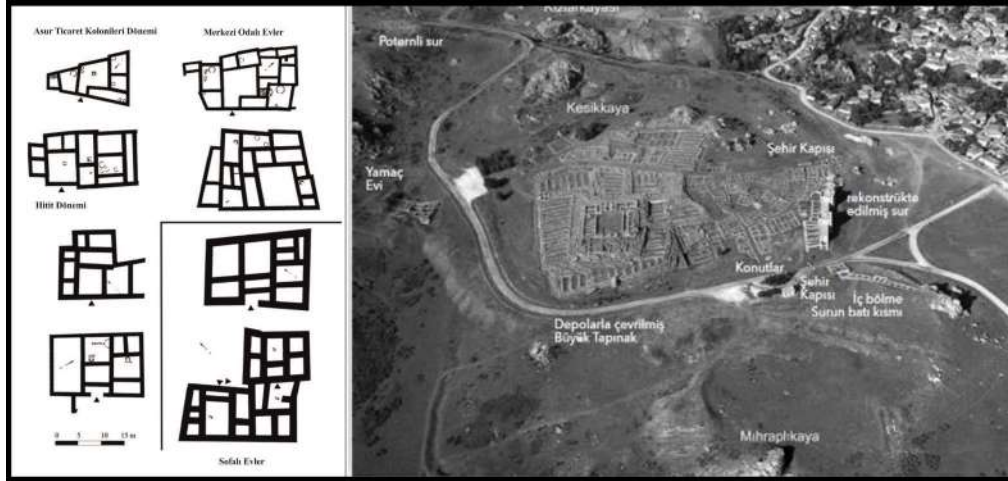
Şehirde yaşam Frigler döneminde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde yapılan yapıların anıtsallıktan uzak, küçük yapılar olduğu, şehrin artık bir köye dönüştüğü gözlemlenmiştir (Çelik, 2020).

Şekil 2.23. Alaca Höyük kent yerleşimi (Atila, 2018)

Neşa'dan sonra Hititler'e başkentlik yapmış olan Hattuşas (Boğazköy), dağlık bir alanda teraslama yapılarak kurulmuş bir kenttir. Burada Kalkolitik Dönemden Frig Dönemine kadar konut mimarisi görülebilmektedir. Bu konutların birbiri ile çok sık bir doku oluşturduğu görülmektedir. Temel olarak 2 tip avlulu konut örneği tespit edilmiştir. Basit olan plan tipinde evler iki odalıdır. Oda duvarları dik olarak birleşir. Dikdörtgen biçimli odalar arasında direk geçiş bulunur. Bazı odalarda ocak da yer alabilir. Bu tip evlerin 3 odanın yanında yer alan avluları bulunur. Avluya komşu olan küçük odanın kiler amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Turgut, 2013).

Hattuşas'ta sık görülen diğer konut tipinde ise ortada bir avlu ve etrafında çok sayıda odanın yer aldığı plan şeması kullanılmıştır. Burada sabit bir tipoloji görülmemektedir. Bazı evlerde sonradan eklenen odalar yer almaktadır. Topografyaya uyum sağlamak için form değişkenlik gösterebilmektedir. Bu odalarda ocaklar, fırın ve depolama için kullanılan küpler yer almaktadır (Turgut, 2013).

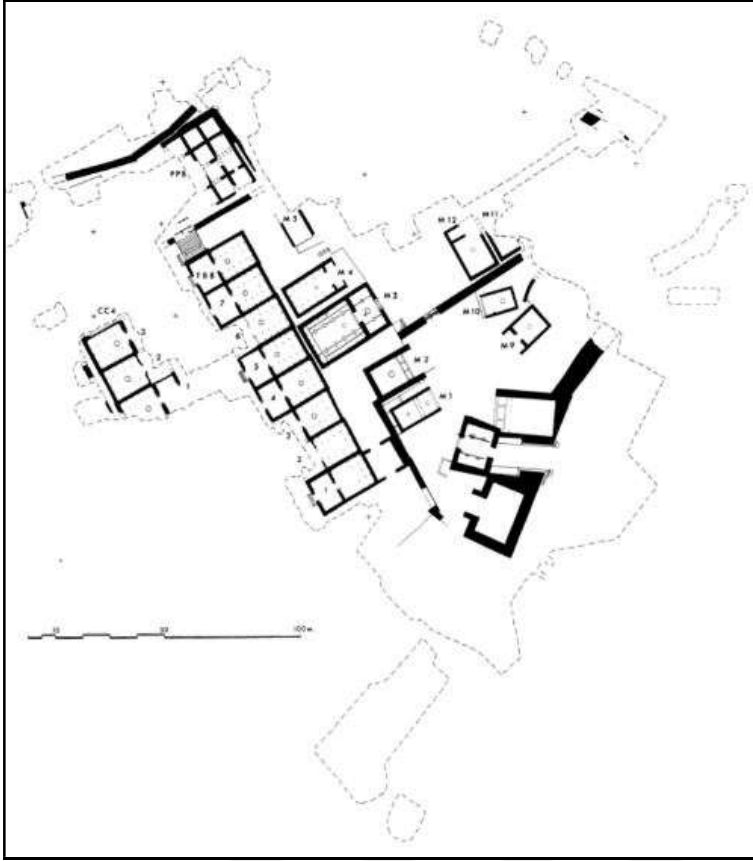

Şekil 2.24. Hattuşaş'ta konut planları ve Hattuşaş şehri kazı fotoğrafı (Atila, 2018)

Şekil 2.25. Hattuşaş şehrinin bir modeli (Atila, 2018)

Hititlerin M.Ö. 1200 civarında yıkılarak şehir devletleri hâlini almasından sonra Balkanlar'dan Anadolu'ya gelişleri artan Frigler, M.Ö. 750 civarında Kral Midas döneminde Orta Anadolu'da hâkim bir devlet haline gelmiştir. Madencilik ve ahşap işleminde ileri seviyede bilgileri vardır (Akurgal, 1989). Önceleri göçebe halde yaşayan bu topluluk, Gordion şehrine geldiklerinde yerleşik hayata geçmiştir (Hemiş, 2009).

Şekil 2.26. Gordion şehri yerleşim planı (Young, 1957)

Vitruvius (t.y./1990: 28), mimarlığın ilkeleri üzerine yazdığı kitabında Frig konutundan da bahsetmektedir.

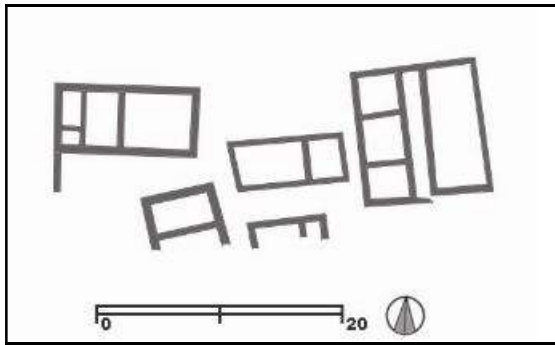
(...) [O]yalarda yaşayan Friglerin ormanları bulunmadığından keresteleri yoktur. Bu yüzden, doğal bir tümsek seçerler ve ortasından bir tünel geçirerek geçitler kazarlar; iç uzamlarını arazinin elverdiği ölçüde genişletirler. Üzerine, birbirine kenetlenmiş kütüklerden piramit şeklinde bir çatı inşa ederek kamış ve sazlarla kaplarlar; konutlarının üzerine çok yüksek yığma topraktan tümsekler yaparlar. Konutlarının bu yapı biçimi kışı çok sıcak, yazı ise çok serin geçirmelerini sağlar. Bazıları, bataklıklardan elde ettikleri sazlardan yapılmış çatılarla örtülü kulübeler yaparlar (Vitruvius, t.y./1990: 28).

Anadolu'ya Balkanlar üzerinden gelen Friglerin mimarisinde Balkan ve Hellen etkisi görülür. Gordion kentine yerleşerek köy hayatına adapte olduktan sonra, ticaret yolunda bulunmalarının da etkisiyle şehirleşmeye başlamışlardır. Buradaki yapılarında megaron

planı görülür. Midas tümülüsünün tavanının da semerdamlı olduğu görülmektedir. Bu bulgular Friglerin mimari anlamda batıdan etkilendiklerini göstermektedir (Akurgal, 1989). Şehirlerinin etrafına sur duvarları inşa ederek savunma düzenlerini kuran Frigler, eski Hitit şehirlerine de yerleşmişlerdir. Frigler eski göçebe düzenlerini tamamen bozmamış, yaz mevsimlerinde yaylalarda yaşamaya devam etmişlerdir. Şehirde yaşayan Frigler ise iki veya üç odalı megaron yapılarında yaşamışlardır. Bu evlerin içerisinde ocak da yer almaktaydı (Hemiş, 2009).

M.Ö. 1000. yılın sonlarında Frigler dışında Anadolu'ya göç eden bir diğer topluluk da Akalar olmuştur. Orta Avrupa'dan gelen Dor göçleri sebebiyle Miken uygarlığının yıkılması sonucunda bu kavim de İonia bölgesine göç etmiştir. Bugünkü İzmir-Aydın bölgesinde, 12 şehir devletinin birleşerek kurdukları siyasi birlik sonucunda gelişen şehirlerinden, özellikle Milet kentinden Marmara, Ege ve Karadeniz kıyılarına göç eden halklar bu bölgede doksanın üzerinde şehir kurarak kültürel bir yayılıma sebep olmuştur (Gür, 2007). Bu dönemde kullanılan konutların megarondan türeyen, avlusu, ön galerisi ve ana salonu olan, prostaslı plan tiplerinde yapıldığı görülmektedir (Demirbağ, 2021).

Bu dönemde kurulan şehirler arasında en gelişmiş olan şehirlerden birisi Milet'tir. Günümüzde Miken dönemine ait az sayıda konut bulunmuş olsa da Sinos, tipik bir Miken konutu olarak bir koridorun iki yanında sıralanan dikdörtgen odalardan oluşan bir yapıyı örnek vermektedir (Gönül, 2008).

Şekil 2.27. Miken konutu planları (Gönül, 2008)

Milet'in erken dönem yerleşimi olan Kalabak Tepe'de yapılan kazılarda orthostat üzerinde yapılmış kerpiç duvarlardan oluşan konut yapıları tespit edilmiştir. Burada bulunan konut, bir avlu ile birleşen iki odadan oluşmaktadır. Burada da planı tamamen okunabilen bir

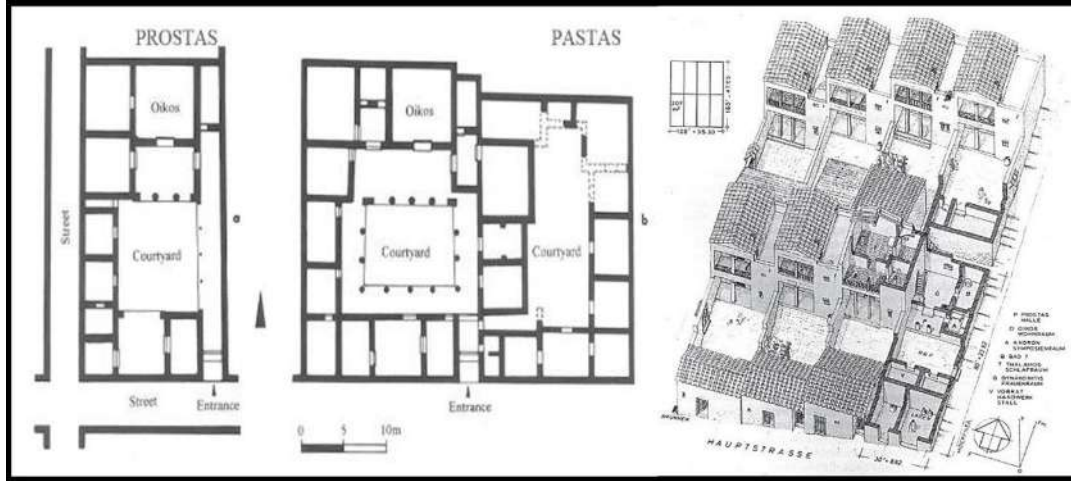
konut yapısı ortaya çıkarılamamasına rağmen odaların genel olarak kare veya kareye yakın dikdörtgen olduğu tespit edilmiştir. Özellikle M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bölgedeki konut planlarında odaların dikdörtgen olduğu görülmektedir (Gönül, 2008).

Milet şehri Pers akınları sonucu yıkıldıktan sonra mimar Hippodamos tarafından ızgara planlı bir şehir kurulmuştur. Bu sistemde kurulan şehirlerde Prostat ve Pastas planlı evler inşa edilmiştir.

Bu planlar Klasik Dönemin ana konut tipini oluştururlar. Prostat tipindeki konutlar dikdörtgen planlı inşa edilmişlerdir. Genel planda ana mekânın önünde bir ön galeri yer alır. Klasik Dönem, Prostat planlı evlerin hepsinde üç ana öge vardır. Bunlar avlu, prostat ve oikos'tur. Prostatlı plan tipini kökeni için İonia bölgesindeki bazı kentlerde M.Ö. 7. yüzyıla ait konut yapılarının Prostatlı plan tipinin öncülüğü olabileceği ve bu plan tipinin Klasik dönemden önce kullanıldığı söylenir. Pastaslı konutlar ise kare planlı inşa edilen yapılardır. Aralarında bağlantı olmayan bir dizi mekan ve onların açıldığı koridor nitelikli bir ön mekandan yani Paspastan oluşur (Acarkanlı, 2020).

İyonları takip eden süreçte Anadolu'da Hellenistik Dönem etkileri görülür. Bu dönemde şehirlerde uygulanan tek tip konut planları yerine, değişen sosyal yapının bir getirisi olarak lüks evler ortaya çıkmıştır (Salbacak, 2015). Etrafı sütun ve revaklarla çevrilmiş avluların etrafına dizilen odaların oluşturduğu peristilli ev planları yaygın hâle gelmiştir (Demirbağ, 2021).

Batı Anadolu bölgesinde Miletos, Priene, Sardes (Manisa) ve Ephesos da yapılan kazılardan sağlanan bilgiler Bizans evlerinin kulübe olduklarını göstermiştir. Akdeniz kıyılarındaki yerleşmelerde ise antik çağ gelenekleri sürdürülmeye çalışıldığı görülür. Bu bölgede, üst katlarına dıştan merdivenle çıkılan iki katlı ve denize bakan cephelerinde balkonlar bulunan evler yapılmıştı. Side de ortaya çıkarılan Bizans dönemi konutu ortasında avlu vardır (Salbacak, 2015).

Şekil 2.28. Prosta ve Pasta planlı konutlar (Salbacak, 2015)

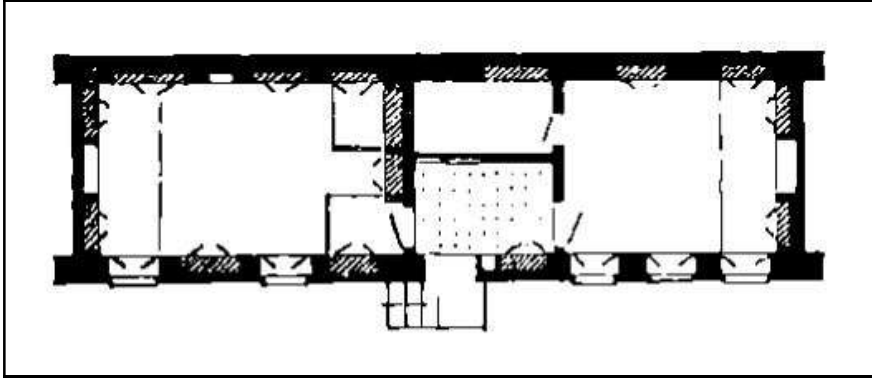
Anadolu üzerinde Selçuklu Döneminden itibaren Türkler hâkimiyet kurmuştur. Orta Asya'dan göç ederek gelen topluluklar, bu dönemde Anadolu'yu mesken tutmaya başlamıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçler çok daha önceki devirlerde başlamış olsa da gelen kavimlerin nüfusları ve hâkimiyetleri Anadolu'nun genelinde büyük bir değişime sebep olmamıştır. Selçuklu Dönemi ile birlikte, önceki göç hareketlerinden farklı olarak, Türkler Anadolu'nun tamamında hâkim ve kalıcı unsur olabilmıştır. Bu da farklı iklimsel bölgelere ve farklı kültürel geleneklerin bulunduğu yerlere gelerek yerleşik hâle gelen toplulukların farklı tipte evler üretmesine neden olmuştur. Ancak gelen toplulukların benzer kültürel özellikler taşıması, bu evlerin ortak bazı noktalara sahip olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Türk evi kavramı, biçimsel elemanların dışında bir mekân organizasyonu biçimi olarak ele alınmayı gerektirmektedir. Güneydoğu Anadolu'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılan evler, her bölgede farklı malzeme, plan ve bezeme özellikleri taşıyabilmektedir.

Türklerin Anadolu'ya geldiği dönemde, İstanbul dışındaki Bizans şehirleri plansız olarak inşa edilmiş, hijyenden yoksun köy yerleşimlerini andırmaktadır. Tabanları sıkıştırılmış toprak, çatıları hasır kaplanan evler yoksul mahallelerde yaygındır. Kırsalda alt katında kümes veya ahır bulunan iki katlı evler yaygındır. Bunun yanı sıra Kapadokya gibi yerleşimlerde mağara şeklinde kayalara oyulan konutlar görülmektedir (Sözen, 2012). Belki de bu sebeple Osmanlı Dönemine kadar süren Türklerin Anadolu'da tam anlamıyla yerleşik hayata geçmeleri yavaş işleyen bir süreç olmuştur. Ancak bu durum Türklerin

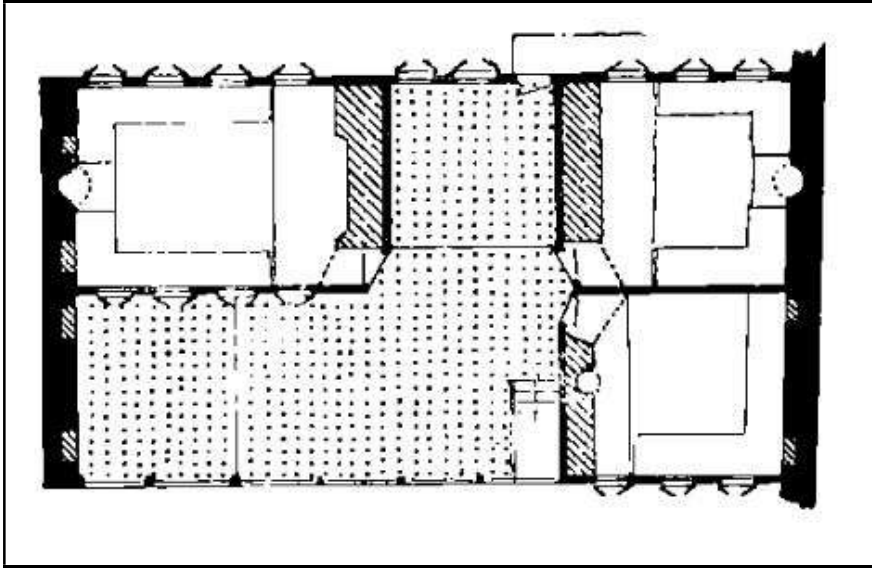
çadırla olan bağlarının kopmamasını ve yerleşim yerlerinde inşa ettikleri evlerin de çadırla bağlantılı olarak tasarlanmasının önünü açmış olabilir.

Türk konutunu S. Hakkı Eldem 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar olan örnekleri üzerinden incelemiş ve sofalarına göre dört farklı tipte konut olduğunu savunmuştur. Bu tipolojinin Balkan coğrafyasında ve adalarda kendine yer bulduğunu, ancak Anadolu'nun doğusuna ve güneydoğusuna Arap-İran tesiri nedeniyle geçiş yapamadığını belirtmiştir (Eldem, 1954). Sofalı ve merkezi plan tiplerinin Türk çadırından gelen bir gelenek olduğuna Doğan Kuban katılmamaktadır. Ancak Türk evinde yer alan odaların birimsel olarak çadırla ilişki kurabileceğini kabul etmektedir (Kuban, 2018). Çadırın iç mekân düzeninde bulunan farklı işlevler için özelleşmiş mekânlar, Türk evinin odalarında da yer alır. Gün içerisinde kaldırılan yatakların yerini oturma minderleri alırken, ocak, mutfak hatta banyo işlevi her odada ayrı olarak görülebilmektedir. Bu yönüyle Türk evinde yer alan bir odanın, Türk çadırı ile ilişkisi görülebilmektedir. Bunun yanı sıra Emel Esin Türk konutu ile Uygur döneminde şehir duvarları üzerine yapılan ahşap yapıları Türk evi ile ilişkilendirse de Kuban bu görüşe sıcak bakmamaktadır (Kuban, 2018). Uygur döneminde yapılan konut tarzının Anadolu'daki örneği olarak Vihara harabelerinde rastlanan, ortasında ocağı ve kubbesinde bacası yer alan evler ele alınabilir (Demirbağ, 2021). Çadır şeklinde inşa edilen bu odaların tanımına günümüzde Erzurum ve çevresinde hâlâ rastlanılabilen, tez kapsamında da örnekleri incelenen kırlangıç kubbeli evler uymaktadır.

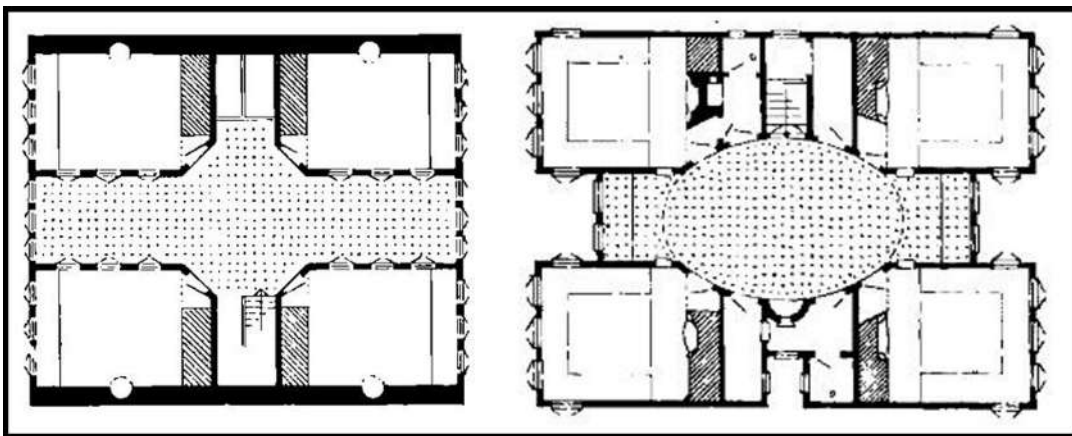
Sedat Hakkı Eldem'in Türk konutu tipolojisine dönecek olursak, evleri sofalarına göre dört farklı gruba ayırmıştır. Bunlar sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olmak üzere gelişim göstermiştir (Eldem, 1954). Evin ikinci katında yan yana dizilen odaları bir balkonun ya da gezeneğin birleştirdiği durum sofasız planlardır. Oda sayısının artması durumunda arya eyvan da girebilir. Dış sofalı planda ise bu balkon büyüyerek bir mekân halini almaktadır. Bu tip sofalı evler yan sofalı (düz planlı), L planlı ya da U planlı olabilir. İç sofalı çözüm ise genellikle İstanbul'da karşımıza çıkan, odaların sofanın iki yanında sıralandığı planlardır. Nihayet sofanın etrafı tamamen odalarla çevrildiğinde ise bu plan tipine orta sofalı plan tipi denilmiştir (Bektaş, 2018).

Şekil 2.29. Sofasız Türk evi plan şeması (Eldem, 1954)

Şekil 2.30. Dış Sofalı plan tipi (Eldem, 1954)

Şekil 2.31. İç sofalı plan tipi ve orta sofalı plan tipi (Eldem, 1954)

3. KIRLANGIÇ KUBBE

3.1. Tanımı ve Yapım Tekniği

Kırlangıç kubbe ya da başka bir deyişle tütelikli örtü, Günkut Akın (1991) tarafından “açıklığı eldeki kiriş boyutlarını aşan kare veya kareye yakın mekânların örtülmesi için geliştirilmiş bir konstrüksiyondur” şeklinde tanımlanmıştır. Ahşap kirişlemeler birbiri üzerine merkez eksen alınarak döndürülen kare veya sekizgen çerçeveler oluşturacak şekilde bindirilir. Bunun sonucunda yukarıya doğru daralan bir formda kademelenen kubbe ile mekân içerisine düşey taşıyıcı yerleştirmeden geniş açıklığın örtülmesi mümkün olmaktadır.

Kırlangıç kubbe, Anadolu’da kare veya kareye yakın mekânların üzerini örtmek için kullanılır. Mekânın açıklığı ahşap kirişler için fazla olduğundan ilk sırada bu kare mekânın bir kenarından komşu kenarına çapraz atılan kirişlerle başlanılır. Bu çapraz atılan kiriş mekânın kenarlarını ortalıyorsa üzerindeki kırlangıç kubbe kare çerçeveler olarak devam eder. Eğer mekân açıklığı büyükse ve çapraz atılan kiriş, atıldığı kenarların yarısına ulaşmıyorsa üzerindeki kırlangıç kubbe de son 3-4 sıraya kadar sekizgen olarak devam eder. Üzeri örtülen mekânın ölçüleri kareden dikdörtgene doğru kaymaya başladıkça kenar uzunlukları arasındaki farkın artmasından dolayı kirişler bir kenarı ortalarken diğer kenarın ortasında ulaşamayabilir. Bu durumda ise önümüze altıgen çerçeveli kırlangıç kubbeler çıkmaktadır. Ancak bu tarzda örnekler kare ve sekizgene göre daha az rastlanılmaktadır. Bu 3 ana tipolojinin yanında istisnai denebilecek sayıda sekizden daha fazla kenarlı olarak başlayan kubbeler de görülür. Bu tiplerde örtü neredeyse kubbe görünümüne ulaşmaktadır.

Kırlangıç kubbe, yaklaşık 50-60 cm boyutlarında bir kare tütelikle bitirilir. Bu tütelik, altında ısınmak için yakılan ateşin dumanının tahliyesini sağlamaktadır. Aynı zamanda piramidal bir şekilde yükselen kırlangıç kubbe bir baca vazifesi de görmektedir. Bu nedenle kimi örneklerde altında geniş bir açıklık olmamasına rağmen, tandır ocağının üzeri de ikinci bir kırlangıç kubbe ile kapatılmıştır. Kırlangıç kubbeli konut yapılarına Sibirya’nın güneyi, Orta Asya ve Anadolu’da rastlanmaktadır. Kırlangıç kubbe, yoğun kar yağışı alan ve bu yüzden kış aylarında pencerelerin kar altında kaldığı bölgelerde yapılan evlerde tepe açıklığı ile ışık-hava alımı sağlamaktadır. Soğuk bölgelerde yapılan bu konut

yapıları, genel olarak toprağın sağladığı ısı ve yalıtımdan faydalanmak için belirli bir seviyeye kadar toprağa gömülerek yapılmaktadır. Günkut Akın da (1991) kırlangıç kubbenin ortaya çıkışında iklimin belirleyici bir etken olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen örneklerde genel olarak yapıların giriş cephesi hariç tamamen toprağa gömülü olduğu görülmüştür. Söz konusu örneklerde karşımıza çıkan kırlangıç kubbeler ahşap bir eleman olmasına karşın üzeri toprak tabakasıyla örtülmektedir. “Tamamlanan kırlangıç örtünün dış köşeleri biçilen ağaçlardan kalan kalın puştalar, fazla kalan kesilmiş ağaçlar ve talaş kullanılarak kapatılır. Köşelere ağırlık yapması için orta büyüklükte taşlar da konulmaktadır. Daha sonra üzerine 30-40 cm kalınlığında toprak ıslatılarak serilir ve bu ahşap örtü dıştan balçıkla sıvanır. Sonra toprak, loğ taşı ile ezilerek sıkıştırılır. Kışın yumuşayıp toprağın akması için toprak üzerine kalın tuz serpilerek toprağın sertleşip sıkışması sağlanır” (Özkan, 2012). Bu şekilde su yalıtımı sağlanan kırlangıç kubbeli evlerin 150 yıla kadar olan örnekleri ayakta kalabilmiştir.

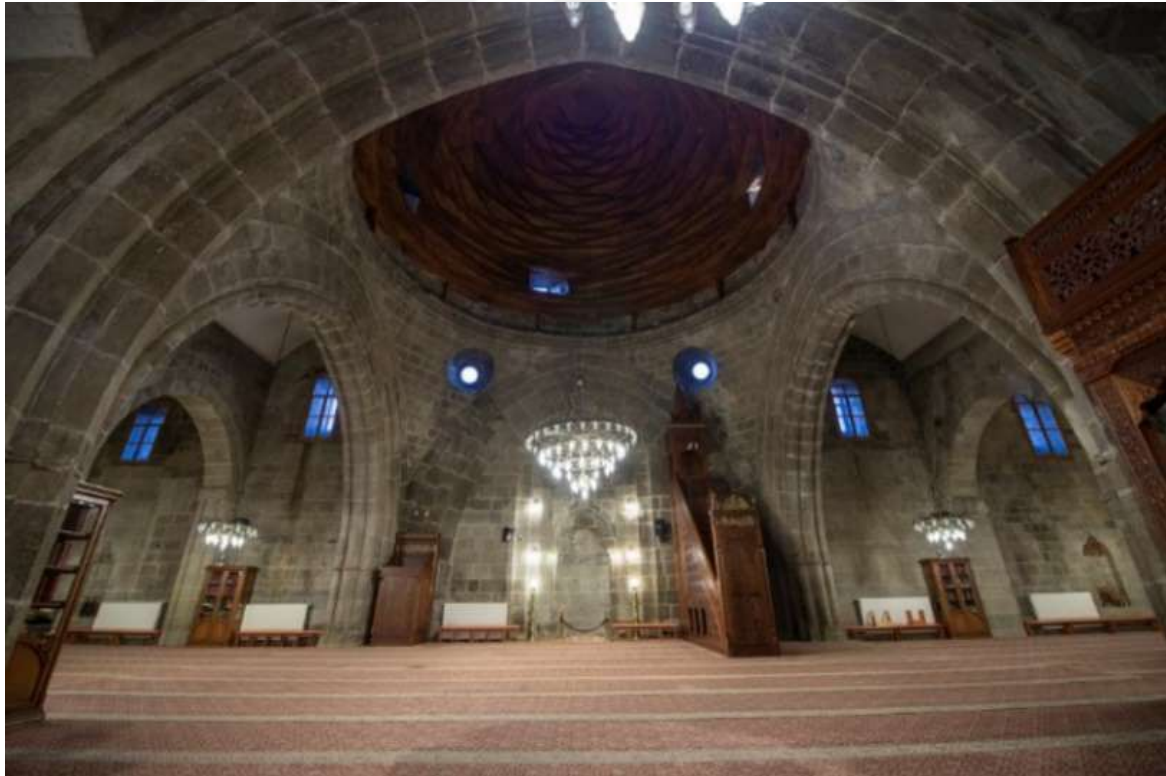
Kırlangıç Kubbe, farklı kültürlerde farklı isimler almıştır. Türkçe’de kırlangıç yuvasına olan benzerliğinden ötürü kırlangıç kubbe yahut tepe noktasındaki tütekliğinden ötürü tüteklikli örtü olarak adlandırılmaktadır. Halk arasında şiveden dolayı ‘garlanguş’ olarak da isimlendirilir. Aynı zamanda Erzurum yöresinde ‘çendili ev’ olarak da isimlendirilmektedir.

Kırlangıç kubbe, Azerbaycan’da ve Kazakistan’da ‘karadam’, Gürcistan’da ‘darbazi’, Ermenice’de ‘hazarashen’, Tacikistan’da ‘rusan’ olarak adlandırılmaktadır. (Uysal ve Navruz Berk, 2021)

3.2. Türk Mimarlığında Kırlangıç Kubbe Kullanımı

Anadolu’da Kırlangıç kubbe, evlerde, cami ve cemevlerinde kullanılmıştır. Anıtsal yapılarda kullanımında en bilinen örneği Erzurum Ulu Cami’sidir. Bunun yanında Kırşehir Çarşı Camisi, Eskişehir’deki birtakım mescitler ve Tokat, Tunceli ve Erzurum başta olmak üzere bu bölgedeki cami ve cemevlerinde karşımıza çıkabilmektedir (Parla ve Altınsapan, 2016; Atak, 2016).

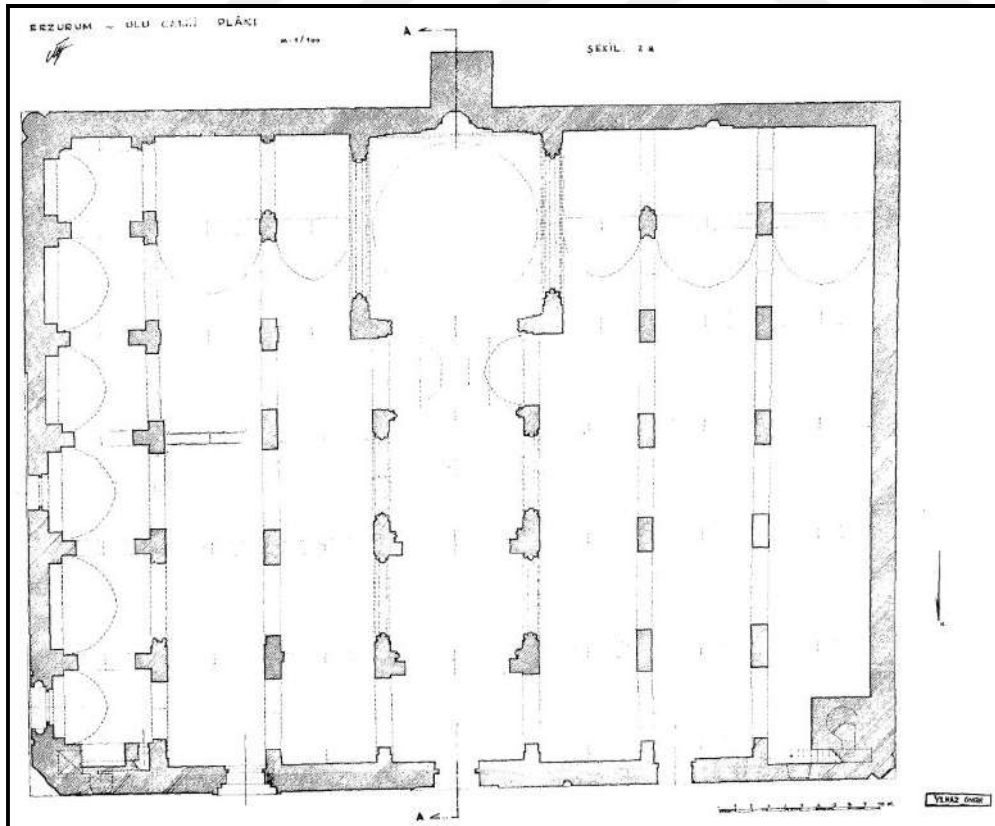
Erzurum Ulu Cami H. Karamağaralı'ya göre Saltuklu döneminde Melik Muhammet tarafından M. 1179-1180 yıllarında inşa edilmiştir (Yurttaş, 2001). Ancak yapımından günümüze mihrap duvarı dışında orijinal bir bölümü kalmamıştır. Bugün mihrabın önünde yer alan kırılangıç kubbesi M. 1862 yılına tarihlenmektedir (Arık, 1969). Bu kubbenin öncesindeki durumu kesin olarak bilinmemektedir. Evliya Çelebi'nin Erzurum Ulu Cami'sini anlatırken bahsettiği 200 ahşap direğin abartılı olduğu düşünülmekle beraber, kubbesinin ahşap malzeme ile yapılmış olduğu kısmının doğru olabileceği ancak kubbe kasnağının pandantifli olması sebebiyle kâgır de olmasının mümkün olabileceği varsayılmaktadır (Akın, 1991). Her ne kadar orijinalliği tartışmalı da olsa, kırılangıç kubbenin çok sık görüldüğü Erzurum'da, Ulu Cami'nin mihrap önü kubbesinin de tüteklikli olarak inşa edilmesi, kırılangıç kubbenin bölgedeki Türk mimarlık geleneği içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında çok sayıda ayakları ve kalın duvarları olan camide iç mekân fazla aydınlık değildir. Bu loş ortamın ortasında konumlanan kırılangıç kubbe, ortasında yer alan, günümüzde kapatılmış olan tütekliği ile ışık-mekân ilişkisine dâhil olmaktadır. Bunun yanında çok kenarlı olan kubbesi, sarmal yapısı ile bir çarkıfelek görünümüne kavuşur.

Resim 3.1. Erzurum Ulu Cami iç mekân görünümü (Kültür Portalı)

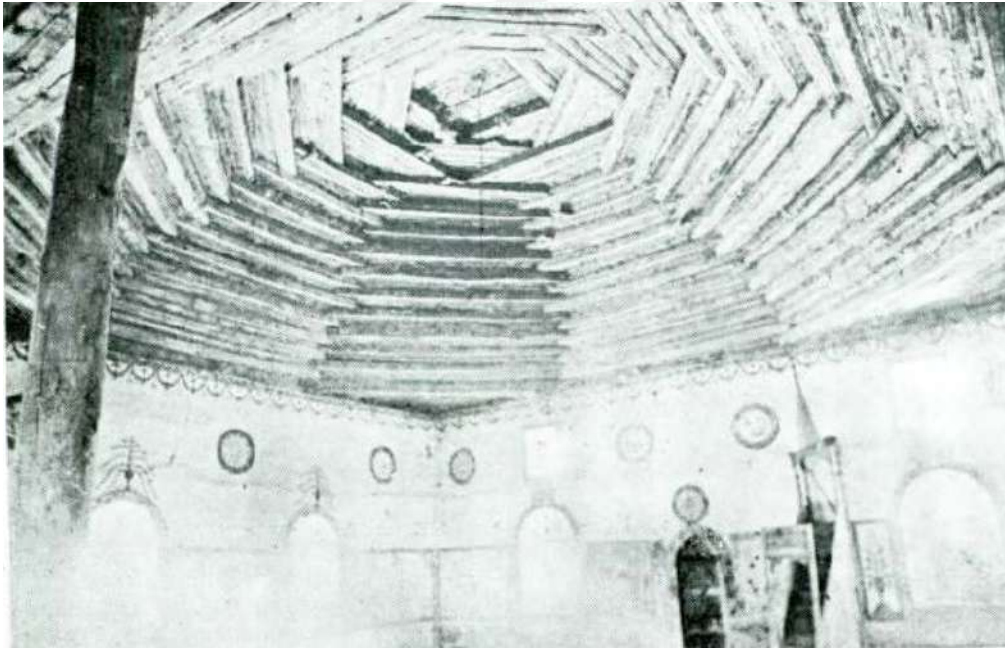

Resim 3.2. Erzurum Ulu Cami kırlangıç kubbesi (Söylemezoğlu Ailesi Arşivi, aktaran Cangül)

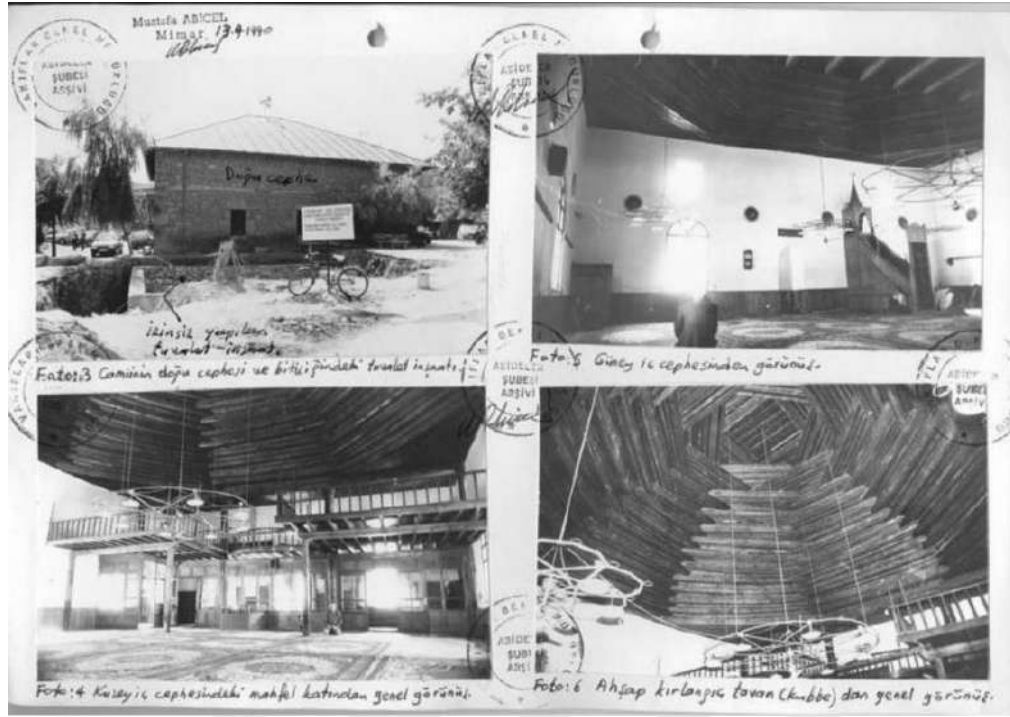

Şekil 3.1. Erzurum Ulu Cami plan şeması (Arık, 1969)

Kırşehir Çarşı Cami, M. 1864 yılına tarihlenmektedir. Kırangıç kubbesi 13 metrelik bir açıklığı kapatır. 15 sıralı ve sekizgen çerçevesi bu kubbe Anadolu'daki en geniş açıklıklı kırangıç kubbe örneklerinden biridir (Ruben, 1947). Buradaki kırangıç tavan, caminin tamamını örterek mekâna hâkimiyet kurmaktadır. Burada tüteliğin kapalı olması ve duvar pencerelerinden ışık alınması sebebiyle ışık-kubbe ilişkisinden söz etmek güçtür. Ancak seçilen sekizgen form akla Günkut Akın'ın *Asya Merkezi Mekân Geleneği* (1990) kitabında bahsettiği *ming tang* yapısını akla getirir. Burada bahsettiği hükümdarın 9 kareye bölünmüş tapınağın içerisinde merkezinden başlayarak dışındaki 8 kareyi dolaşan ve bu şekilde ülkesini kutsayarak merkezdeki gücüne vurgu yapan ritüele benzer şekilde, merkezî mekânı esas alan bir ibadet yapısında, sekizgen çerçevesi kırangıç kubbenin, tüm yönleri vurgulayarak bir yatay eksensizlik, buna karşın dikeyde bir eksen oluşturarak göğe yönelme hissi oluşturmak için kullanıldığı düşünülebilir.

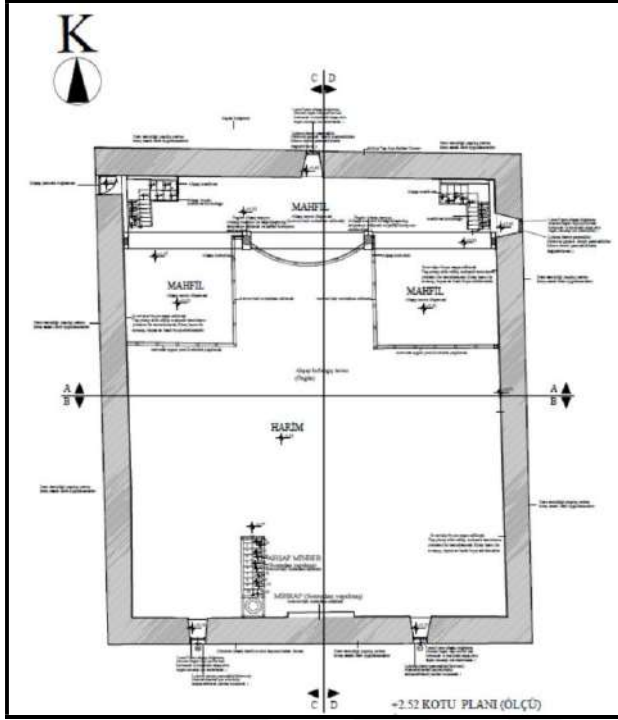
Resim 3.3. Kırşehir Çarşı Cami kırangıç tavan (Ruben, 1947)

Resim 3.4. Kırşehir Çarşı Camisi (Sarızeybek, 2019)

Resim 3.5. Kırşehir Çarşı Cami (Akın, 1991)

Şekil 3.2. Kırşehir Çarşı Cami rölöve planı (Sarızeybek, 2019)

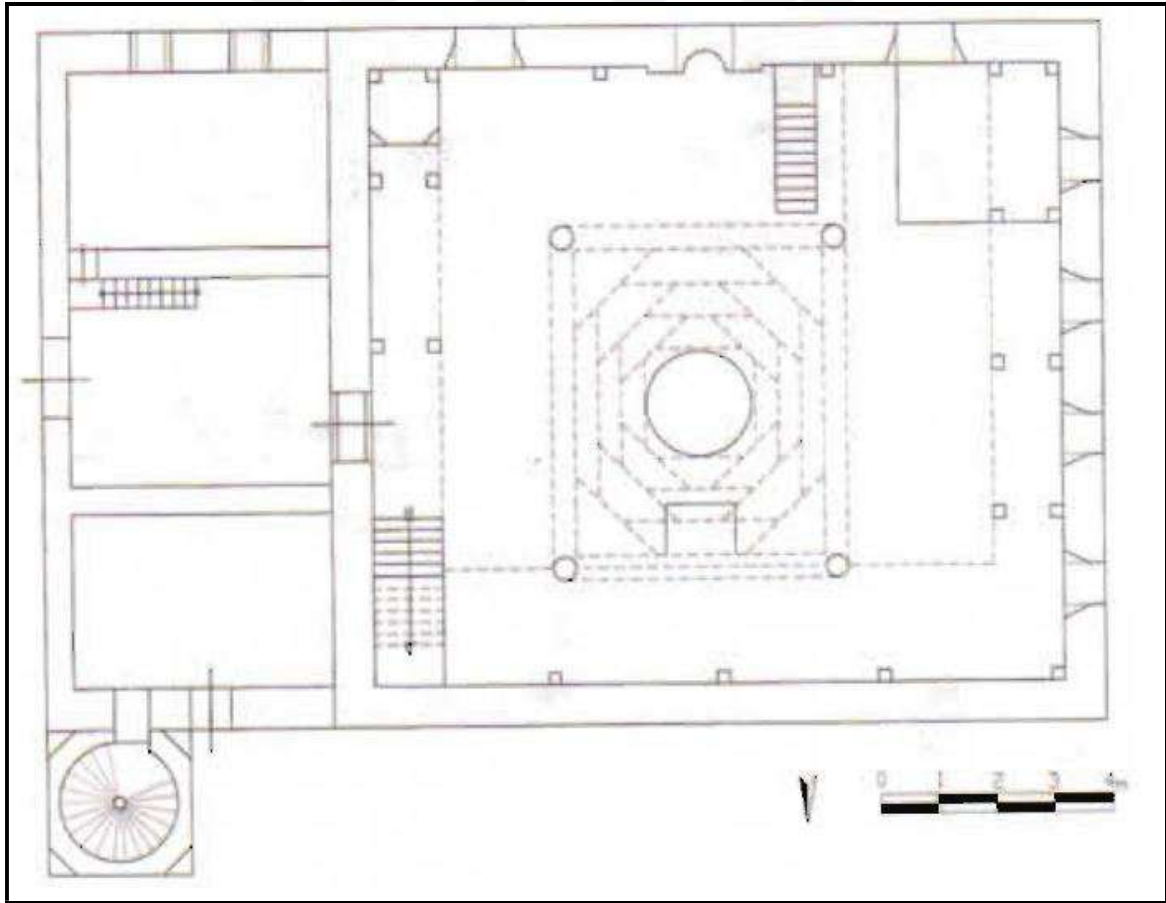
Bayburt Konursu Cami, M. 1812 yılında inşa edilmiştir. Kitabesinde banisinin adı okunamamaktadır. Ahşap ayaklı ve örtülü bir camidir. Harimin üzerinde merkeze yerleştirilmiş bir kırlangıç kubbesi bulunmaktadır. Çarşı camisindeki gibi bu cami de sekizgen çerçeveli bir kırlangıç kubbeye sahiptir. İç mekândaki ahşap işlemler ve süslemeler göze çarpar.

Resim 3.6. Bayburt Konursu Cami kırlangıç kubbesi (Akşam Gazetesi)

Resim 3.7. Bayburt Konursu Cami (Bayburt Postası)

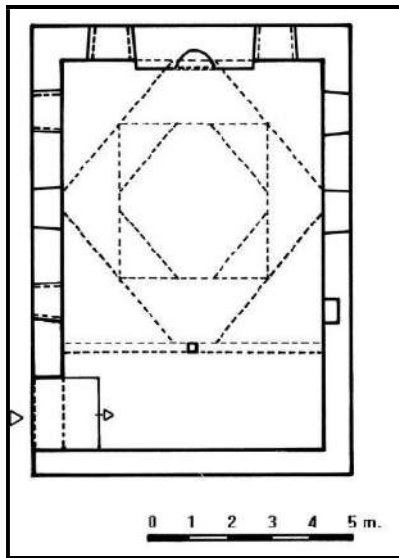

Şekil 3.3. Bayburt Konursu Cami plan şeması (Özkan, 2008)

Eskişehir’de bulunan *Akdoğan Mescidi* de ahşap bindirme tavanlı camilere örnek olarak verilebilir. Yaklaşık 35 m² gibi küçük bir harimi olan mescidin tavanı 4 sıradan oluşan bir bindirme tavan ile örtülmüştür (Parla ve Altınsapan, 2016). Tavanında tüteklik veya ışıklık yeri bulunmamaktadır. Ancak karelerden oluşan bindirme çerçeveleri her yöne referans vererek merkezî mekânı vurgulamaktadır. Burada kırlangıç tavanın *kubbe* formundan uzak olduğu göze çarpmaktadır. Kullanımındaki amacın harime inen bir direk istenmemesi olması muhtemel görünmektedir. Bunun yanında Eskişehir’de bu tip 64 adet mescidin tespit edilmiş olması, kırlangıç kubbe veya ahşap bindirme tavanın ibadethanelerde kullanımının bir gelenek haline geldiğini göstermektedir (Parla ve Altınsapan, 2016).

Resim 3.8. Eskişehir Akdoğan Mescidi (Parla ve Altınsapan, 2016)

Şekil 3.4. Akdoğan Mescidi plan şeması (Parla ve Altınsapan, 2016)

Bayburt Ulu Camisi de Erzurum Ulu Camisi'ne benzer bir mihrap önü kırlangıç kubbesine sahip olsa da 1970 senesinde yıktırılmıştır. Ayrıca Yukarı Mumcu Camisi, Cedit Camisi, Molla Bey Camisi, Şeyh Salih Tekkesi, Yahyalı Cemevi, Hacı Bektaş Tekkesi Meydanevi, Milas Firuz Bey Camisi kırlangıç kubbeli diğer camiler arasındadır. Behramkale Hüdavendigâr Camisi'nin son cemaat mahalinde de bindirme tavan kullanılmıştır (Akın, 1991). Tek mekânlı, ahşap strüktürlü camilerde karşımıza çıkan kırlangıç kubbe kimi zaman zaviye yapılarında da görülmektedir.

Anıtsal yapıların dışında Kuzeydoğu Anadolu'da; Tunceli, Bayburt, Erzurum, Muş ve Van'da bitki örtüsü ormana yakın olan yerlerde yapılan evlerde kullanımı da sıkça görülmektedir (Gündoğdu, 1996). M.Ö. 401-399 yılları arasında Pers imparatorluğu üzerine sefere çıkan Yunan ordusunda görevli bir asker olan Ksenophon'un, *Anabasis* (t.y.) isimli eserinde bölgede gördüğü evleri betimleme şekli günümüzdeki kırlangıç kubbeli evleri anımsatır. "Evler, kuyu ağzına benzer bir aralığı olan yeraltı yapılarıydı. Ama alttan geniş ve ferahtı. Yük hayvanları için yapılan girişler kazılmıştı ama insanlar buraya merdiven aracılığıyla iniyorlardı" (Ksenophon, t.y./2015).

Yapılan tespit gezisi esnasında içine yukarıdan bir merdivenle inilen birbiri ile bitişik konumlanmış ve koridor ile birleştirilmiş bir konut çiftine rastlanmıştır. Bu evlerin ana mekânları kırlangıç kubbe ile örtülmüştür. Bu evlerle bitişik ve koridorla birleştirilmiş olan ahırların üzerlerinin ahşap düz kirişlemelerle örtüldüğü, burada da yine bir tavan penceresi yahut çatının ortasında açılan bir havalandırma deliği olduğu gözlemlenmiştir. Ksenophon'un tarifi iki örtü biçimi için de geçerli kabul edilebilir. Ancak evlerin yer altında olması ve tepe noktasından bir açıklıkla içeri hava ve ışık alma durumu kırlangıç kubbeli evlerle ortaktır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de Erzurum'daki evlerin tüteklikli olduğundan şu şekilde bahsetmiştir:

Erzurum evlerinin tamamı kargir ve taş binalardır. Genellikle tek katlıdır ve iki katlısı nadirdir. Zira kışı çok sert ve açık havası az olduğundan on ay ve on bir ay kar yağdığı çok vaki olmuştur, derler. Bundan dolayı genellikle evleri tek katlı olup dam ve çatılarında birer muşammalı bacaları ve keçe kaplı kapıları olup hamam gibi ibadethaneleri vardır (Sağlam, 2019).

Kırlangıç kubbe Erzurum ve çevresindeki konaklarda mutfakın üzerini örten bir eleman olarak da kullanılır. Bu mekânlar *tandirevi* olarak adlandırılmaktadır (Köşklü ve Tali, 2007). Ancak evin bu bölümü sadece mutfak değil aynı zamanda soğuk zamanlarda ailenin toplanarak bir arada yaşadığı bir mekândır (Gündoğdu, 1996). Çalışma kapsamında tespit edilen köy evlerinde ise muhtemelen ekonomik sebeplerden dolayı genellikle kırlangıç kubbeli mekân, evin bir bölümü değil tamamıdır ve tandır, evin bir köşesinde yer almaktadır. Çalışma kapsamında tespit edilen evlerle benzer bir örnek olarak Erzincan'a bağlı Başköy'de bulunan bir köy odası bulunmaktadır. Mutfak ve oturma bölümünden oluşan odanın, oturma bölümü sekizgen çerçeveli ve 7 sıralı kırlangıç kubbe ile kapatılmıştır (Naldan, 2020).

Konakların mutfak bölümü olan kırlangıç kubbeli tandirevlerine ise Erzurum Üç Kümbetler çevresinde (Özgen ve diğerleri, 2015), Tunceli'de bulunan Yaşaroğlu köyünde (Şen and Erdoğan, 2019), Erzurum İspir'e bağlı Yedigöl köyünde (Köşklü and Önal, 2017), Bayburt ve Kars'a bağlı birtakım köylerde (Özkan, 2012) rastlanılmaktadır.

3.3. Türk Mimarlığında Kırlangıç Kubbenin Anlamsal Açıdan Yorumlanması

Kırlangıç kubbenin Türk çadırı ile benzerliklerine önceki bölümlerde değinilmişti. Biçimsel ve işlevsel bu benzerlik sonucunda kırlangıç kubbenin çadırı referans veren bir eleman olduğu kabul edilebilir. Ancak ibadethanelerde de karşımıza çıkan kırlangıç kubbenin bu geleneksel ve simgesel değerinin çok ötesinde, tek noktadan ışık alan tütekliği ile kutsal bir anlam taşıdığı yorumlanmaktadır. (Akın, 1991)

G. Akın'a göre (1991) İslam öncesi Türklerde bulunan Şamanist inançların evren tasavvuruna göre, evren üç katmandan oluşmaktadır. Akın; gök, yer ve yer altı olarak bölümlenen bu evren inancının kırlangıç kubbeli evlerde yansıdığını, Kutadgu Bilig'de bahsedilen evlerin bu metaforun bir yansıması olduğunu savunmaktadır. Eliade, üç kozmik bölge olarak tanımladığı gök, yer ve cehennem kesişiminin “merkez” vurgusunu ortaya çıkardığını söylemektedir (Eliade, 1992). Emel Esin, göçebelerin evren inancını, silindirik gövdeli ve kubbeli bir otağ olarak tanımladığını belirtir (Esin, 2001). Aynı tanımlamanın kırlangıç kubbeli bir evi de tam anlamı ile nitelemesi, bu evlerin bir “mikrokozmoz” olduklarını göstermektedir.

Biçimsel özellikleri ile incelendiğinde kırlangıç kubbe, kare ve sekizgen çerçevelerden oluşması sebebiyle içerisindeki kullanıcıda bir eksen vurgusundan ziyade merkez vurgusu olan bir mekân oluşturur. Kubbeyi oluşturan çerçevelerin kare olması sebebiyle dört yön de vurgulanmaktadır. Üst üste gelen kare çerçevelerin oluşturduğu sekizgen ise Akın tarafından Hint ve Çin kültüründeki mandala şemasına benzetilmiştir (Akın,1991). Dört yönü eşit olarak vurgulayan bu mekân anlayışı, yapının kendisini merkeze alarak bir bitmişlik ve tekillik etkisi oluşturur. Merkezi planlı yapılar, dışarıdaki herhangi bir şeye yönelmedikleri için kendi içinde kapalı bir evren tasviri oluşturmaktadır. Bu yönüyle kırlangıç kubbenin, Türk mimarisindeki cami, çadır gibi yapılarda da görülen merkezi mekân anlayışıyla paralel olarak bir mikrokozmoz oluşturduğu ifade edilebilir.

Merkezi mekânın oluşturduğu bu mikrokozmoz içerisinde tüteklik, yukarıdan verdiği ışık ile örtülen mekânın üzerinde gökyüzü gibi aydınlatıcı bir özelliğe kavuşur. Kırangıç kubbenin tütekliği, evin içerisindeki kullanıcının dışarıdaki dünya ile görsel olarak bağlantı kurduğu tek noktadır. İçeriden bakan kişi bu noktaya odaklandığında direkt olarak gökyüzü ile bir bağlantı kurmaktadır. Bu noktada kırangıç kubbenin aslında üzerine topladığı odağı göğe yönelttiği ve yerdeki insanla gökyüzü arasında bir köprü vazifesi gördüğü düşünülebilir. Burada Türklerin eski dini Gök Tanrı inancı ile bir bağlantı kurulduğunda, gökyüzünü sembolize eden ve göğü vurgulayan tüteklik, Tanrı'nın özelliklerini sembolize eden, altındaki mekânı(mikrokozmoz) yaşanır ve anlamlı kılan bir eleman olması sebebiyle anlamsal vurguyu üzerinde toplamaktadır.

Kırangıç kubbeli evler, genel olarak tek mekândan oluşmaktadır. Bu evlerin moloz taş duvarları penceresiz de olması sebebiyle oldukça sade olup dikkat çekmemektedir. Dolayısıyla bu duvarların üzerine konulan kırangıç kubbe, tüm mekânı kaplayan karmaşık geometrik formu sayesinde evin içerisindeki en baskın elemandır. Mekâna ışığın girdiği tek nokta olan tütekliği sayesinde de kullanıcının tüm odağını üzerine çekmektedir. Bu konuyu Akın da "Tüteklikli mekan alışılmadık dışı kapalılığı, örtünün plastik biçimlenişi ve loş odayı bir projektör gibi dolaşan ışık demetiyle az bulunur etkileycilikte bir mekandır. Ayrıca bu mekân yurt gibi bir mikrokozmosdur; evrenin merkezinde durur" yorumuyla vurgulamaktadır (Akın, 1991).

Eliade'ye göre arkaik toplumlar kutsal mekân oluşturmak için yapılarında yer altı, yer ve gök ilişkisini kurgulamıştır. İlahi olan gökyüzü, yaşayan insanların dünyası olan yeryüzü

ve ölümlerin dünyası olan yeraltı dünyasını birleştirmek için mekanlarında açıklıklara yer vermişlerdir. Orta Asya toplumlarında özellikle çadırın tepe açıklığını kullanarak oluşturulan ışık demeti bu üç dünyayı birleştiren bir “Axis Mundi” oluşturur (Çelik, 2020).

Işığın bu kutsal anlamı, kırlangıç kubbenin cami, tarikat ve cemevi yapılarında kullanılmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Erzurum Ulu Camisi’nde olduğu gibi, caminin en merkezi mekanı olan mihrap önü kubbesinden alınan ışık yahut harimi tamamen örten örneklerde kullanılan kırlangıç kubbe, aynı zamanda yedi katmandan oluşan çerçeveleriyle inşa edildiğinde yedi kat göğü sembolize eder hale gelmiştir (Çelik, 2020).

Kırlangıç kubbenin Anadolu’da görülen örnekleri içerisinde kültürel ve anlamsal olarak kendini gösterdiği örneklerin anıtsal yapılardan ziyade konut yapıları olduğu söylenebilir. Anıtsal yapılarda duvarlarda açılan pencereler dolayısıyla tütelik ve ışık ilişkisi belirsizleşmiştir. Söz konusu ilişki, konutlarda çok güçlü bir şekilde görülürken, anıtsal yapılarda ise baskınlığını kaybederek sadece bu geleneğe referans veren bir konuma gelmiştir. Nitekim çoğu caminin tüteliği kapatılarak tam bir kubbe formuna çevrilmiştir. Buna rağmen, tütelikli örtünün cami ve cemevleri gibi ibadethanelerde kullanılması, onun anlamsal ve simgesel bir özellik taşıdığını ispatlar niteliktedir.

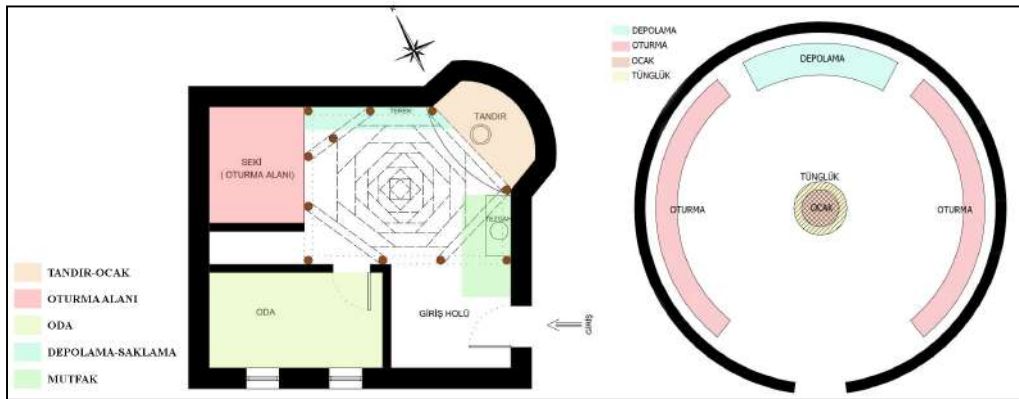

4. TORTUM VE ÇEVRESİNDE BULUNAN KIRSAL YERLEŞİM ALANLARINDAKİ KIRLANGIÇ KUBBELİ EVLER

Kırlangıç kubbeli evlerin günümüzde ayakta kalan örneklerinin tespit edilmesi ve incelenmesi için Tortum İlçesine bağlı köylerde tespit gezisi yapılmıştır. Tespit edilen örnekleri genel olarak giriş cephesi haricinde toprağa gömülü olarak inşa edildiği görülmüştür. Biçimsel ve mekânsal açıdan değerlendirildiğinde ise bu evlerin, Türk çadırını referans verdiği görülmüştür. Ahşap kirişlemelerin üst üste kubbe formu oluşturacak şekilde bindirilmesi ve ortasında yer alan tütekliği, çadırı anımsatan mimari unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kırlangıç kubbeli evlerin mekan anlayışları ve mekanların kullanımı incelendiğinde Türk çadırına benzer olarak çok işlevli bir tek mekan kurgusu olduğu görülmektedir. Tek odalı evlerin bir köşesinde yer alan tandırda yemek pişerken, odanın bir duvarında terekler yer almaktadır. Bunun yanı sıra erzakların depolandığı ambar ve yer altına açılan ‘patates kuyuları’ ile eşyaların saklandığı tecir mobilyaları ile depolama işlevi de aynı mekanda çözülmüştür. Gündüz mutfak işlevi gören mekan, gece yer yataklarının serilmesi ile uyumak için de kullanılmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen kırlangıç kubbeli evlerin, mekânsal kurgu ve kullanım biçimi açısından yeme, uyuma, oturma ve çalışma faaliyetlerinin gün içerisinde dönüşümlü olarak tek mekan içerisinde yürütüldüğü Türk çadırı ve Türk evi ile benzer oldukları görülmektedir.

Şekil 4.1. Kırlangıç kubbeli bir köy evi ve Türk çadırında mekânsal bölümlenme

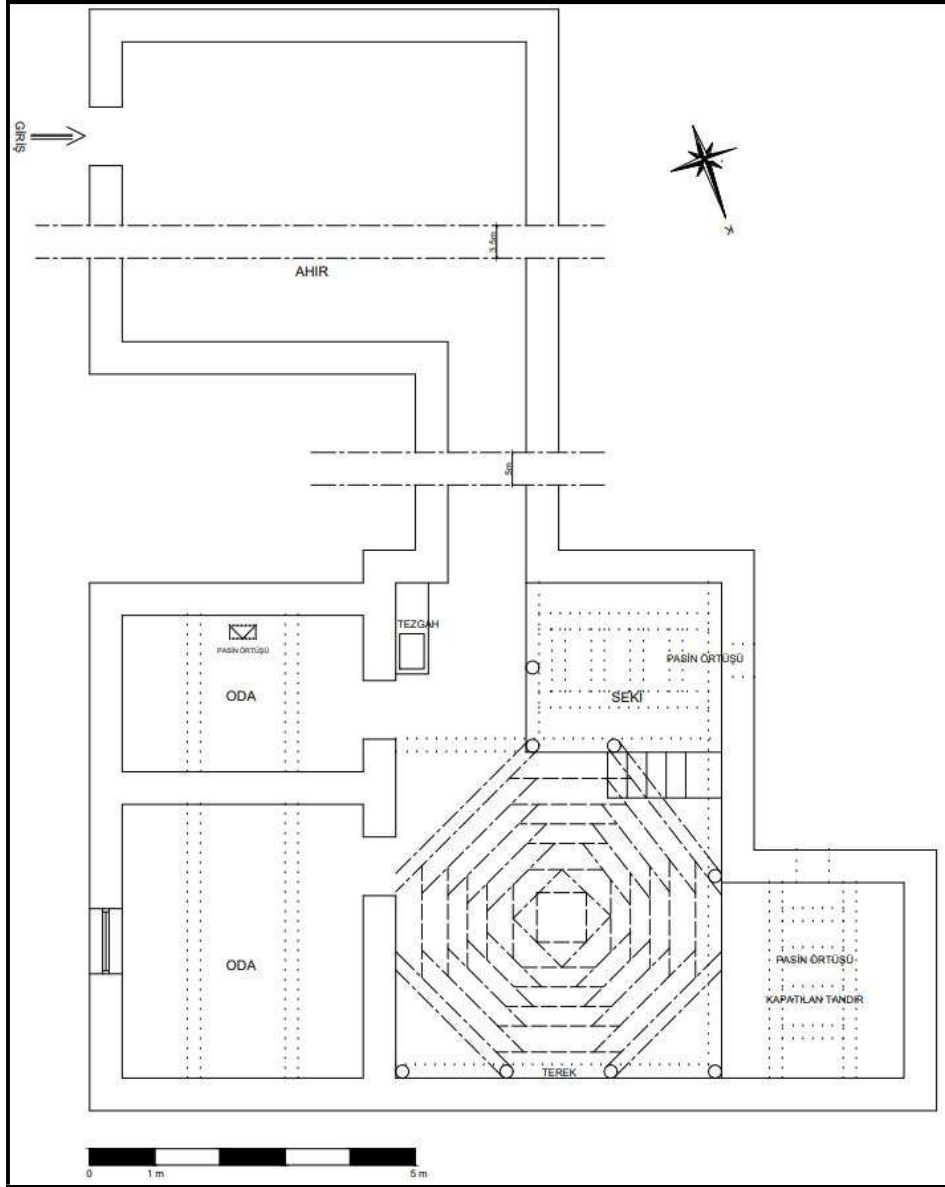
4.1. Tipili Köyü

Kapıkaya Köyü'ne komşudur. Yine merkeze uzak bir dağ köyüdür. Köyde nüfus oldukça azdır. Nüfus hayvancılık işi yapmaktadır. Köyde içinde yaşanan iki adet kırlangıç kubbeli ev tespit edilse de köyün merkezinde çok sayıda birbirine bitişik olarak yapılmış toprağın altında kalan kırlangıç kubbeli evlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu evlerin örtüleri yıkılsa da kırlangıç kubbenin ilk sırasını oluşturan sekizgen kirişler bu evlerin de yıkılmadan önce kırlangıç kubbe ile örtüldüğünü göstermektedir. Ancak güvenlik kaygıları ve yeterli ekipman olmaması sebebiyle bu evlerin içerilerine girilememiş, yukarıdan fotoğraflanması yeterli görülmüştür.

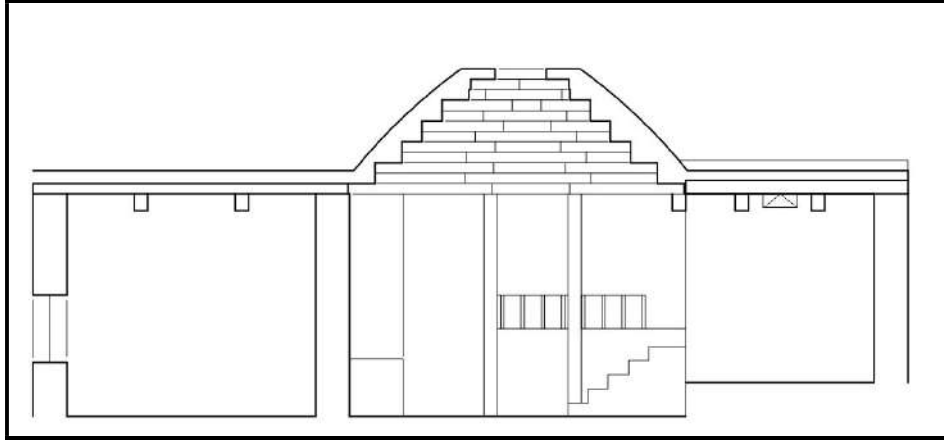
4.1.1. Nihat Yakuli'ye ait ev

Araştırılan evler arasında en büyük ev budur. Evin bir cephesi hariç tüm cepheleri toprağa gömülüdür. Eve girmek için gayet gösterişli girişlemelerle örtülmüş olan büyük bir ahır bölümünden geçilir. Bu bölümden sonra bir koridor vasıtasıyla kırlangıç kubbeli mekâna geçiş vardır. Koridor sonradan eklenmiştir. Bu koridorun yanında yerden 1,70 m yükselen bir oturma alanı bulunur. Bu oturma alanının üzerinde pasin örtüşü kullanılarak bir tepe penceresi açılmıştır. Koridorun bitişinde ise 5,00 m x 5,00 m ölçülerinde kare bir mekânı örten, 12 sıralı, sekizgen çerçeveli ve tütekliği camla kapatılmış olan kırlangıç kubbe yer almaktadır. Kırlangıç kubbe köşeli tahtalar kullanılarak yapılmıştır, son iki sırasında kare çerçeveye döner. Bu mekânın duvarında mutfak gereçlerinin bulunduğu raflar yer almaktadır. Bu raflar dantelli süslemelerle adeta bir sergi alanını andırmaktadır. Ana mekâna komşu tandır bölümü 3,00 m x 2,80 m ölçülerinde ve yerden 50 cm yükseltilmiş olup tandır günümüzde kapalıdır. Bu bölümün üzeri de pasin örtüşü ile örtülmüş olup bir tepe penceresi açılarak aydınlatılmıştır. Bu bölümlerin malzemelerinin yeni olması sonradan eklendiğini göstermektedir. Ev sahibinin beyanı da bu yöndedir. Ana mekanını örten kırlangıç kubbe 3,30 m yüksekliğinden başlayarak 5,20 m yüksekliğe kadar ulaşmaktadır. Tandır kısmının yüksekliği 3 metredir. Ana mekândan girilen iki adet odadan birisi yatak odası olarak kullanılırken diğeri oturma alanı olarak düzenlenmiştir. Bu odaların ışıklandırılması ise pasin örtüşü kullanılarak örtüldüğünden tavan penceresi ile sağlanmıştır. Ev sahibiyle yapılan görüşmede kırlangıç kubbenin temizlenmesinin ve mekânı ısıtmanın zor olduğu öğrenilmiştir. Ancak bir eve göre oldukça büyük olan kırlangıç kubbesi yaklaşık 125 m³ hacme sahiptir ve komşu bölümler eklendiğinde

yaklaşık 200 m³'e ulaşan bu hacmi ısıtmanın zor olması kaçınılmazdır. Ev, içinde yaşanması sebebiyle oldukça bakımlı durmaktadır. Ahır bölümü ise şu anda kullanılmamaktadır.

Şekil 4.2. Nihat Yakuli'ye ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.3. Nihat Yakuli'ye ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.1. Evin girişinde bulunan ahır dış cephesi ve iç görünümü (Diğer cepheler toprağın altında veya komşu evlerle bitişik durumdadır (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.2. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe ve girişten evin iç mekân görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.3. Kapatılan tandır bölümünde açılan pencere ve ana mekânda bulunan yüksek bölümde pasin örtüşü ile açılan pencere (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.4. Kırılmaç kubbe ile örtülen ana mekân (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.5. Diğer odalarda bulunan pasin örtüşü ile açılmış tavan pencereleri (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

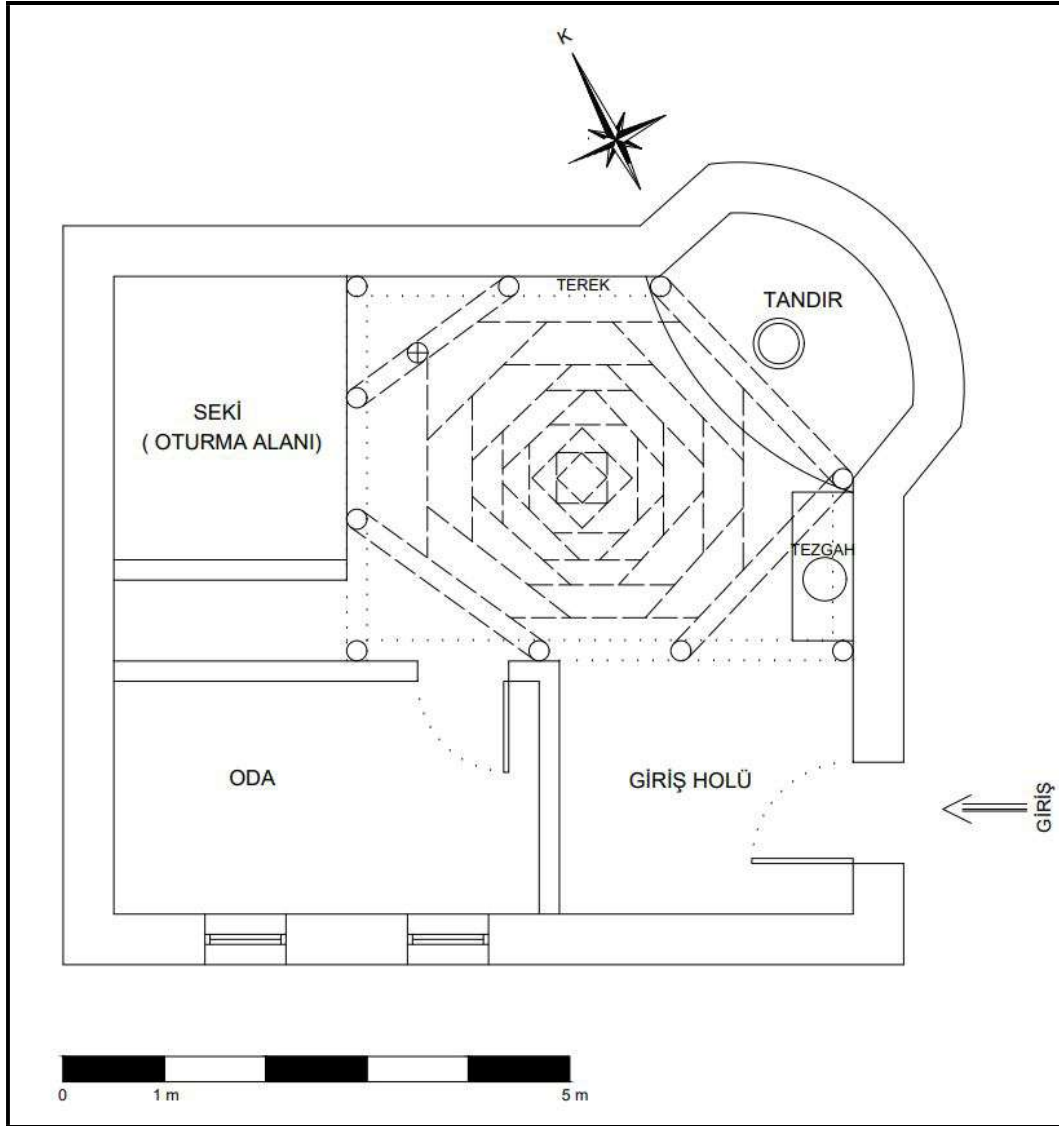
4.1.2. Tahsin Aydemir'e ait ev

Evde gündelik yaşam devam etmektedir. Giriş kapısından girildiğinde ana mekâna geçişi sağlayan bir 1,60 m x 2,90 m büyüklüğündeki ön mekâna girilmektedir. Ana mekân 3,80 m x 4,90 m ölçülerinde kurgulanmıştır. Çapraz yerleştirilen tandırdan dolayı beşgen planlıdır. Tandır 2,40 m çapında kesik dairesel planlıdır. Ancak mekândan yaklaşık 1 m geri çekilerek yerleştirilmiştir. Bu tandır taştan bir kemer ile mekân içerisinde vurgulanmıştır. Bacası taş duvardan örülmüştür. Tandırın yanında mutfak gereçlerinin bulunduğu duvar rafları yer alır. Burada tabaklar bir sergi gibi dizilmiştir. Bu rafların yanında ise yerden yaklaşık 60 cm yüksek olarak kurgulanmış 3,00 m x 2,30 m büyüklüğündeki oturma yeri bulunmaktadır. Bu bölümün yanından, sonradan eklenen kısma geçen bir koridor yeri bırakılmıştır.

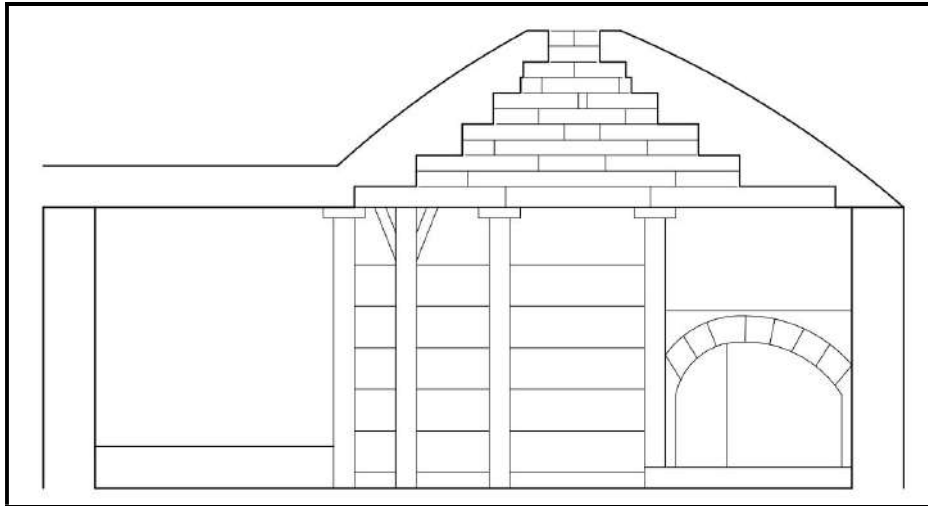
Rafların bulunduğu duvarın karşısında üzeri düz ahşap kirişleme ile kapatılmış olan bir oda bulunmaktadır. 3,30 m x 4,40 m olan bu bölümde sonradan iki adet küçük pencere açılmıştır.

Ana mekânın üzeri sekizgen çerçeveli on kademeli bir kırılgıç kubbe ile kapatılmıştır. Kirişlerin sehim yapmasından ötürü ev sahibi tarafından ikinci çerçeveyi destekleyen bir direk eklenmiştir. Son üç sırası kare çerçevelidir. Tütekliği günümüzde cam ile kapatılmıştır. Bunun ortasında içeriye hayvan girmesini engelleyen demir bir parça yer almaktadır.

Evin ana mekânı, diğer tüm evler gibi penceresiz taş duvarlarla çevrilmiştir. Evin aydınlatılmasını kırılgıç kubbenin tütekliği sağlamaktadır.

Şekil 4.4. Tahsin Aydemir'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.5. Tahsin Aydemir'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.6. Giriş cephesinden görünüm (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.7. Evin iç mekân görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.8. Tandır ocağı ve tandır başı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.9. Evin iç mekân görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.10. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.1.3. Tipili Köyü’ndeki sahipsiz yıkıntılar

Tipili köyünde az sayıda ikamet eden insanların kullandığı evler dışında, çok sayıda toprak altında kalmış kırlangıç kubbeli olduğu açık bir şekilde belli olan konut yıkıntılarına da rastlanılmıştır. Bu evlerin içine girmek mevcut imkanlarla tehlikeli olacağından yukarıdan fotoğraflanmaları yeterli görülmüştür. Kırlangıç kubbeli evlerin eskiden köyde yaygın bir gelenek olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bulunarak fotoğraflanmıştır. Bunun yanı sıra evlerin hepsinin toprak altında ve birbirine bitişik olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Altı adet tandır bacası tespit edilmiş olup yol sınırında olmayan evlerin kubbeleri fotoğraflanamamıştır.

Resim 4.11. Yıkılmış haldeki evlerin tandır bacaları (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.12. Yıkılmış kırlangıç kubbenin ilk sırası ve tandır bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.13. Yıkılmış evlerin tandır bacaları (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

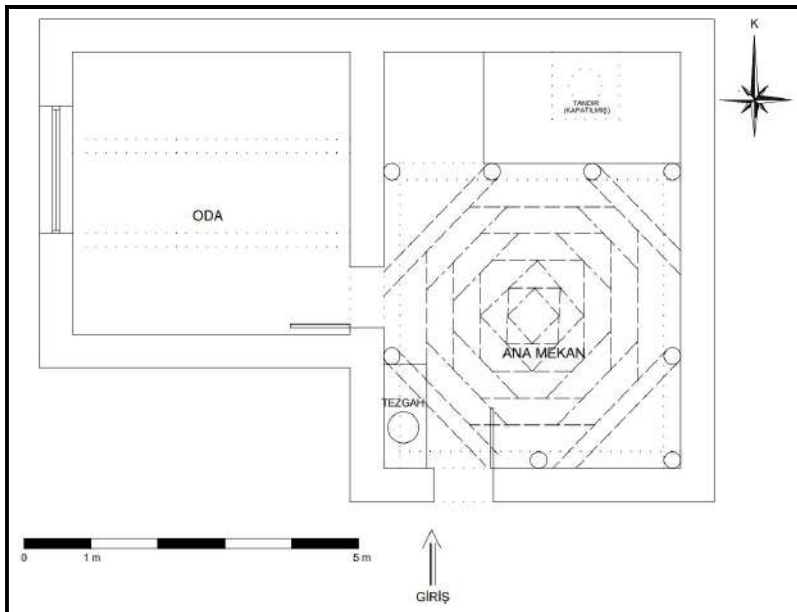
Resim 4.14. Yıkılmış kırılmaç kubbenin ilk sırası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.2. Akbaba Köyü

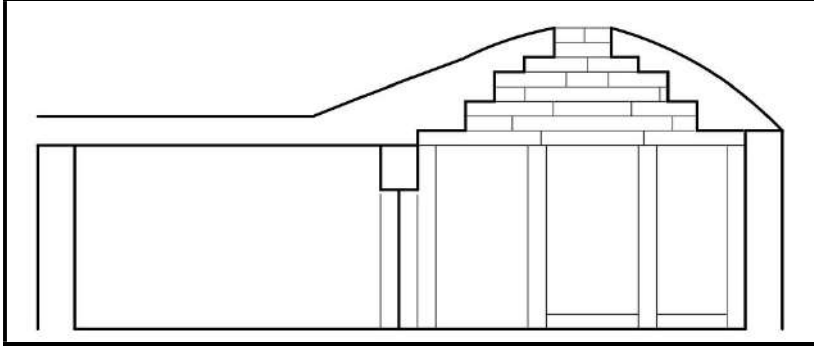
Akbaba köyü, Tortum ilçe merkezinin güney batısında yer almaktadır. Tortum ve Şenyurt arasında ana yolun batısında yer alır. Eski adı “şıpek” olan köyün içinden Tortum Çayı’nın bir kolu geçmektedir. Geçim kaynağı hayvancılık faaliyetidir. Köyde bulunan evlerin çoğu betonarmeye çevrilse de 2 adet evin kırlangıç kubbesi korunmuştur. Bunlardan bir tanesi yazlık olarak kullanılırken diğeri depo olarak kullanılmaktadır.

4.2.1. Dursun Alkan’a ait ev

Tortum İlçesi’ne bağlı Akbaba köyünde yer alan iki adet kırlangıç kubbeli eve rastlanılmıştır. Bunlardan birisi Dursun Alkan’a ait olan 9 sıralı olarak kurgulanmış sekizgen bir kırlangıç kubbe ile örtülmüş evdir. Eve girildiğinde kapının çaprazında bir tandır yer almaktadır. Bu tandır kapatılarak üzerine beton dökülmüş, duvarlara tezgâh ve mekânın ortasına bir soba eklenmiştir. Kırlangıç kubbenin kirişleri 8 adet ahşap direk ve mekânı çevreleyen yığma taş duvarlar üzerine oturtulmuştur. Mekânda kırlangıç kubbenin tütekliği dışında bir ışık kaynağı bulunmamaktadır. Bu mekândan geçilen pencereci bir odası da mevcuttur. Bu oda düz kirişleme ile örtülmüştür. Ev şu anda depo amaçlı kullanılmaktadır. Gündelik yaşam ve faaliyetler bu eve komşu olarak yapılan betonarme yapıda ve ahırlarda devam etmektedir.

Şekil 4.6. Dursun Alkan’a ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.7. Dursun Alkan'a ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.15. Ana mekân ve üzerindeki kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

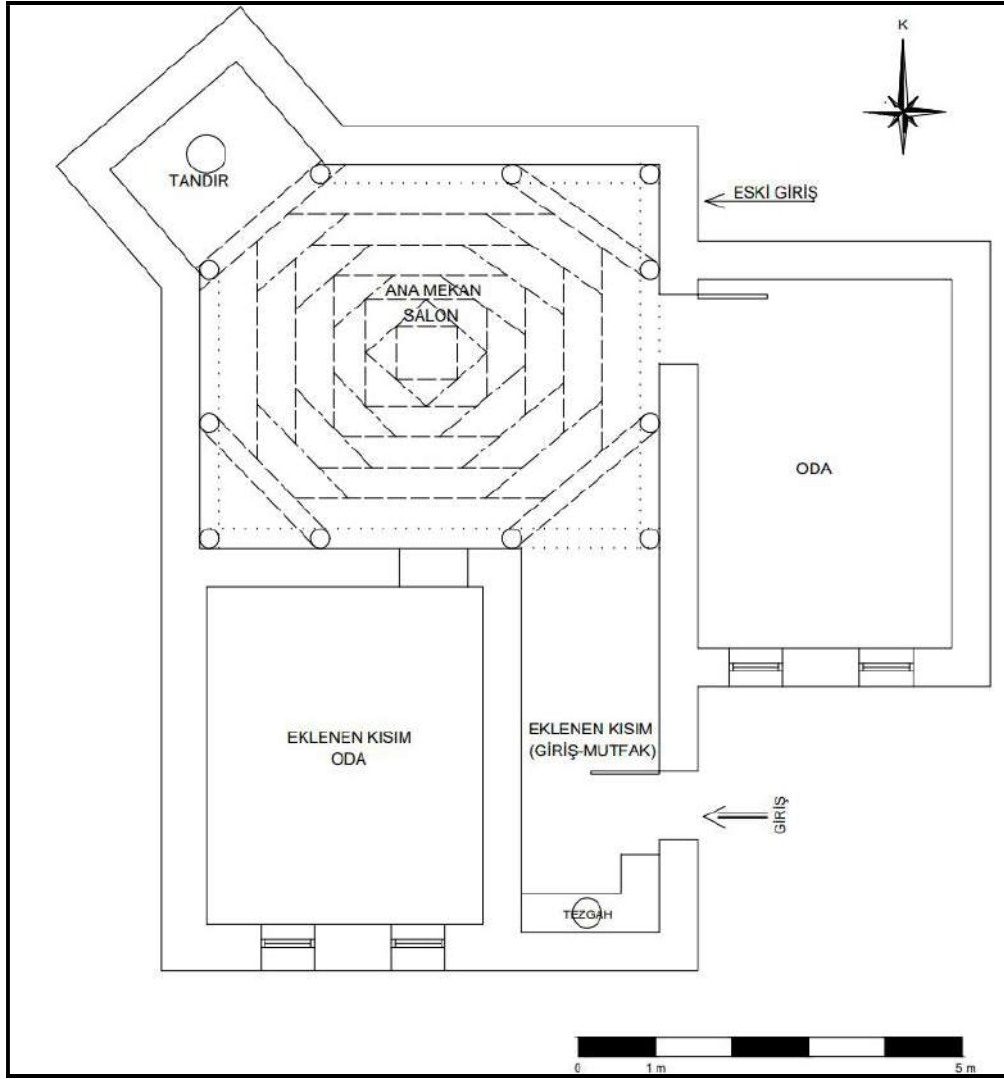

Resim 4.16. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe ve tandırın bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

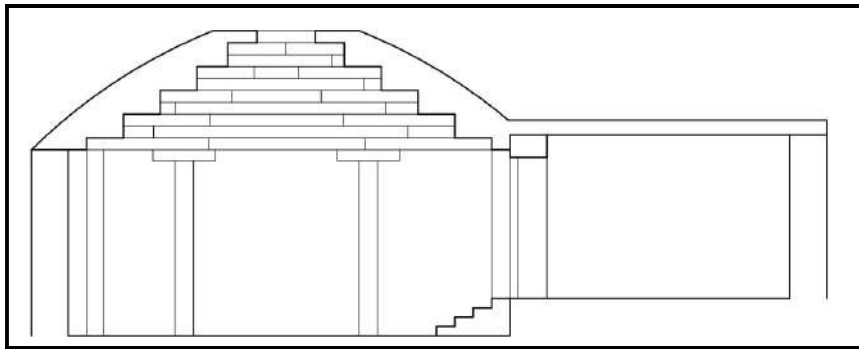
4.2.2. Fahri Keleş'e ait ev

Akbaba köyünde bulunan gayet büyük ve gösterişli olan ev hala kullanılmaktadır. Evin asıl girişi doğrudan kırlangıç kubbeli merkez mekâna açılrsa da sonrasında yapılan eklemeler sırasında giriş kapısının yeri değiştirilmiştir. Yapılan gezi esnasında incelenen evler içerisinde sadece bu yapıda tarih tespit edilebilmiştir. Günümüzde kullanılan girişten mekâna girildiğinde solda bulunan ilk ahşap direğin omuzluğunda Arap rakamları ile 1874 tarihi not edilmiştir. Bunun etrafı kemeri andıran bir süsleme ile çevrilmiştir. Bu tarihe göre neredeyse 150 yıllık olan ev hem içerisinin kullanılması hem de üzerine sonradan eklenen şeffaf polikarbon örtü sayesinde yağmurdan korunarak zarar görmemiştir. Evin asıl girişinin karşısında bulunan tandır ocağı ve bacası kapatılmıştır. Günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Evin tavanı sekizgen kırlangıç kubbedir. 5 m x 6 m genişliğindeki ana mekânı örtmektedir. 14 kademede tüteklige ulaşan tavanın son 3 sırası karedir. Tavan yerden 2,50 m yükseklikte başlayarak yerden 4,75 m yükseklikteki tüteklik ile sona ermektedir. Evin mimari planı ve içerisinde bulunan tandır gibi elemanların değişmesine rağmen kırlangıç kubbesi korunmuştur. Ancak yapılan eklemeler sebebiyle cephe özelliklerine dair bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir.

Şekil 4.8. Fahri Keleş'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.9. Fahri Keleş'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.17. 1874 tarihli omuzluk ve iptal edilmiş olan tandır başı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.18. Tandır başından evin iç görünümü ve kılıngıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.19. Yerden yükseltilmiş olan oda (üzeri sonradan kaplanmış) ve kılıngıç kubbeden bir görünüm (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.20. Sonradan yapılan eklemeler sonucu dış cephe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.3. Kapıkaya Köyü

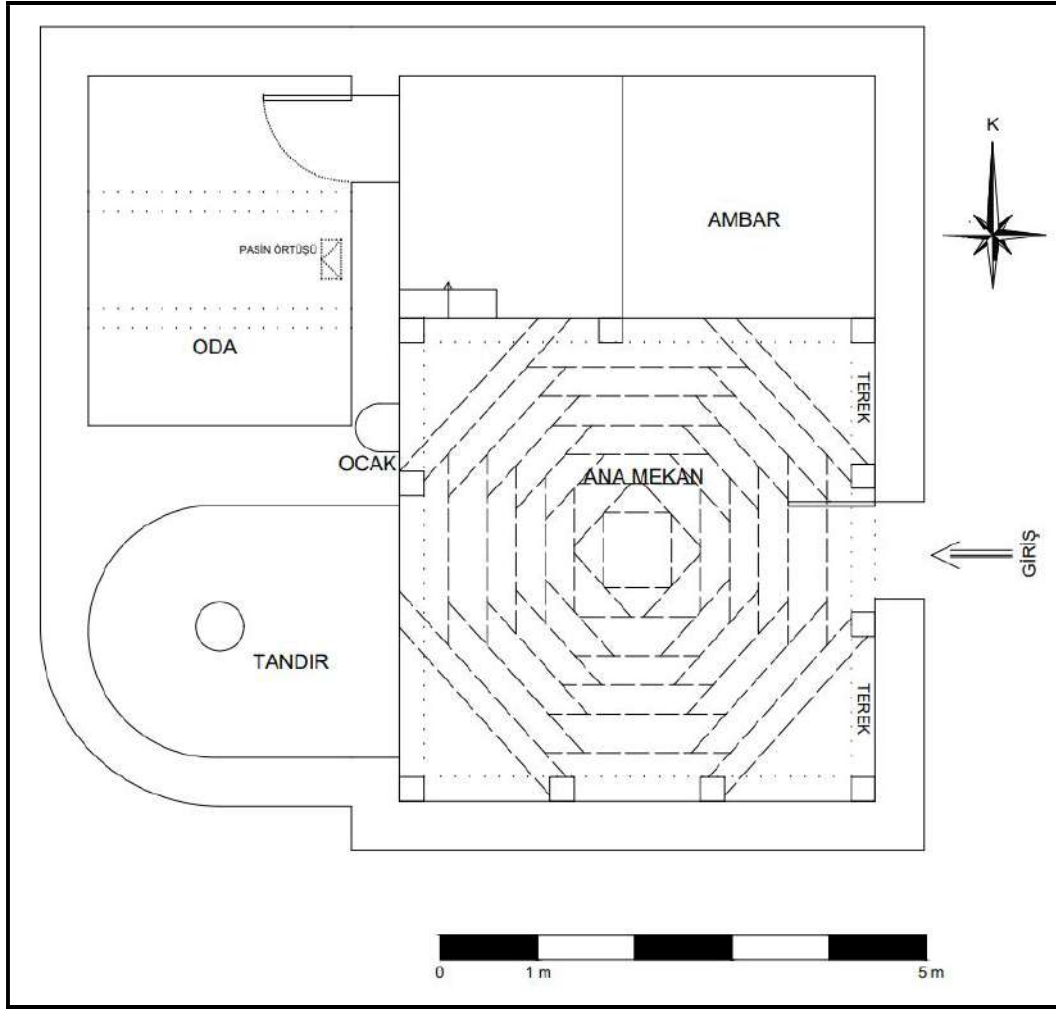
Tortum ilçe merkezinin batısında, merkeze oldukça uzak olan bir dağ köyüdür. Köyde kırlangıç kubbeli olduğu belli olan konut ve konut yıkıntıları görülse de yalnızca iki adet evin sahibinden izin alınabilerek incelenmiştir. Bu evlerden bir tanesi, sahibi il dışında ikamet ettiğinden âtil vaziyette ancak sağlam olarak ayaktaadır. Diğer evde ise gündelik yaşantı sürülmektedir.

4.3.1. Sıtkı Taşdemir'e ait ev

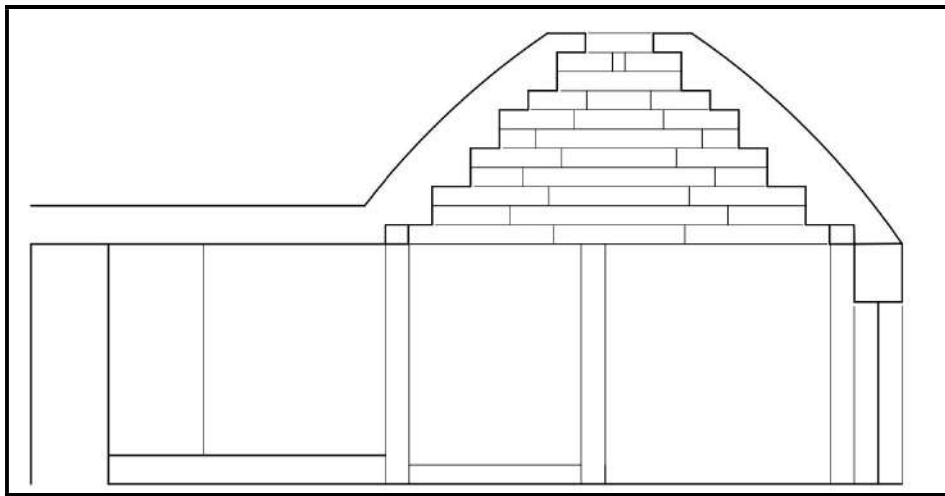
Ana mekânı örten kırlangıç kubbesi, çınar ağacı kullanılarak yapılmış, 12 sıralı ve sekizgendir. 4,90 m x 4,80 m ölçülerinde olan ana mekânı örtmektedir. Son üç sırada çerçeve kareye dönmektedir. Evin sahipleri şehir dışında ikamet ettikleri için ev kullanılmamaktadır. Ancak yaz mevsimlerinde gelen ev sahipleri evi büyük ölçüde muhafaza etmiştir.

Ev sahibiyle yapılan görüşmede, 80 yaşındaki Sıtkı Taşdemir'in çocukluğunda ev olarak buranın kullanıldığı, yaşama ve uyuma mekânı olarak kırlangıç kubbeli ana mekânın kullanıldığı öğrenilmiştir. Bu evin kendi çocukluğu zamanında zaten yapılmış olduğunu, ancak çocukluğunda yapılan diğer evlerin girişlerinin köyün harman yerinde önceden hazırlanarak numaralandırıldığını ve sonrasında evin kubbesinin örüldüğünü aktarmıştır. Yağmurlu ve karlı günlerde tütekliğin altına bir kap koyarak suyu burada topladıklarını aktarmıştır. Bunun yanı sıra, soğuk olan kış günlerinde uyumak için ahır kullandıkları, ancak “ev” olarak tanımladıkları ve zamanın büyük bölümünü geçirdikleri yerin burası olduğu öğrenilmiştir. Aynı zamanda köyde yaşamın daha kalabalık ve canlı olduğu zamanlarda köyün genç kızlarının senede bir kere merdivenlerle kırlangıç kubbeye tırmanarak evleri temizledikleri anlatılmıştır.

Evin ana mekanının dışında, yarım daire planlı, ana mekândan ayrılmış olan tandır bölümü yer alır. Bu bölüm, ahşap başlıkla vurgulanır. Bacası piramidal olup taş duvardan yapılmıştır. Tandır ocağının yanında, ısınma için kullanılan ocak yer almaktadır. Bunun önünde 2 m x 2,5 m ölçülerinde bir bölüm yerden bir basamak kadar yükseltilmiştir. Buradan iki basamakla ambar ve oda arasında kalan bölüme geçilir. Ambarın ölçüleri 2,30 m x 2,5 m olarak ölçülmüştür. Ambarın yanından girilen diğer oda ise bu bölümden 2 basamak daha yükselerek ana mekândan yaklaşık 60-70 cm daha yükseğe konumlanır. Bu oda 2,70 m x 3,60 m ölçülerindedir. Kapıya dik olarak gelen, eğimli olarak kurgulanmış iki adet ahşap ana giriş sayesinde burada bir tavan penceresi açılmıştır. Bu sisteme yörede “pasin örtüşü” ismi verilmektedir. Ahşap ana girişlerin üzerinde dairelerin iç içe geçmesi ile tasarlanan bir çiçek motifine rastlanılmıştır. Bunun dışında ev içerisinde bir motif veya tarihe rastlanılmamıştır.

Şekil 4.10. Sıtkı Taşdemir'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.11. Sıtkı Taşdemir'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.21. Evin iç mekânı, tandır (solda), ocak ve ambar (sağda) ve kırlangıç kubbesi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.22. Yükseltilmiş olan ek oda ve tandır başı (sağda), ocak (solda) (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

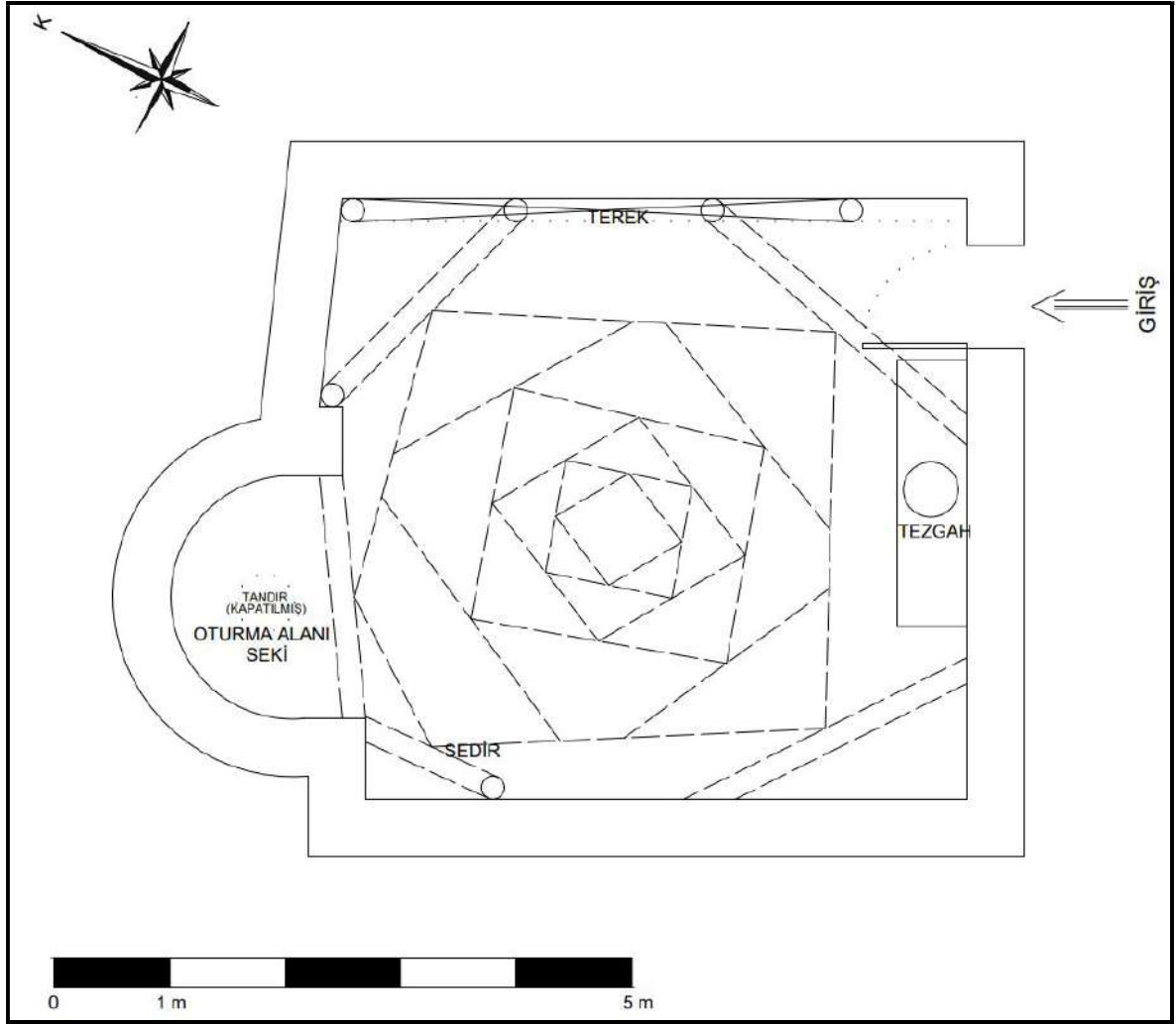
Resim 4.23. Pasın örtüşü tekniğiyle açılan tavan penceresi ve kiriş üzerinde bulunan çiçek motifi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.3.2. Ünal Aydemir'e ait ev

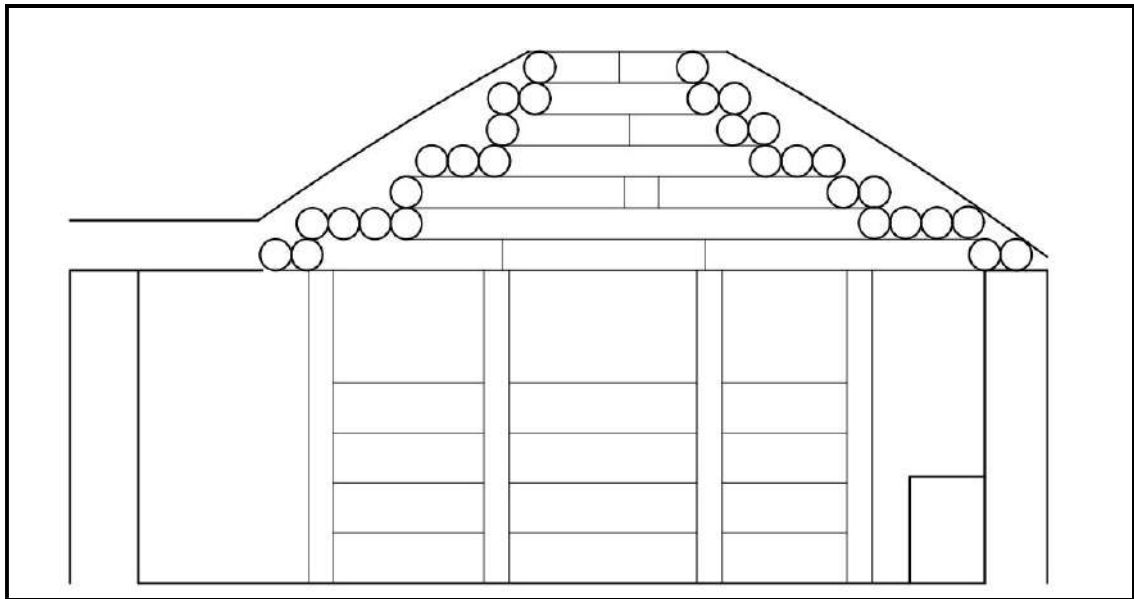
5,20 m x 5,20 m ölçülerinde kare mekânı örten kırlangıç kubbe oldukça düzensiz ve karmaşıktır. Kabaca yontulmuş tomruklar kimi yerde direkler üzerine kimi yerde duvarlar üzerine oturmaktadır. İlk sıra sekizgen olsa da ikinci sırada normalde görülmeyen beşgen ve sonrasında kare çerçevelerin üst üste bindirilmesiyle kurulmuştur. Bu düzensizliğe rağmen her çerçevede 5-6 tomruk yan yana dizilerek mekân kapatılabilmektedir. Bu da diğer evlere nispeten geniş olan mekânın 7 sırada kapatılmasına sebep olmuş ve mekân yüksekliği düşük kalmıştır. Bu durum evin ısıtılmasını kolaylaştırırken, içerideki ferahlık hissinin yerini daha basık bir mekân hissinin almasına sebep olmaktadır. Bu evde de kırlangıç kubbenin tütekliği dışında bir pencere boşluğu yer almamaktadır.

2 m çapındaki yarım daire şeklindeki tandır kapatılarak yerden yükselen bir seki oluşturulmuştur. Evin ısıtılmasında kullanılan soba bu bölümde kuruludur. Ayrıca hem burada hem buraya dik gelen komşu duvarda kurulan sedirlerde oturulmaktadır. Tandır ocağının karşı duvarı boydan boya mutfak tezgâhı olarak kullanılmaktadır. Tandırın yanındaki bölümlerde buzdolapları eski tecirlerin çağdaş karşılıkları olarak karşımıza çıkar. Kapıdan girildiğinde sağda kalan son duvarda ise mutfak gereçlerinin ve kısmen gıdaların saklandığı raflar yer alır.

Ana mekândan çıkılarak ulaşılan diğer odada yine pasin örtüşü ile örtülen bir oda bulunmaktadır. Buradaki ocak kapatılmıştır.

Şekil 4.12. Ünal Aydemir'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.13. Ünal Aydemir'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.24. İç mekânın girişten ve kapatılan tandırdan görünümüleri (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.25. Asıl mekânı örten kırlangıç kubbe ve ek odada pasin örtüşü ile açılan tavan penceresi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.26. Ana mekânın duvarlarında yer alan raflar ve eklenen mutfak tezgahı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.4. Uzunkavak Köyü

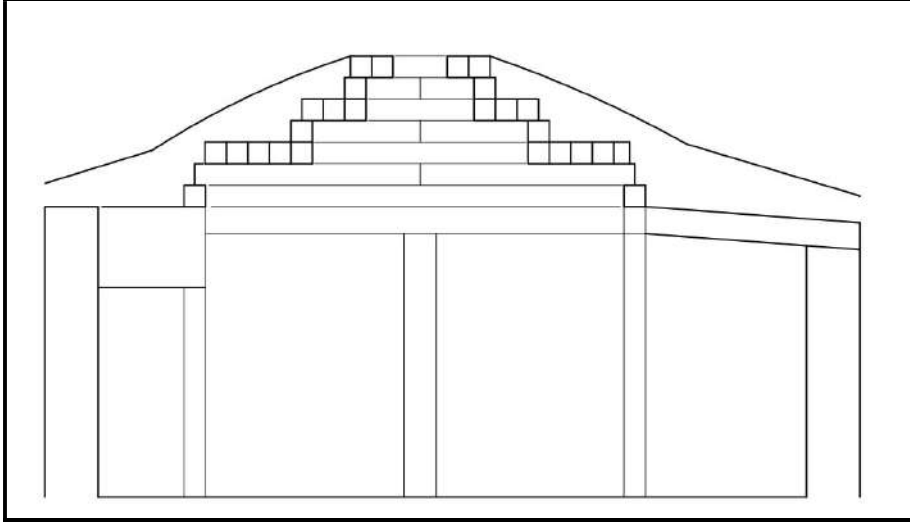
Uzunkavak Köyü, Tortum'un İspir sınırındaki son köyü olup, Erzurum'a 105, Tortum'a 60 km uzaklıktadır. Köyün ulaşımı Tortum-Uzundere yolu üzerinden, Pehlivanlı ve Serdarlı mahallelerine ayrılan yoldan sağlanmaktadır. Köy, merkeze oldukça uzak bir konumda olup iki dağın arasından akan Uzunkavak deresinin kenarlarında kurulmuştur. Köyde 2007'deki nüfus sayımında 658 kişi görünse de günümüzde özellikle genç nüfus oldukça azdır. Yaşlı nüfusun oturduğu birkaç hane bulunmaktadır. Köy daha düşük rakımda kalan Eski Köy Mahallesi ve daha yüksek rakımdaki Orta Mahalle olmak üzere iki ayrı yerleşimden oluşmaktadır. Köyde temel geçim kaynağı hayvancılık ve kısmen yapılan patates yetiştiriciliğidir. Bu tarım faaliyetinin köydeki ev mimarisine etkisi evlerin içinde yer alan 1,50-2 m derinliğindeki patates kuyuları açılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Köyün eski ismi yerel halk tarafından "Verinçağ" olarak telaffuz edilmektedir.

Araştırma gezisi esnasında öncelikle düşük rakımda bulunan Serdarlı Mahallesi tarafındaki Eski köy Mahallesi'ndeki evler incelenmiştir. Evlerin yapım tarihlerine dair bir ibareye rastlanmamıştır. Ancak köyde ikamet eden bireylerin beyanlarına göre yaklaşık 120-130 yıldan daha eski olduğu söylenebilir.

4.4.1. İbrahim Tortum'a ait ev

Uzunkavak Mahallesi, 219 Ada 77 parselde bulunan ev, köyün girişinde, yolun sağında (kuzeyinde) kalan ilk evdir. Yoldan bakıldığında tamamen toprak altında olduğundan, tandır ocağının üzerindeki "hapengi" denilen ahşap baca çıkıntısı ve kırlangıç kubbenin oluşturduğu yükseklik dışında orada bir yapı olduğunu gösteren bir ibare bulunmamaktadır. Evin giriş kapısı, Kuzey cephesinde konumlanmıştır. Evin Güney cephesi tamamen toprak altındadır. Doğu ve Batı cepheleri ise çoğunlukla toprak altında ve sağır taş duvarlardan oluşmaktadır. Kuzey cephesinde ana mekândan ayrılmış olan bir odanın iki adet penceresi ve giriş kapısı dışında bir eleman bulunmamaktadır.

Eve girildiğinde, üzeri kırlangıç kubbe ile örtülen bir ana mekâna ulaşılmaktadır. Mekânın içerisinde tandır, tecir, ambar gibi elemanlar bulunur. Ayrıca kırlangıç kubbenin altında bulunan kısımda yerden 1,50-2 m derinliğinde soğukluk olarak kullanılan bir patates kuyusu yer almaktadır. Günümüzde büyük ölçüde çökmüş ve toprak dolmuştur. Mekânı

Şekil 4.15. İbrahim Tortum’a ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.27. Farklı açılardan evin giriş cephesi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.28. Evin arka cephesi, tandır bacası ve tüteklik (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

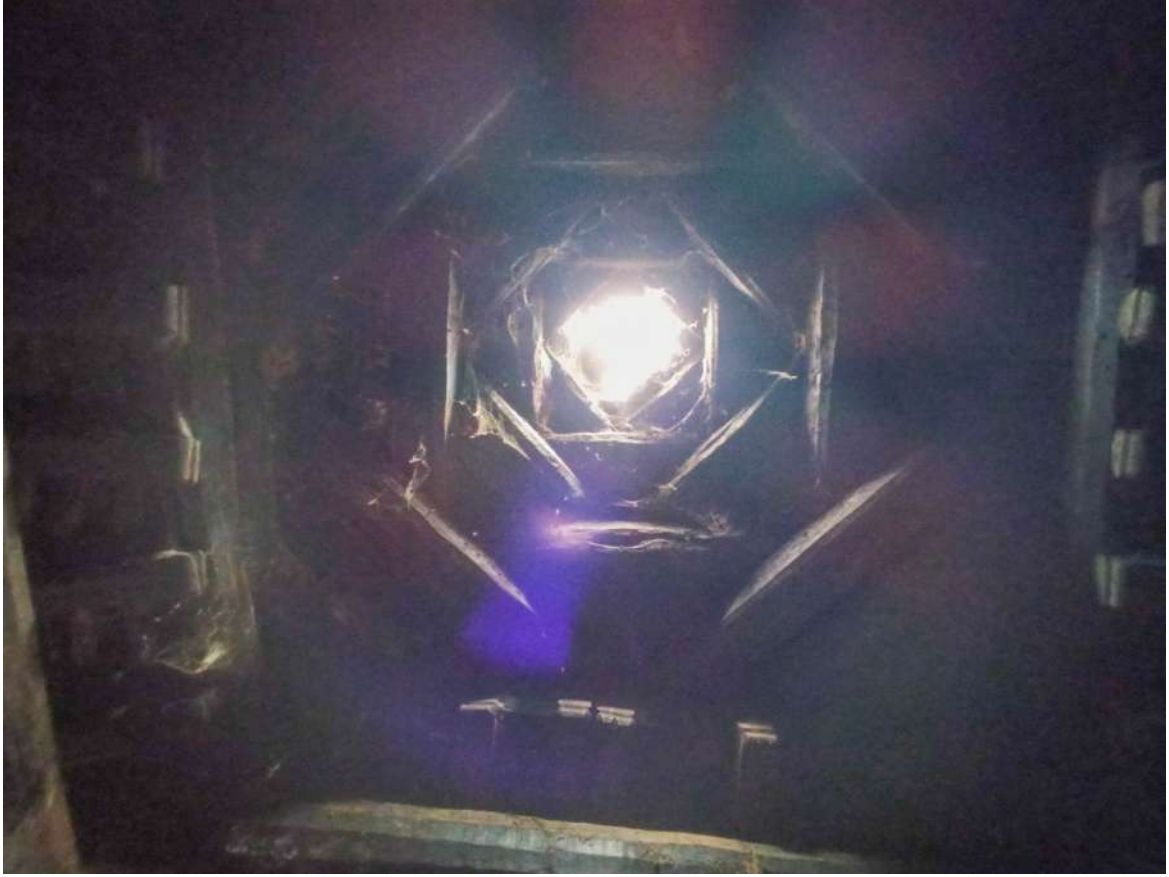
Resim 4.29. Evin iç mekânı ve kırlangıç kubbesi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.30. Kırlangıç kubbenin oturtulması için açıklığı kareye dönüştüren ahşap kirişlemeler (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.31. Ana mekândan ayrılmış olan odanın girişi ve içindeki pencere (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.32. Ana mekânın üzerini kapatan kare kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

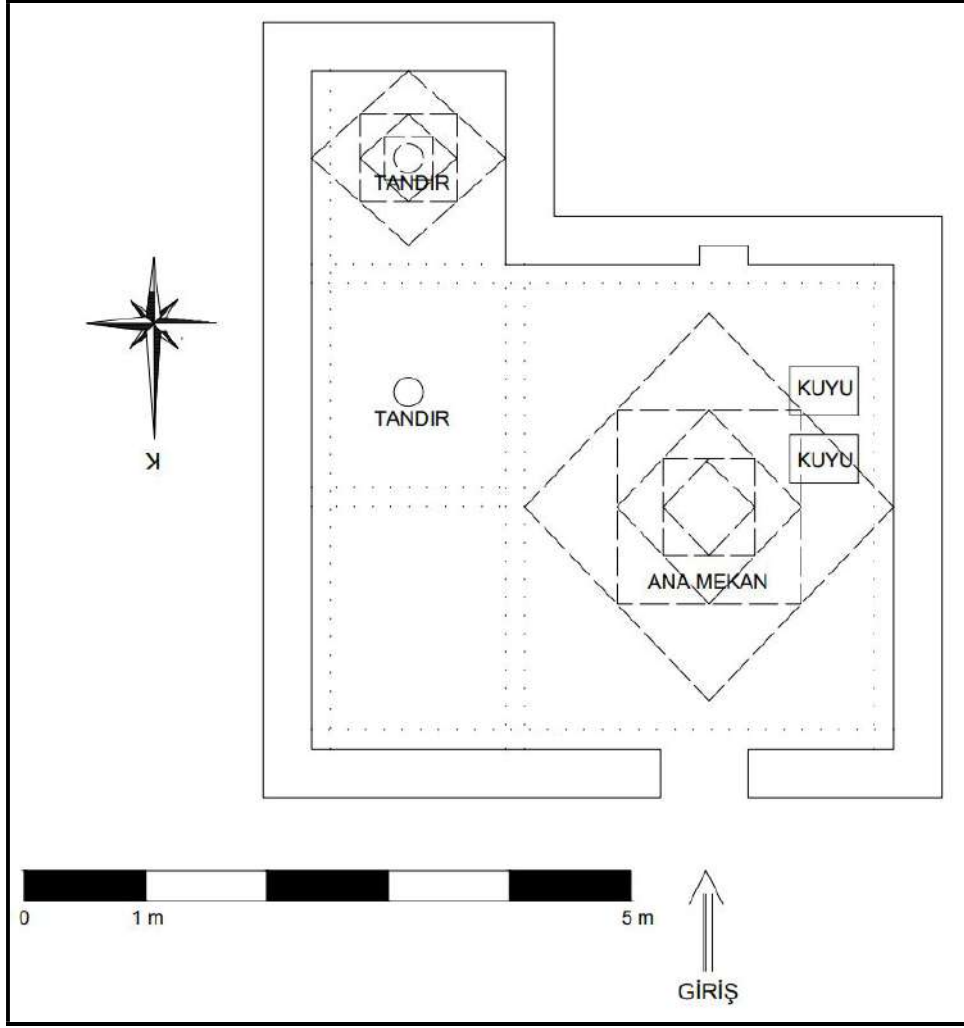
4.4.2. Orhan Yıldız'a ait ev

Bu ev de Uzunkavak Köyüne bağlı Eski Köy Mahallesi bölümünde bulunmaktadır. Evin altından ve üstünden iki yol geçmektedir. Evin çatısı üst kottaki yoldan bakıldığında topraktan yaklaşık 50 cm. yükselen taş duvardan itibaren hafifçe yükselen bir tepe görünümündedir. Bunun dışında ısıtma için kullanılan ocağın ve tandır ocağının üzerindeki baca görülür.

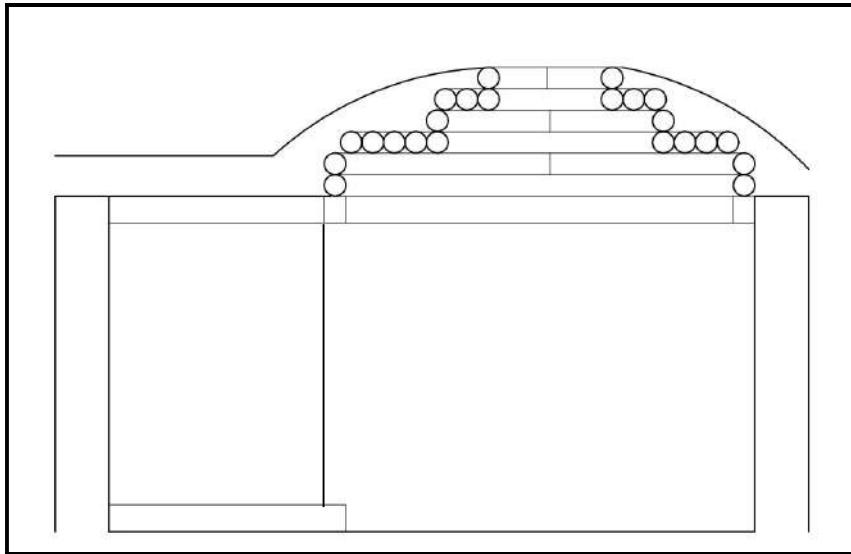
Giriş kapısının da bulunduğu alt kottaki yoldan bakıldığında, ev iki yanına eklenen evler ve üzerine kurulan samanlıktan dolayı gizlenmiş haldedir. Bu sonradan eklenen yapılardan dolayı giriş kapısına ulaşmak için yarı açık bir koridordan geçmek gerekmektedir.

Günümüzde depo olarak kullanılan ev, tek mekândan oluşmaktadır. Yedi kademeli kırlangıç kubbesi kare çerçeveli olup yaklaşık 4 m boyutlarındaki kare mekânı örtmektedir. Eve girildiğinde ilk olarak üzeri kırlangıç kubbe ile örtülmüş olan, altında ise iki adet patates kuyusu bulunan mekâna ulaşılmaktadır. Kapının karşı duvarında bir niş şeklinde oyulmuş olan ve ısınma için kullanılan ocak yer almaktadır. Sol tarafta ise üzeri yine ayrı bir kırlangıç kubbe ile kapatılmış olan tandır ocağı yer almaktadır. Bu kırlangıç tavanın tütekliği, ocak kullanılmadığı zamanlarda bir kapak ile kapatılabilmektedir. İki kırlangıç kubbenin arasındaki kirişi taşıyan direk haricinde mekânsal bir bölünme yoktur.

Mekânda kırlangıç kubbenin üzerindeki aydınlık açıklığından başka bir ışık-hava almayı sağlayacak pencere veya herhangi bir boşluk bulunmamaktadır. Kırlangıç kubbe hem mekânsal vurgusu hem işlevsel vurgusu hem de oldukça sade olan yapıdaki görsel vurgusuyla evin en baskın elemanıdır.

Şekil 4.16. Orhan Yıldız'a ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.17. Orhan Yıldız'a ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.33. Giriş cephesi ve arka cepheden görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.34. Tütekliğin dışarıdan görünüşü ve tüteklikten evin içi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.35. Ana mekânı örten kare kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

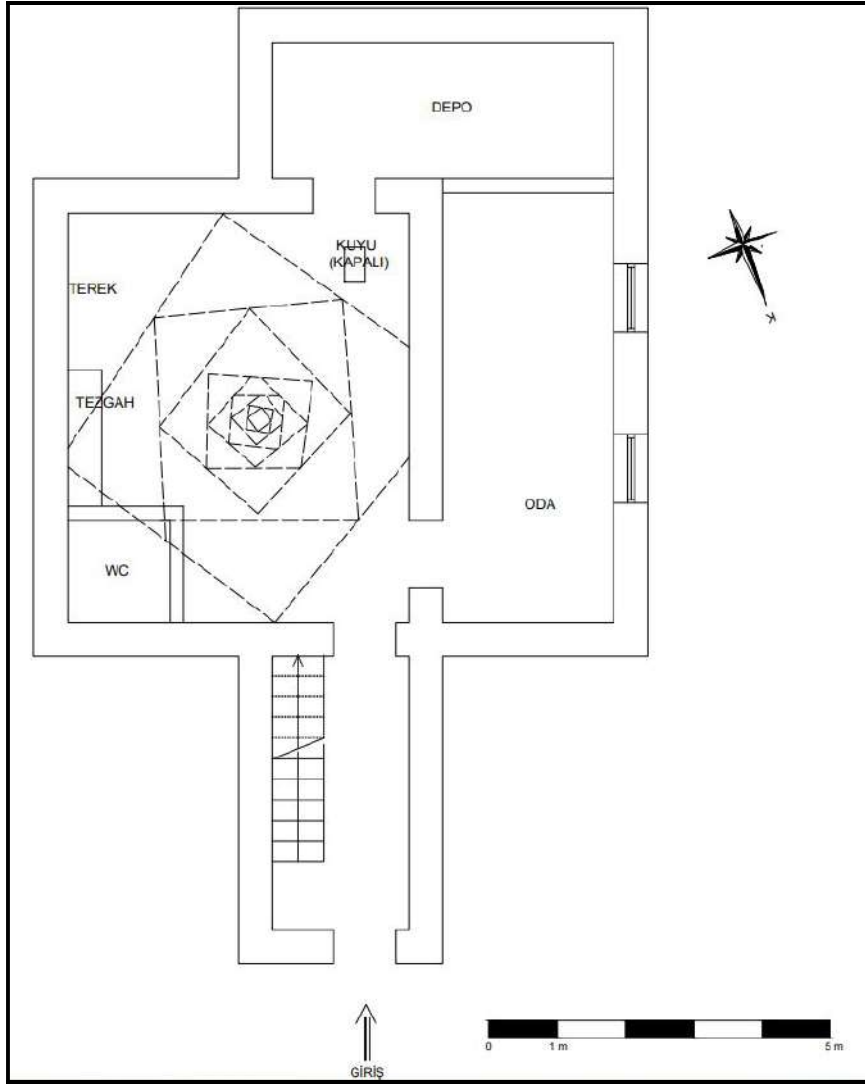

Resim 4.36. Tandır ocağı ve üzerindeki diğer kırlangıç örtü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

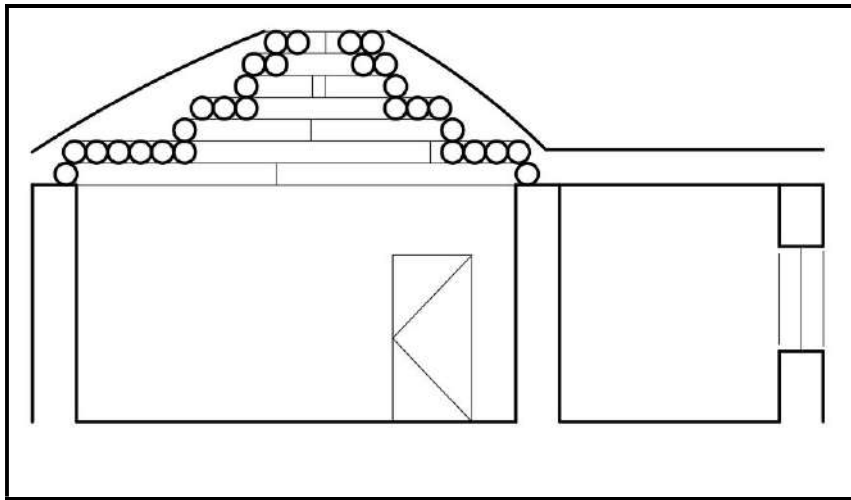
4.4.3. Ekrem Dilek’e ait ev

Uzunkavak köyü içerisindeki içinde gündelik yaşamın devam ettiği tek kırlangıç kubbeli ev budur. Eve sonradan eklemeler yapılarak iki oda eklenmiştir. Asıl mekân olan kırlangıç kubbeli kısım şu an içerisinde mutfak ve tuvaletin yer aldığı bir sofa haline dönüşmüştür.

Eve yapılan eklemeler sebebiyle burada da kırlangıç kubbeli mekâna ulaşmak için 1. Kata çıkan merdivenin de yer aldığı kapalı bir koridordan geçilmektedir. Koridorun bitişinde girilen kapıdan direk olarak kırlangıç kubbeli mekâna girilmektedir. Buradaki kırlangıç kubbe de iç içe geçmiş karelerden oluşmaktadır. Köyde ayakta kalan en geniş açıklığı geçen tavan budur. Ahşaplar oldukça kalın, masif tomruklardan oluşmaktadır. Kubbe dokuz kademedeki yükselmektedir. Bu evde tandır ocağı korunmamıştır. Bunun yerine benzer işlevdeki mutfak bölümünün kapıdan girildiğinde solda karşımıza çıktığını görmekteyiz. Aynı zamanda sonradan eklenmiş olan tuvalet bölümü de burada yer almaktadır. Bu bölümün de tek ışık kaynağı kırlangıç kubbenin tepesindeki açıklıktır. Bunların dışında kapıdan girildiğinde karşıda ve sağda yer alan kapılardan sonradan eklenmiş olan odalara ulaşılmaktadır. Bu evin de kırlangıç kubbeli kısmının altında günümüzde kullanılmayan bir patates kuyusu bulunmaktadır.

Şekil 4.18. Ekrem Dilek'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.19. Ekrem Dilek'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.37. Evin giriş cephesi ve iç mekân görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.38. Kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

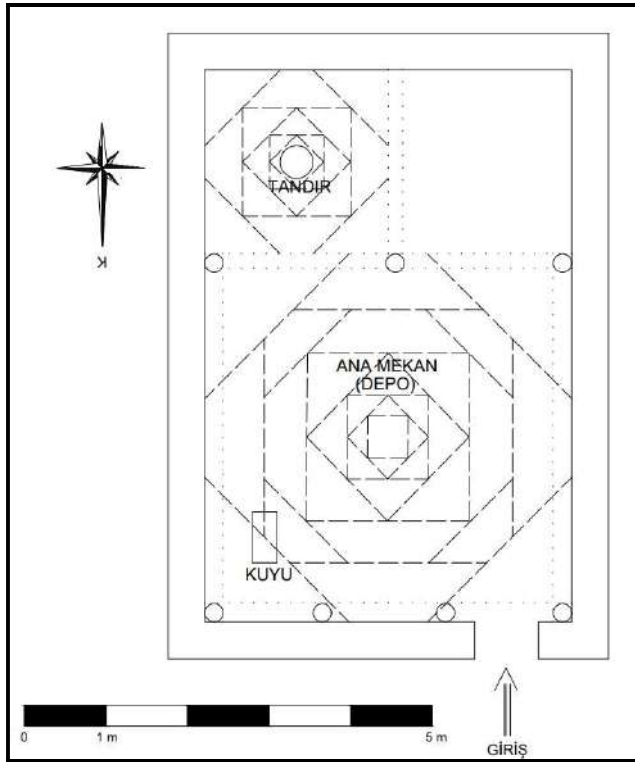

Resim 4.39. Kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

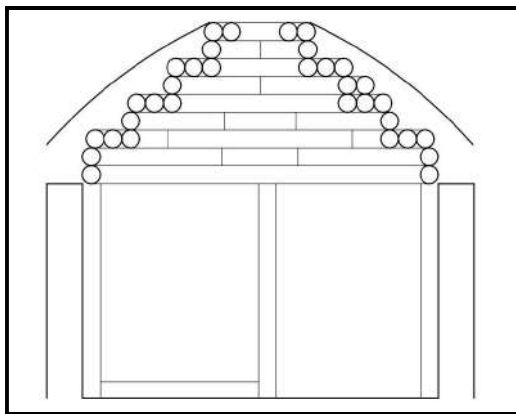
4.4.4. İsmail Güven'e ait ev

İki yapının arasında kalan ev giriş kapısının olduğu alt kottaki yoldan bakıldığında gizlenmiş haldedir. Giriş kapısından önce bu iki yapının arasında oluşan bir koridordan geçilmektedir. Kapıdan girildiğinde üzeri kırlangıç kubbe ile örtülmüş olan asıl mekâna girilir. Bu mekânda depolama amaçlı kullanılan tecir ve ambar mobilyaları bulunmaktadır. Kapıdan girildiğinde solda, yine kırlangıç kubbenin altında kalan mekânın altında patates kuyusu yer alır. Kapının karşı duvarı iki bölüme ayrılmıştır. Sağdaki bölümde bir oda yer alırken, soldaki bölümde tandır ocağı yer alır. Bu bölümün üzeri yine ayrı bir kırlangıç kubbe kullanılarak örtülmüştür. Bu kubbenin de tüteklik kısmında açılıp kapanan bir kapak yer alır. Asıl mekandaki büyük kırlangıç kubbenin ise tüteklik kısmında herhangi bir kapak olmayıp, mekânın tek ışık ve hava boşluğu burasıdır. Tandırın yanında yer alan odanın üzeri ahşap kirişlerle örtülmüş olup burada da bir pencere bulunmamaktadır.

Ana mekânı örten kırangıç kubbe ilk sırası sekizgen olsa da sonrasında kareye dönen dokuz kademeli bir kubbedir. Tüm mekânı örterek mekânın en vurgulu ve baskın elemanı olma özelliğini korur. Tandır ocağı da yedi kademeli kare bir kırangıç kubbe ile kapatılmıştır. Mekân, duvarlarında pencere olmaması ve bakımsız olmasının bir sonucu olarak oldukça loş bir durumdadır. Dolayısıyla tüteklikten giren ışık kırangıç kubbeyi de mekâna göre daha fazla aydınlık hale getirmektedir. Bu durum kırangıç kubbenin oldukça vurgulu ve baskın bir eleman olmasını sağlamaktadır.

Şekil 4.20. İsmail Güven'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.21. İsmail Güven'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.40. Evin giriş cephesi ve arka cephesi (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.41. İç mekân fotoğrafları (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.42. Tandır ocağı ve üzerindeki ikinci kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

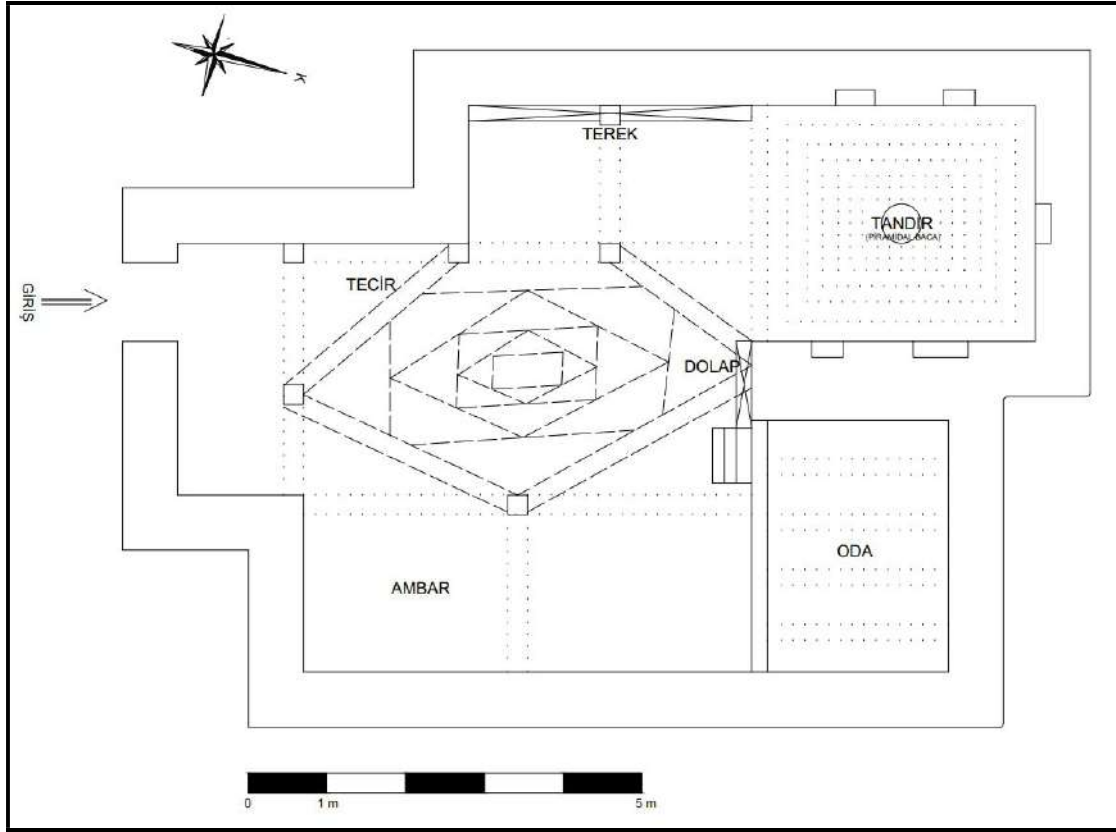
4.4.5. Ahmet Şahin'e ait ev

Uzunkavak Köyü'nde rakım olarak üst kotta kalan Orta Mahalle mevkisindedir. Ev günümüzde kullanılmamaktadır. Bu ev de diğerleri gibi eğimli araziye oturduğundan, giriş kapısının olduğu ön cephe harici tüm duvarları toprağa gömülüdür.

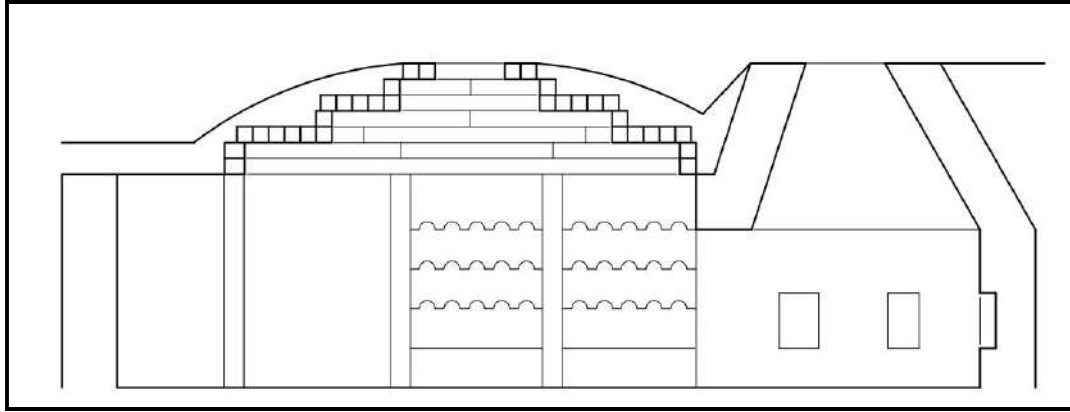
Evin giriş kapısına ulaşmak için, şu an tavanı yıkılmış olan bir odasının yanından devam eden, kapıya dik olarak atılmış 2 adet tomruk kirişe taşıtılan bir örtü ile kapatılmış koridordan geçilmektedir. Koridorun sonundaki kapıdan girildiğinde evin kırlangıç kubbe ile örtülmüş olan ana mekanına ulaşılmaktadır. Bu kırlangıç kubbe kare şeklinde yedi sıradan oluşmaktadır. En alttaki kirişleri destekleyen 3 adet dikmeye oturtulmuştur.

Eve girildiğinde sol tarafta malzeme saklanan tecir bölümü ve şu anda yıkılmış olan bir odaya geçişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Kapının sağında ise ambar bölümü yer almaktadır. Evin karşı duvarı ortadan ikiye bölünerek sağ yarısı oda, sol yarısı ise tandır ocağı olarak düzenlenmiştir. Sağ yarısında, 8 basamakla çıkılan yerden hafifçe yükseltilmiş, üzeri düz ahşap kirişleme ile örtülmüş olan bir oda ve onun altında yüksekliği oldukça düşük olan ve depolama için kullanılan bir oda bulunmaktadır. Sol taraftaki tandır ocağının önündeki kiriş süslemelidir. Bu yönüyle mekân içindeki kırlangıç kubbeden sonra ikinci dikkat çeken elemanın burası olduğu söylenebilir. Tandırın üzeri piramit biçiminde bir baca ile kapatılmıştır. Tandır ve tecir bölümü arasında kalan duvarlara raflar konularak mutfak nişine benzer bir mekân oluşturulmuştur. Bunun dışında tandır ve oda arasında ahşaptan yapılmış süslemeli olan bir dolap yer almaktadır. Dolabın üzerinde tekrarlanarak kullanılan semboller için bir anlam bulunamamıştır. Ancak stilize at motifi olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir. Ev sahibinin, dedesinin çok sayıda at yetiştirdiği ve evin aşağısında yer alan günümüzde caminin olduğu alanda çok sayıda at ahırına dair beyanı bu yoruma bir destek olarak kabul edilebilir.

Ev 2021 Mayıs'ında kısmen tavanında delikler bulunsa da kubbesi ve duvarları sağlam halde korunmuş durumdaydı. Ancak temmuz ayında buradaki kırlangıç kubbenin yağın yağmurların da etkisiyle göçtüğü, duvardan ayrılan kirişin tecir mobilyasının üzerine bindiği ve bu sayede kubbenin yarı yıkık vaziyette ayakta kaldığı tespit edilmiştir. İki durum da fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Şekil 4.22. Ahmet Şahin'e ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.23. Ahmet Şahin'e ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.43. Giriş cephesi ve sağ yandan görünüm (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.44. Tandır ocağı ve piramidal bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.45. Ana mekânı örten kubbe-Mart 2021 (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.46. Ambar ve tecir arasındaki patates kuyusu (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.47. Tandır ocağı (solda), süslemeli dolap kapağı (ortada), yerden yükseltilmiş olan ek odanın girişi (sağda), merdiven arkasında toprağa gömülmüş olan diğer odanın kapısı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.48. Ek oda ve dolap kapağından süsleme detayı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

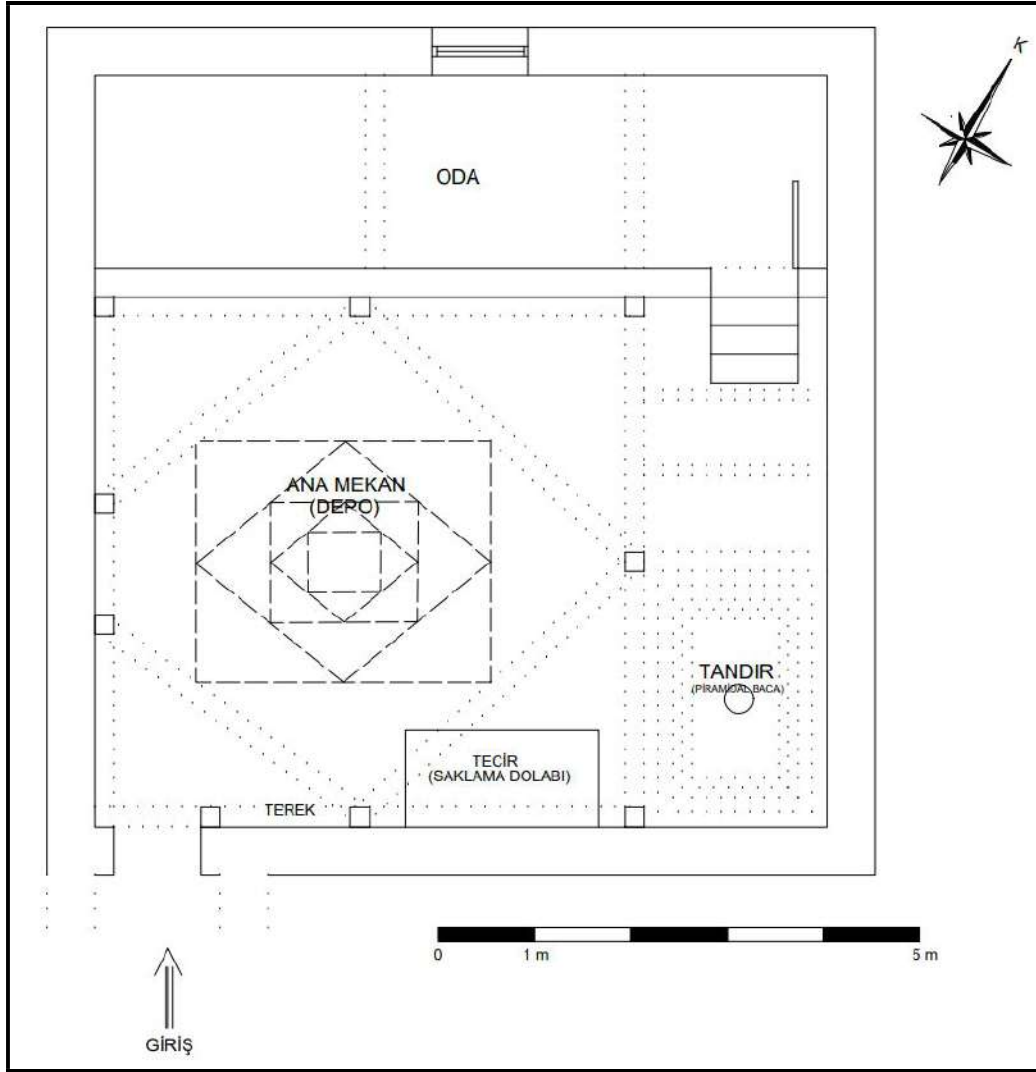

Resim 4.49. Mutfak nişi ve yıkılan kırangıç kubbe-Temmuz 2021 (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

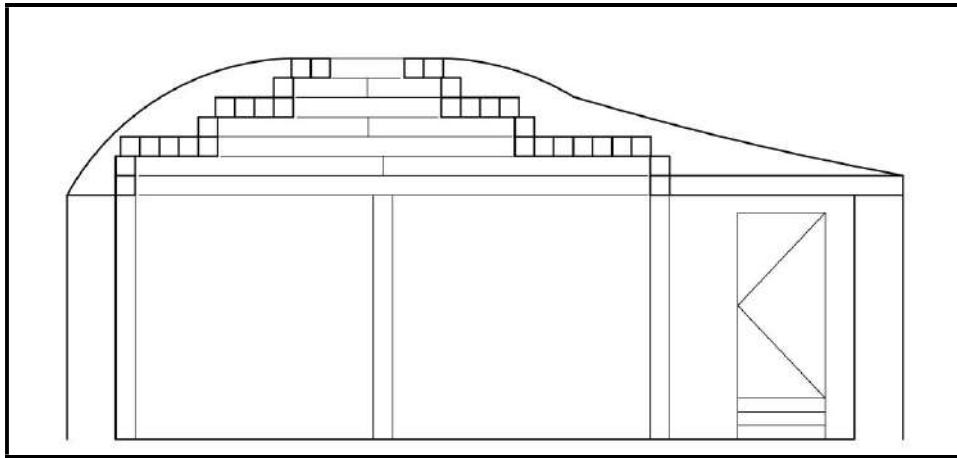
4.4.6. Emrullah Tanrıverdi'ye ait ev

Emrullah Tanrıverdi'ye ait olan ev Uzunkavak köyü, Orta Mahalle'de bulunmaktadır. Evin dış duvarları taş duvar olup, giriş cephesi harici toprağa gömülüdür. Evin giriş cephesine eklenen 2 katlı kısımlardan dolayı giriş kapısına ulaşmak için bir koridordan geçilmektedir. Evin kapısı doğrudan evin ana mekanına açılmaktadır. Bu kısım 5 ana direk üzerine kurulmuş 7 sıralı kare bir kırangıç kubbe ile örtülmüştür. Diğer evlerden daha geniş bir açıklık geçilmesine rağmen tek kademede yan yana 4-5 ağaç yan yana dizilerek yine 7 sırada kırangıç kubbenin bitirilmesi mümkün kılınmıştır. Bu mekânın içinde ambar ve tecir bulunmaktadır.

Kırangıç kubbeli mekâna eklenilen tandır bölümü ise piramit şeklinde örülmüş taş bir baca duvarı ile kapanmıştır. Bunun yanı sıra evin toprak temaslı kısmında kurgulanan oda içinde tavan hizasından açılmış bir pencere yer almaktadır. Bunun dışında ev bölümünde tandır bacası ve kırangıç kubbenin tepe noktasındaki tüteklik dışında hava ve ışık alımı sağlayacak bir açıklık bulunmamaktadır.

Şekil 4.24. Emrullah Tanrıverdi'ye ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.25. Emrullah Tanrıverdi'ye ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.50. Giriş cephesi ve ana mekâna ulaşan koridor (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.51. Arka cephede pasin örtüşü ile açılan pencere (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.52. Depo olarak kullanılan iç mekân ve tandırın bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.53. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.54. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.5. Taşbaşı Köyü

Tortum-Erzurum karayolu üzerinde bulunan köy 1980-2015 yılında ekonomik nedenlerle günümüzdeki yerine taşınmıştır (Rızvanoğlu, 2019). Burada araştırmaya değer bir yapı bulunmamıştır. Ancak eski ismi “kazeris” olan, dağın zirvesindeki eski köyde çok sayıda kırlangıç kubbeli ev veya kalıntıları tespit edilmiştir. Bu evlerden üç tanesi ayakta kalmıştır. Diğer yıkıntılarda kırlangıç kubbelerinin ilk sıra kirişlemeleri görülmektedir. Bunun yanı sıra daha yakın dönemde yapıldığı belli olan kırlangıç kubbeye referans veren yapılar da bulunmaktadır. Köyde günümüzde yaşayan tek hane bulunmaktadır. Tüm evler terk edilmiş durumdadır. Evlerin yapım tarihlerine dair bir veriye rastlanmasa da kubbesi yıkılmış olan iki adet evde Hicri 1322 ve 1348 (M. 1904-05/M. 1930-31) tarihi kazınan ahşap omuzluklar tespit edilmiştir. Bu evlerde kullanılan malzemeler ve ev planları, tespit edilen örneklerle göre daha yeni durmaktadır. Köyde tek hane yaşamaktadır. Bu ev betonarmeden yapılmıştır. Sahibi kendisinin de kırlangıç kubbeli bir evinin olduğunu, ancak sökerek betonarme ev yaptığını beyan etmiştir. Yine anlatımına göre bu söktüğü evin kirişlerinde Rus işgalinden kalan yanık izleri bulunmaktaydı. Buna göre evlerin bu işgalden önce yapıldığı düşünülebilir. Yakın civardaki Akbaba Köy’ündeki örneğin de M. 1874 tarihinde yapılması sebebiyle buradaki evlerin de 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihli olabileceği düşünülebilir.

Köyün geneline bakıldığında evlerin taş duvardan ve büyük ölçüde toprağa gömülü olarak inşa edildiği görülmektedir. Evler genel olarak yanlarında bir ahır yapısı ile birlikte inşa edilmiştir. Evlerin tavanı kırlangıç kubbe ile örtülürken ahırların tavanı ise düz ahşap kirişlemelerle örtülmüştür. Ancak tavandan ışık-hava alma tutumu burada da görülür. Ahırların duvarlarında da pencere açılmayıp tavanın ortasında düz kirişlemeler arasında boşluklar açılması suretiyle ışık-hava girişi sağlanmıştır.

Evler ve ahırlar koridor yardımıyla birbirlerine bağlanmıştır. Ayakta kalan iki kırlangıç kubbeli örnekte iki ev ve iki ahır birbirine aynı koridorla bağlandığı, bu sebeple evlerin de birbirlerine bağlandığı görülmüştür. Ayrıca bu koridorun içerisinden dışarıya çıkmayı sağlayan taştan bir merdiven de yapılmıştır. Yaz aylarında normal giriş kullanılsa da kış aylarında kar yağışından dolayı bu çıkışın kullanıldığı düşünülebilir. Bu merdiven Ksenophon’un bahsettiği yukarıdan merdivenle girilen evleri anımsatmaktadır.

Köydeki evler arasında daha yeni yapıldığı belli olan kırlangıç kubbeyi taklit eden örtü şekilleri de görülmüştür. Buradaki örneklerde kirişler duvarlara paralel atıldığı için açıklık geçme noktasında faydasızdır. Ancak kirişlerin üst üste bindirilerek yapılması kırlangıç kubbeyi taklit eder.

Köy tek hane haricinde tamamen göç etmiş olduğundan burada bulunan evler terk edilmiştir. Bu sebeple evlerin bilgileri numaralandırılarak verilmiştir.

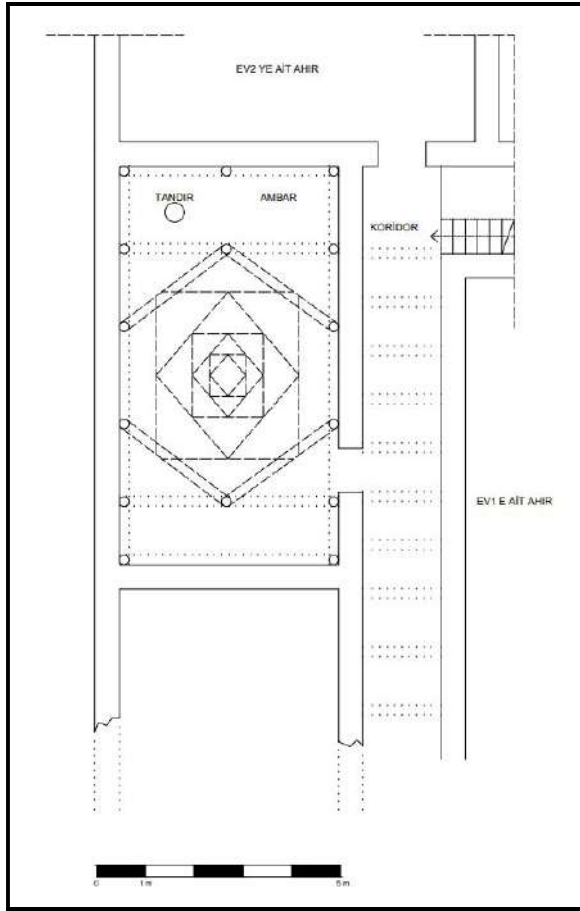

Resim 4.55. 1 ve 2 numaralı evlerin dışarıdan görünümü (soldaki iki yükselti kırlangıç kubbe, sağdaki yükselti ahır) (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

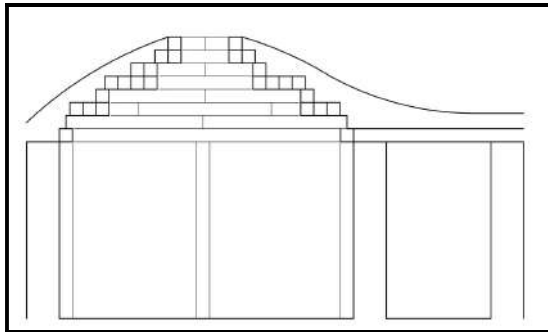
4.5.1. Ev 1

Beden duvarları taş kullanılarak örülmüştür. Evin girişine bir koridor yardımıyla ulaşılır. Koridorun girişi yol kotunda düz ayak bir giriştir. Bu koridorun diğer yanında bu haneye ait olan ahır yer alır. Kapıları karşılıklıdır. Koridordan devam edildiğinde karşıda 2 numaralı evin ahırına ulaşılır. Koridor sağa dönerek devam etmektedir. İlerlendiğinde koridorun sağında dışarıya çıkışı sağlayan bir merdiven yer alır. Merdivenden çıkıldığında yola göre yukarıda, ancak evlerin toprağa gömülü olması sebebiyle yine zemine çıkılmaktadır. Koridorun solunda ise 2 numaralı eve girişi sağlayan kapı bulunmaktadır.

1 numaralı ev 8,20 m x 4,50 m büyüklüğündedir. Kırangıç kubbesi bir duvardan 1,20 m, diğer duvardan 1,60 m uzaklığındaki yaklaşık 20 cm çapındaki ahşap direkler üzerine oturtulmuştur. 1,60 m'lik kısımda tandır ocağı ve ambar bölümleri yer alır. Tandırın bacası taş duvardan örülmüştür. 5,00 m x 4,50 m açıklığı örten yedi sıralı kırangıç kubbesi altıgen planlıdır. On adet ahşap direk taşıyır. Tütekliğin dışında mekânda bir pencere bulunmamaktadır. Ancak evin dış duvarı kısmen yıkılmıştır.

Şekil 4.26. 1 numaralı evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.27. 1 numaralı evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.56. İç mekân, ileride solda tandır ocağı, sağda ambar (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.57. İç mekân ve kırlangıç kubbeden görünüm (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

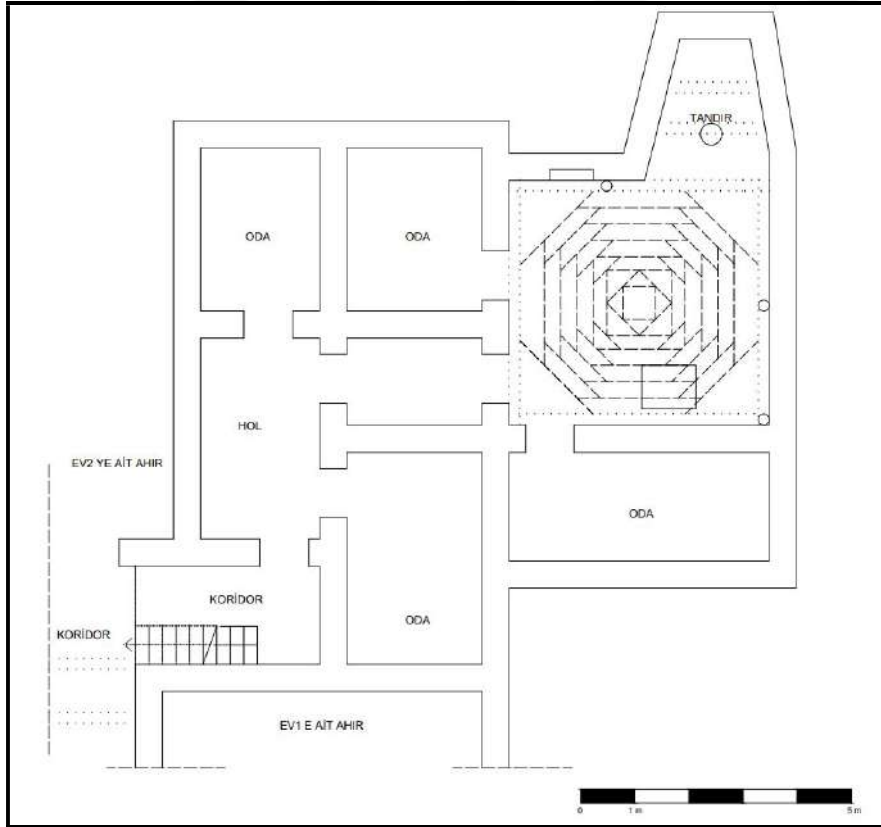
Resim 4.58. Tandır ve tandır bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.5.2. Ev 2

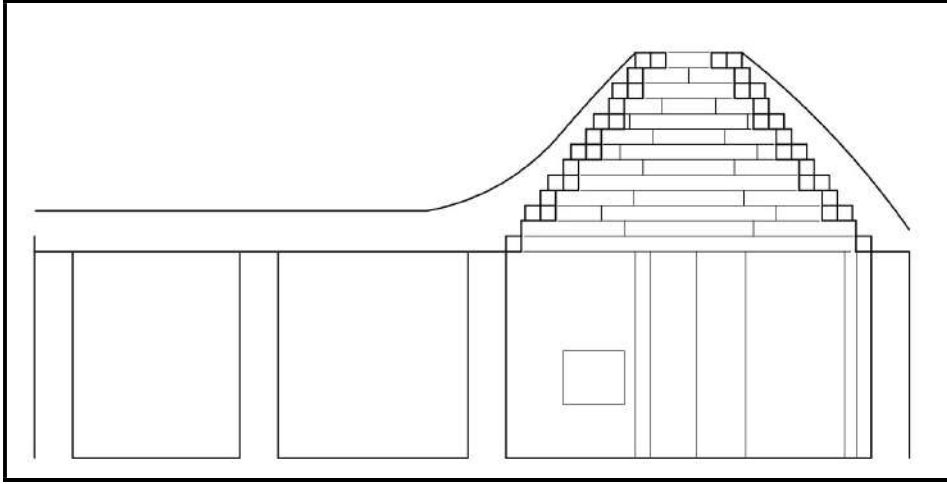
Evin girişine koridordan girilen bir holden ulaşılmaktadır. Ev kırlangıç kubbeli ana mekân ve dört adet odadan oluşmaktadır. Ana mekândan odaların iki tanesine geçiş bulunmaktadır. Diğer odalara ortak holden geçiş bulunmaktadır. Evin ana mekânı 4,80 m x 4,50 m ölçülerinde karedir.

12 kademeli kırlangıç kubbe sekizgen biçiminde olup ana mekânı örtmektedir. Köşeli kerestelerle gayet muntazam kurulmuştur. Yapım tarihine dair bir ibare bulunmamaktadır.

Ana mekânın bir köşesinde 2,30 m x 2,60 m ölçülerinde oldukça büyük bir tandır bölümü yer alır. Bacası taş duvardan örülmüştür. Arada ahşap hatıllar yer alır. Tandır bölümü ve bacası oldukça geniş olduğundan bacanın üzeri ahşap kirişlemelerle kapatılmıştır. Bunun dışında mekânın duvarında oyulan bir niş ve zeminde açılan patates kuyusu dışında göze çarpan bir eleman yoktur.

Şekil 4.28. 2 numaralı evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.29. 2 numaralı evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.59. Ana mekânı örten kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.60. Dışarıya çıkışı sağlayan koridora bağlanan merdiven (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.61. Tandır ve tandır bacası (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

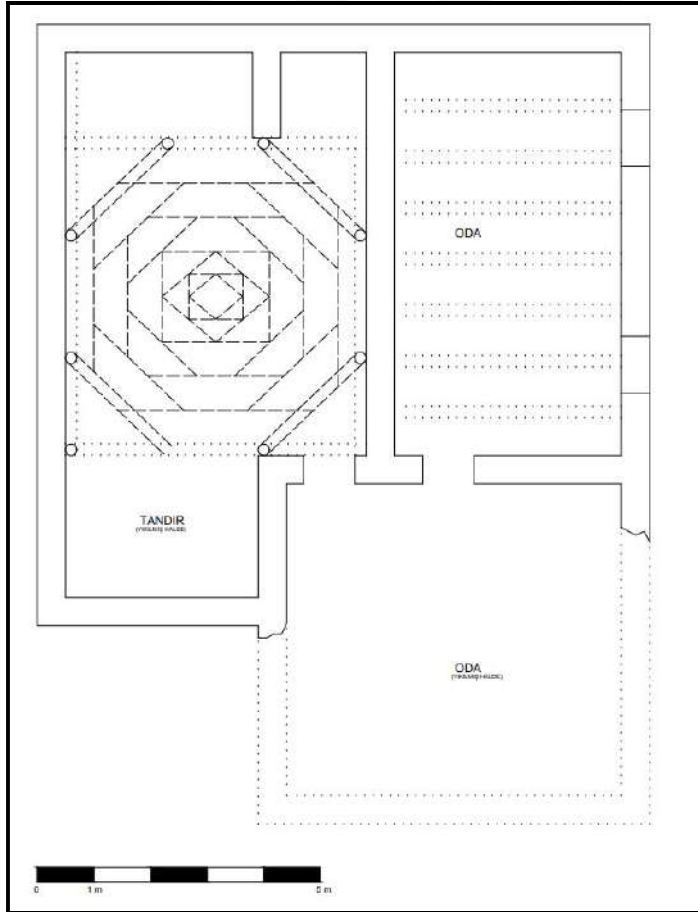
Resim 4.62. Ana mekândan geçilen oda ve açılmış patates kuyusu (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

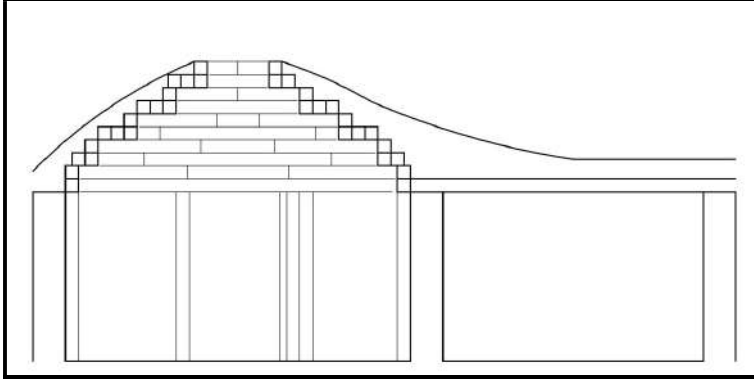
Resim 4.63. Tandırdan iç mekânın görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.5.3. Ev 3

Ev iki oda ve ahırdan meydana gelmektedir. Ev ve ahır birbirine bitişiktir. Bunların kapıları duvarları büyük ölçüde yıkılmış olan 4,00 m x 5,60 m ölçülerindeki bir odaya açılır. Evin ana mekânı 5,30 m x 5,20 m ölçülerinde kare planlıdır. Ana mekânı örten kırılmalı kubbesi sekizgen biçimli dokuz sıralıdır. Malzeme olarak yaklaşık 20 cm. çapında tomruklar kullanılmıştır. Tandır bölümünün üzeri molozla dolmuştur. Moloz taş kullanılarak inşa edilen duvarlarda pencere bulunmamaktadır. Diğer evlere göre daha fazla yıpranmış durumdaki evde ambar, tecir gibi mobilyalar ve duvarda görülen raflar tespit edilememiştir. Kırılmalı kubbeyi taşıyan sekiz adet duvara bitişik direk dışında mekânda tespit edilen bir eleman yoktur. Kirişlerde veya direklerde bir tarihe rastlanılmamıştır.

Şekil 4.30. 3 numaralı evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.31. 3 numaralı evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.64. Ana mekân ve yıkılmış olan tandır bölümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.65. Kırılmalı kubbeli mekân ve açılmış olan patates kuyusu (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.5.4. Taşbaşı Köyü'ndeki sahipsiz ve yıkılmış evler

Taşbaşı köyünün terk edilmiş bir köy olması sebebiyle burada pek çok yıkılmış kırlangıç kubbeli eve rastlanılmıştır. Bunların bir kısmında kırlangıç kubbenin ilk çerçevesi okunur durumdadır. Bunun yanı sıra kırlangıç kubbeye benzer teknikler inşa edilmiş örtüler de görülmüştür.

Resim 4.66. 1322 tarihli evde yıkılmış olan kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.67. Yıkılmış kırlangıç kubbeli bir ev (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.68. Kırlangıç kubbeye benzetilerek yapılan bir örtü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

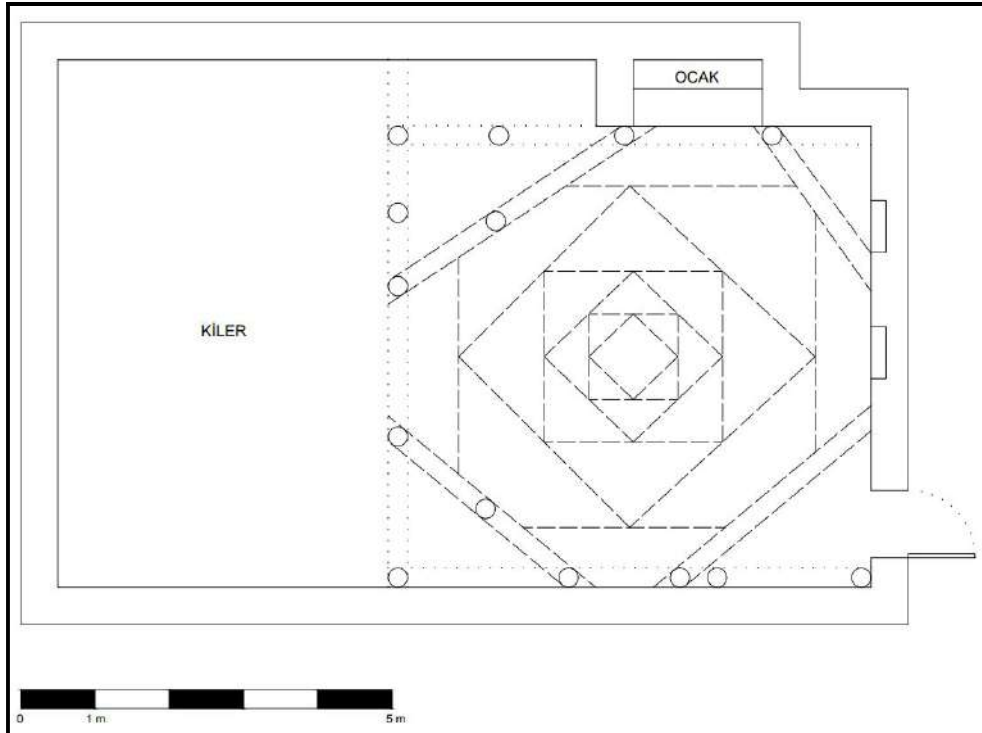
Resim 4.69. Tandırın üstünü örten baca detayı (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

4.6. Oltu İlçesi Sülünkaya Köyü'nde Mevlüt Çelebi'ye ait ev

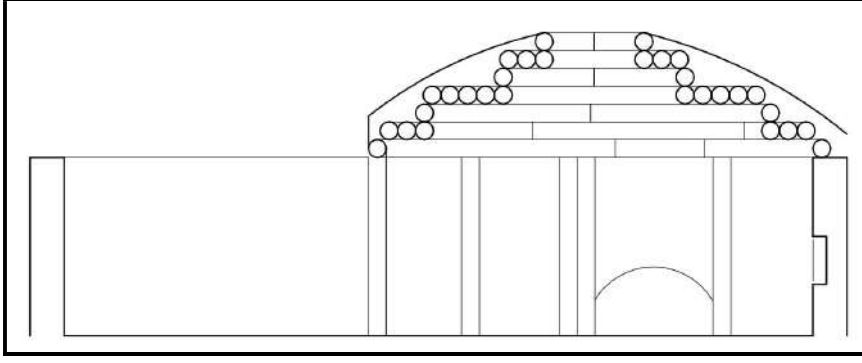
Eve koridordan geçilerek girilmektedir. Koridorun diğer yanında bir oda ve ahır yer almaktadır. Eve girildiğinde doğrudan ana mekâna ulaşılmaktadır. 6,50 m x 6,20 m ölçülerindeki ana mekân ilk sırası sekizgen sonrasında kare olarak devam eden altı kademeli bir kırılangıç örtü ile kapatılmıştır. Kubbe, değişen ebatlarda tomruklardan kurularak yaklaşık olarak 25 cm. çapındaki direkler üzerine oturtulmuştur. Kubbesi yerden 2,70 m yükseklikten başlayarak 3,95 m yüksekliğinde son bulur. Ana mekânda tandır yerine ocak bulunmaktadır.

Ana mekânın yanında eskiden kiler olarak kullanıldığı öğrenilen bir oda bulunmaktadır. 4,50 m x 7,10 m ölçülerindeki bu odayla ana mekânın arasındaki duvar günümüzde tamamen yıkılmış durumdadır.

Bina üç cepheden toprağa gömülmüş durumdadır. Ön cephesinde duvarında pencereler açılmış başka bir odası bulunmaktadır. Ana mekânda ise kırılangıç kubbe dışında bir açıklık yer almamaktadır.

Şekil 4.32. Mevlüt Çelebi'ye ait evin plan şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Şekil 4.33. Mevlüt Çelebi'ye ait evin kesit şeması (Çizim: Hasan Söylemez)

Resim 4.70. Yapının ön ve arka cepheden görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.71. Tandırın yerini alan ocak ve duvardaki raflar (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.72. İç mekânda kırlangıç kubbe (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

Resim 4.73. Kırlangıç kubbenin yan cepheden ve alttan görünümü (Fotoğraf: Hasan Söylemez)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kırlangıç kubbeli evler, Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Kuzey Kazakistan'daki Botay yerleşiminden günümüze kadar gelen yapım geleneği ile insanlığın doğayla uyum içerisinde, basit ve efektif çözümler üretebileceğini göstermektedir. Nitekim kırlangıç kubbenin görüldüğü geniş coğrafya göz önüne alındığında doğa ve iklimle uyumlu bu ev tipinin, günlük yaşantısını, kültürünü ve geleneklerini doğal çevresine göre kurgulayan göçebe ve yarı göçebe topluluklar tarafından başarılı bir şekilde pratiğe geçirildiği ve bir mimari gelenek oluşturulduğu görülmektedir. Bu geleneğin içerisinde gelişen kırlangıç kubbe, cami, zaviye ve cemevi gibi dini yapıların da içinde kullanılarak anlamsal bir boyut kazanmıştır.

M.Ö. 3500 yıllarına tarihlenen Botay yerleşimleri, kırlangıç kubbe tekniğinin ilk örnekleri olması dolayısıyla önemli bir keşiftir. Bu konut tipinin sonraki dönemlerde çadırla kurduğu güçlü ilişki, kırlangıç kubbenin Türk mimarisi içerisinde kaybolup gitmesinin önüne geçmiştir. Konutların dışında kurganlarda da bu yapım tekniğinin kullanılması kırlangıç kubbenin farklı coğrafyalara yayılmasına zemin hazırlamış olabilir. Bu noktada günümüzde dahi kırlangıç kubbeli ev örneklerine Orta Asya, Kafkasya, İran, Ermenistan ve Türkiye'de rastlanılmaktadır. Tarihi süreç incelendiğinde göç hareketlerinin Orta Asya'dan Ön Asya'ya doğru olması ve kırlangıç kubbeli ev örneklerinin bu göç yolları üzerinde görülmesi kırlangıç kubbe geleneğinin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan ve benzer iklim koşullarında uygun bitki örtüsünün görüldüğü bölgelerde uygulanan bir teknik olduğunu düşündürmektedir. Kısaca;

- Kırlangıç kubbe örneklerinin en eski örneklerinin Botay yerleşiminde görülmesi
- Kırlangıç kubbenin kullanıldığı coğrafyaların tarihte Türklerin hâkimiyet veya yayılma alanlarında olması,
- Kırlangıç kubbe tekniği ile yapılan evlerin Türk çadırı ile işlevsel ve biçimsel benzerliği
- Tarih boyunca insanlığın ilk göç hareketi haricinde göçlerin Asya'dan Anadolu'ya doğru yapılmış olması
- Kırlangıç kubbenin Türk ve proto-Türk toplumlarında mezar yapılarında kullanılması

sebeplerinden ötürü kırlangıç kubbenin Orta Asya kökenli ve göç hareketleri sonucu taşınan bir mimari form olduğu söylenebilir.

Anadolu’da konut mimarisi ile kırlangıç kubbeli örnekler karşılaştırıldığında yer altında inşa edilen birtakım evler, ortada yer alan ocak ve tepesinde tüteklik bulundurması açısından Beycesultan, Çatalhöyük gibi yerleşimlerde çıkarılan konutlarla benzerlik taşımaktadır. Ancak kırlangıç kubbeli evlerin bu geleneğin bir devamı olma olasılığı düşüktür. İnsanlar benzer ihtiyaçlarına benzer çözümler üretmiş olabilir. Bunun yanı sıra Anadolu’da bildiğimiz en eski kırlangıç kubbeli ev formu, M.Ö. 400’lü yıllarda Ksenophon’un Erzurum-Muş bölgesinde ve M.Ö. 1. yüzyılda Vitruvius’un Kolhis bölgesinden bahsederken tanımladığı evler olabilir. Bu bölgeler M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında İskitler tarafından ele geçirilmiş bölgelerdir. İskitler arasında yaşayan, Herodot’un bahsettiği çiftçilik yapan İskitler’in doğudan batıya göçünün bir tezahürü olarak bu bölgelerde kırlangıç kubbe formu görülmüş olabilir.

Kırlangıç kubbe, Türklerin Anadolu hâkimiyetini kazanması sonucunda bölgede inşa edilen anıtsal yapılarda da kullanılmıştır. Işık, İslam öncesi Şamanist inançlarda yer alan üç evreni birleştiren bir “Axis Mundi” olması dışında, İslam sonrası mimari gelenekte de Allah’ın “Nur” sıfatının bir sembolüdür. Işıkla güçlü bir ilişki kuran kırlangıç kubbenin, anıtsal yapılarda süreklilik içerisinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Erzurum Ulu Camii’ndeki (M. 1180) loş iç mekânda ışıgı ve dairesel bir sonsuzluğu vurgulayan kırlangıç kubbe, caminin çok ayaklı olmasından ötürü sadece bir birimi örtmektedir. Bayburt Konursu Camii’nde (M. 1812) kırlangıç kubbe mekânın büyük kısmını örtse de hala harim bölümüne inen ahşap direkler bulunmakta, bunun dışında kalan kısımlar düz ahşap kirişlemeyle örtülmektedir. Kırşehir Çarşı Camii’nde (M. 1864) ise harimin tamamını örten kırlangıç kubbe, tüm mekâna hâkim bir merkezilik ve dikey eksen vurgusu ile çıkmaktadır. Bunun yanında mescitlerde kullanılan kırlangıç kubbenin bindirme sırası sayısının azalsa da yine de kubbenin tüm mekânı kapladığı ve kurgulanan tek mekânı bozmamak için direk kullanılmadığı görülmektedir. Bu yapılarda bindirme sırası sayısının az olması, mekân boyutlarının küçük olmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Bu örneklerin yanı sıra Doğu Karadeniz ve Kafkasya civarında yapılan ahşap strüktürlü camilerde nispeten küçük kırlangıç kubbelere veya kırlangıç kubbe şeklinde düzenlenmiş süslemelere de rastlanmaktadır.

Anıtsal yapılar dışında, büyük konaklarda mutfak olarak kullanılan kırlangıç kubbeli tandır evleri bulunmaktadır. Tandırın üzerine bir baca yapmak yerine tüm mutfağın üzerini örten bir kırlangıç kubbe kullanılması, kırlangıç kubbenin bir simgesel değer taşıdığını doğrular niteliktedir.

Kırlangıç kubbeli köy evlerine baktığımızda ise evlerin genel olarak tek mekânlı veya iki odalı olduğu görülmektedir. Kırlangıç kubbenin örttüğü ana mekân içindeki tandırı ile hem bir mutfak hem de aile bireylerinin bir araya geldiği, gündelik yaşantının sürdüğü ve hatta birlikte uyudukları bir mekân olarak karşımız çıkmaktadır. Bu mekânda tüteklik dışında hiçbir açıklığın bulunmaması kırlangıç kubbenin ışıkla çok güçlü bir anlamsal ilişki kurmasını sağlamıştır. Aynı zamanda kare veya sekizgen olarak inşa edilen kırlangıç kubbe, altında merkezi bir mekân oluşturmaktadır. 7 sıralıdan 12 sıralıya kadar farklı örnekleri görünse de ortak olarak oluşturdıkları kubbe formu göze çarpar. Türk çadırına benzer bir şekilde tek mekânlı olan evlerde, tüteklik, seki, terek, tecir ve ambar gibi elemanların bir arada bulunuşu ve kırlangıç kubbenin kubbe formu bu evlerin Türk çadırı ile benzerliklerini ve ilişkisini güçlü bir biçimde vurgulamaktadır.

Tespit edilen evlerin dokuz tanesi iki odalı olarak inşa edilmiştir. Ana mekândan bağımsız olan ikinci oda genel olarak küçük bir tavan penceresi bulundurmaktadır. Bu odalar genellikle ana mekândan 3-4 basamak daha yüksekte bulunmaktadır. Bunun yanında Ahmet Şahin'e ait olan evde yerden yükseltilmiş olan odanın altında yaklaşık 1 m. yüksekliğinde zemini ana mekandan alçakta olan bir gıda saklama bölümü yer almaktadır. Beş evin ise tamamen tek mekânlı olarak inşa edildiği görülmüştür. Bunların dışında günlük hayatın devam ettiği örneklerde oda sayısı artmıştır. Tespit edilen evler içinde Taşbaşı Köyünde bulunan 1 ve 2 numaralı evler birbiri ile koridor vasıtasıyla birleşmektedir. Bu koridora tavandan inen bir merdiven yardımıyla da girilebilmektedir. Bunun dışındaki örnekler tekil ve bağımsız olarak inşa edilmiştir.

Kırlangıç kubbe tipinin evlerin boyutlarına bağlı olarak düzenlendiği görülmüştür. Küçük alana sahip evlerde kare ve 7 bindirme sıralı kırlangıç kubbeler çoğunlukta iken mekân alanı büyüdükçe sekizgen ve 9-12 bindirme sıralı kırlangıç kubbeler kurgulanmıştır. Taşbaşı köyündeki 1 adet evde ise altıgen kırlangıç kubbe tespit edilmiştir.

Gündelik yaşamda kullanılan evlerde tandırın genel olarak korunamadığı gözlemlenmiştir. Tahsin Aydemir'e ait ev dışındaki örneklerde tandır, bir oturma sekisi veya bacası kapatılmış halde kiler işlevinde kullanılmaktadır. Bunun dışında kullanılmayan evlerin tamamında tandır bölümü tespit edilmiştir. Tandırların bacalarının genel olarak ahşap malzeme ile piramidal olarak inşa edildiği görülmüştür. İki adet örnekte ise tandırın kendine özel ikinci bir kare kırlangıç kubbe ile kapatıldığı tespit edilmiştir. Evin üzerini örten kubbelerin bir kapağı bulunmamasına karşılık tandırın üzerini örten kırlangıç kubbelerin açılıp kapanan ahşap bir kapağı olduğu göze çarpmaktadır.

Evler üzerinde genel olarak yapım tarihlerine dair bilgiye rastlanmamıştır. Evlerin yapımında maliyet ve imkanlar etkili olduğundan yapım tarihlerini kestirmek güçtür. Duvarların moloz taş ve süslemelerin az olması tarihlendirme için kıyas yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak gezi sırasındaki izlenimlere ve ev sahiplerinin beyanlarına göre evlerin 19. yy sonlarında ve 20. yy başlarında inşa edilmiş olmaları muhtemeldir. Tarih tespit edilen tek örnek Fahri Keleş'e ait olup, ahşap omuzluğuna 1874 tarihi kazınmıştır. Bu tarihin üzerinde perde şeklinde boğumlu bir süsleme yer almaktadır. Tahsin Aydemir'e ait olan evde pasın örtüşünü kurgulayan iki kirişte karşılıklı olarak birbirine bakan iki adet gülbezek motifi görülmüştür. Ahmet Şahin'e ait evin tandır başında ahşap kiriş üzerine zikzak motifleri işlenmiştir. Bunun yanı sıra aynı evin dolap kapağındaki stilize motifler ve tepesindeki alem göze çarpar. İki adet yıkıntıda ise birinin ahşap omuzluğunda, birinin ocak başında taş işlenmiş çarkıfelek motifleri görülmüştür.

Günümüze geldiğimizde ise kırlangıç kubbeli evler artık inşa edilmemektedir. Var olan örnekler ise çoğunlukla bakımsız halde ve kaybolma riski ile karşı karşıyadır. Kırlangıç kubbeye göre daha konforlu ve ekonomik olan betonarme yapılar köylerde artmaktadır. Bu noktada kırlangıç kubbe geleneğinin devam etmesi için bireysel çabaların yeterli olmayacağı açıktır. Bu geleneğin korunması için devlet kurumlarının desteği ile yapılacak iyileştirmeler ve bu evlerin turizme kazandırılması önem arz etmektedir. Bu sayede hem bir geleneğin devamı sağlanırken aynı zamanda tanıtımının da yapılması mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abay, E. (2012). Beycesultan. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz ve G. Polat (Editörler). *Ege Üniversitesi arkeoloji kazıları*. Birinci Baskı. İzmir. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 39-64.
- Akın, G. (1991). Tüteklikli örtü geleneği: Anadolu cami ve tarikat yapılarında tüteklikli örtü. *Vakıflar Dergisi*, 22, 323–354.
- Arık, R. (1969). Erzurum’da iki cami. *Vakıflar Dergisi*, 8, 149,156.
- Atila, N. (2018). *Hititlerde kentsel yapı: Hattuša, Şapinuva, Şarišša, Tapikka ve Alacahöyük*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bektaş, C. (2018). *Türk evi* (Üçüncü Baskı). İstanbul : Yem Yayınları, 53-102
- Çambel, H., ve Braidwood, R. J. (1980). İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları karma projesi : 1963-1972 çalışmalarına toplu bakış. P. Benedict, S. Erinc, A. A. Gordus, D. Günay, A. J. Jelinek, B. Lawrence, M. Özdoğan, R. Whallon ve Jr. G. A. Wright (Editörler). *Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları*. Birinci Baskı. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1-64.
- Çandarlı Şahin, A. (2016). Türk çadırı üzerine. *Tarihin Peşinde*, 16, 25–39.
- Çelik, T. (2020). *Anadolu’da Türk devri yapılarında mekan-ışık ilişkisi ve ışıklı kubbe kullanımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık* (Birinci Baskı). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 258.
- Choi, S. (2017). *Bindirme tavan: Asya’dan Anadolu’ya bir örtü biçiminin mimarlıktaki tarihi evrim süreci*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı tarihi ve sanatı* (Birinci Baskı). İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 82-86.
- Çilingiroğlu, A. (2007). *Urartu kültürü ve Ayanis kazıları* (Birinci Baskı). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 22.
- Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin kutsal mezarları: kurganlar* (Birinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 320-354.
- Demirbağ, U. (2021). *İç Anadolu Bölgesi geleneksel konutları arasında Çankırı geleneksel konutlarının yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Demirel, C. (2012). *Geç Hitit şehir devletlerinden Sam'al (M.Ö. 1200-600)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı* (Birinci Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 146.
- Eldem, S. H. (1954). *Türk evi plan tipleri* (İkinci Baskı). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler simgeler* (çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları (Eserin orijinali 1952'de yayımlandı), 19-21.
- Enkhbaatar, B. (2013). *Geleneksel Moğol çadırından bağımsız konut yaşamına geçişte mekansal gereksinimler ve ilişkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ergüden, Z. (2003). *Megaronların doğuşu ve Erken Tunç Çağı boyunca gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş* (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 39-50.
- Esin, E. (2003). *Türklerde maddi kültürün oluşumu* (Birinci Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gönül, H. (2008). *Batı Anadolu'daki Antik Yunan konutu araştırmalarında başlıca konu ve sorunlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gümüş, N., Kaňal, N., Siracoğlu, S. ve Turgut, B. (2019). *Ahıska bölgesindeki Türk İslam mimari yadigarları* (Birinci Baskı). İstanbul: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 52-58, 130-180.
- Gündoğdu, H. (1996). Genel özellikleriyle Erzurum evleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 3, 27-37.
- Gür, S. (2007). *İlk insandan Selçuklu'ya Anadolu uygarlıkları ve antik şehirler* (Birinci Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları, 38-65.
- Gürsoy, M. (2012). Doğu Kazakistan Tarbagatay yamacındaki Şilikti Baygetöbe Kurganı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3), 40-54.
- Hemiş, O. (2009). *İskit, Frig ve Urartu kültürlerinin mukayesesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İnternet: Acarkanlı, E. (2020). Konut mimarisinin gelişimi. URL: https://www.academia.edu/45413514/KONUT_M%C4%B0MAR%C4%B0S%C4%B0N%C4%B0N_GEL%C4%B0%C5%9E%C4%B0M%C4%B0, Son Erişim Tarihi : 19.07.2022.

İnternet: Prohistorya-Edebiyat. (t.y.) Web: <https://protohistorya-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/arastirma-projeleri/hacilar-buyuk-hoyuk> Son Erişim Tarihi :14.07.2022.

İpek, B., ve Çiftçi, Y. (2020). Boncuklu Tarla Doğu alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisi ve köy-mekan organizasyonu. *Mukaddime*, 11(1), 212–234. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.682169>

Koçak, K. (2015). Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit kurganlarının ortaya çıkışı. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 1(25), 66–78.

Köşklü, Z., ve Önal, R. Ç. (2017). Erzurum/İspir Yedigöl Köyünde Bulunan Geleneksel Evler. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 38, 177–195.

Köşklü, Z., ve Tali, Ş. (2007). Geleneksel Erzurum evlerinde tandır evi (mutfak) ve mimarisi. *Sanat Dergisi*, 11, 97–111.

Kuban, D. (2017). *Türk ahşap konut mimarisi* (Birinci Baskı). Ankara: İş Bankası Yayınları, 39-60.

Kutlu, M. (2020). Orta Asya da Tütekli (Kırlangıç) Örtünün Kökeni ve Tarihî Gelişim Aşamaları Üzerine bir Değerlendirme. *History Studies International Journal of History*, 12(5), 2455–2486. <https://doi.org/10.9737/hist.2020.928>

Naldan, F. (2020). Erzincan-Çayırılı İlçesi Başköy köy odaları. *Milli Folklor*, 126(Yaz), 249–263.

Olkhovsky, V. S. (1995). Nomads of the Eurasian steppes in the Early Iron Age. In J. Davis-Kimball, V. A. Bashilov, & L. T. Yablonsky (Eds.), *Nomadic Pathways in Social Evolution*. Zinat Press.

Özdemir, M. (2017). Neolitik dönem Anadolu mimarisinden bir kesit: Çayönü. *Journal of History and Future*, 3(3), 248–265. <https://doi.org/10.21551/jhf.359199>

Özgen, S., Sağöz, A., ve Kocatürk, F. (2015). Geleneksel Türk Kentlerindeki Tarihi Yapıların ve Elemanların Kamusal Mekânların Oluşumuna Etkisi: Erzurum Kenti Üç Kümbetler ve Çevresi Üzerine Bir Çalışma. *Turkish Studies*, 10, 613–634.

Özkan, H. (2008). Bayburt/Konursu Ulu Camii ve Çeşmesi. *Sanat Dergisi*, 13, 57–66.

Özkan, H. (2012). Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırlangıç Örtünün Kuruluşu Ve Son Kırlangıç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28, 19–37.

Parla, C., ve Altınsapan, E. (2016). Sivrihisar Akdoğan Mescidi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32, 1–11.

Ruben, W. (1947). Kırşehirin dikkatimizi çeken san'at abideleri. *Belleten*, 11(44), 603–640.

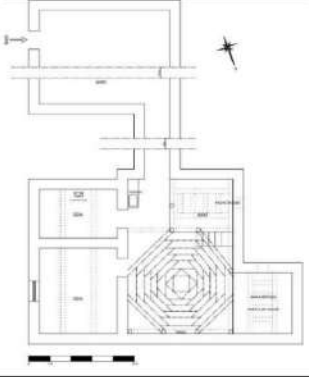
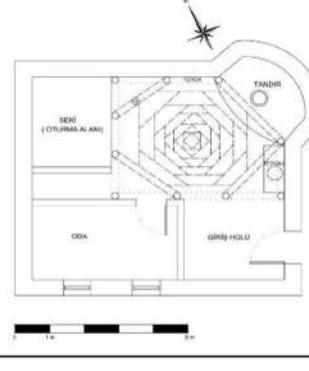
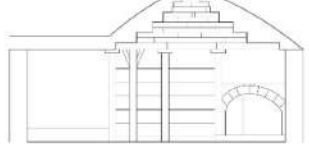
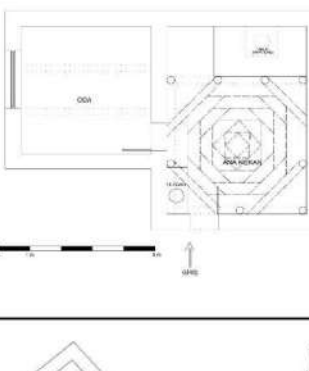
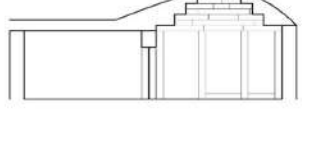
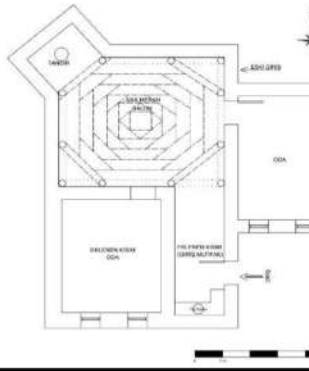
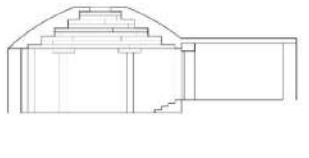
- Sağlam, T. (2019). *Geleneksel Erzurum Evleri, restorasyonları ve ev yaşantısı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Salbacak, S. (2015). *Anadolu konut geleneğinin kültürel süreklilik bağlamında irdelenmesi*. Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- San, O. (2000). Bazı bulgular ışığında Anadolu'da Kimmer ve İskit varlığı üzerine Gözlemler. *Belleten*, 239, 1-26.
- Sarızeybek, N. (2019). *Kagir ve ahşap yapılarda restorasyon maliyeti: Kırşehir Çarşı Camii ve Göztepe'de ahşap konut örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, K., ve Erdoğan, S. (2019). Geleneksel tunceli evlerinde kırlangıç (tüteklikli) örtülü bir konut örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 35-52.
- Sözen, M. (2012). *Anadolu'da kırsal mimarlık* (Birinci Baskı). Bursa: Çekül Vakfı, 7-11
- Turgut, H. M. (2013). *Hitit konutları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Umurtak, G., and Duru, R. (2017). Excavations at Hacılar Büyük Höyük in 2016. *ANMED*, 15, 27-35.
- Uysal, M., ve Navruz Berk, G. (2021). Özgün bir biçimleniş: " Tüteklik " li örtü. *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 241-255.
- Vitrivius. (n.d.). *Mimarlık üzerine on kitap* (4. Baskı). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 27-29.
- Yelözer, S., Kayacan, N., Özbaşaran, M. ve Duru, G. (2019). Volkanik Kapadokya'da Neolitiğin başlangıcı. M. Akman (Ed.), *Kapadokya: Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 49-82.
- Young, R. S. (1957). Gordion 1956: preliminary report. *American Journal of Archaeology*, 61(4), 319-331.
- Yurttaş, H. (2001). Erzurum Ulu camii'ne ait yeni bir kitabe ve yapı hakkında bazı düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(17).
- Zinko, V. N. (1998). *Arheologitseskie progulki po ahtitsnoy Kertsı* (Birinci Baskı). Kerç, Kertsenskaya gorodskaya tipografıya, 41-57.

EKLER

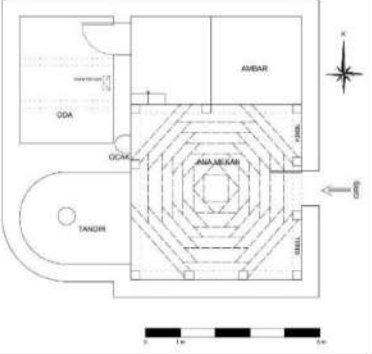
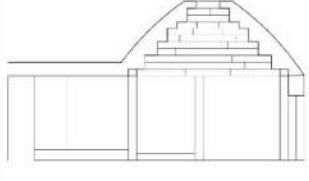
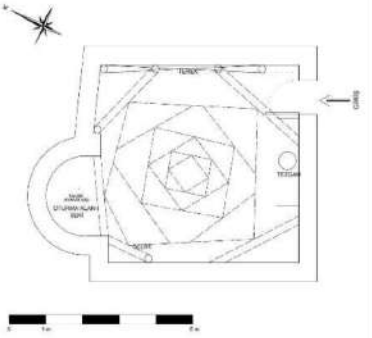
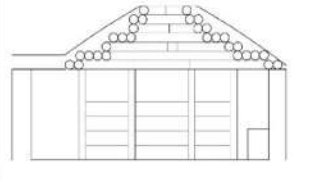
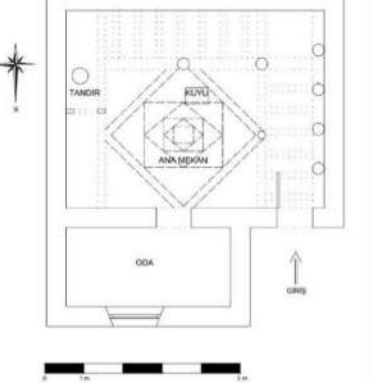
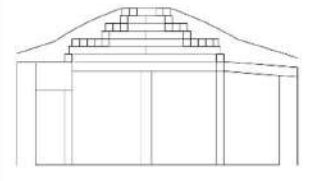
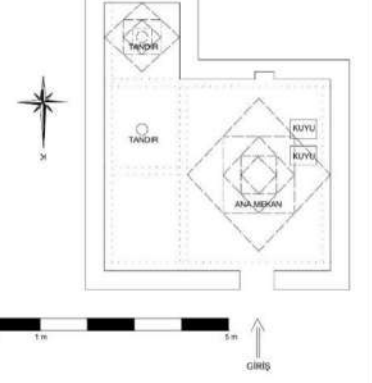
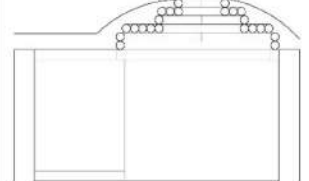
(Ekler Tezin arka kapağında CD ortamında verilmiştir.)

EK-1. Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

Ev	Plan	Kesit	Kırlangıç Kubbesi	Bindirme Sırası	Kubbe Formu	Kullanım Durumu	Oda Sayısı	Eklenen Odalar	Tandır Durumu	Süsleme/yeri	Tarih	Ahşap işleme durumu
Nihat Yakuli				12 SIRA	SEKİZGEN	Günlük Yaşam	3	0	Seki	Yok	20. yy başı	İnce işlenmiş
Tahsin Aydemir				10 SIRA	SEKİZGEN	Günlük Yaşam	1	2	Var	Yok	20. yy başı	İnce işlenmiş
Dursun Alkan				9 SIRA	SEKİZGEN	Depo	2	0	Var	Yok	19. yy sonu/20. yy başı	Kısmen işlenmiş
Fahri Keleş				14 SIRA	SEKİZGEN	Günlük Yaşam	2	2	Depo	Perde/Ahşap omuzluk	1874	İnce işlenmiş

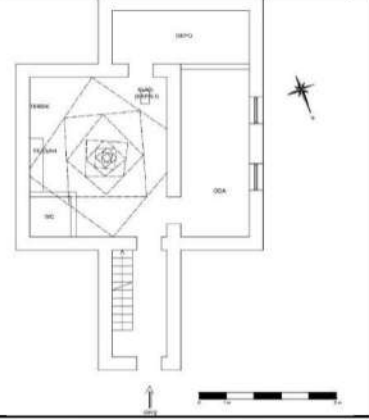
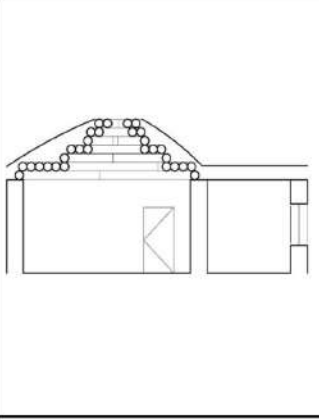
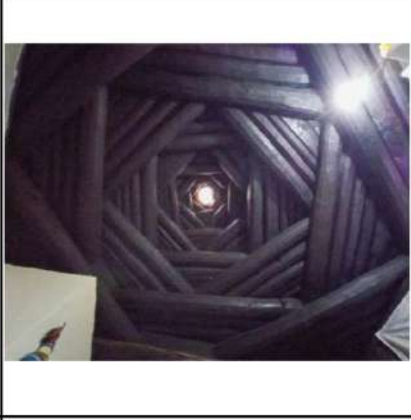
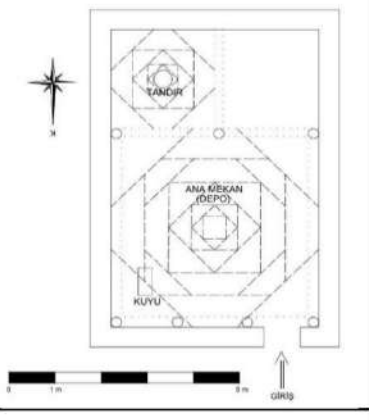
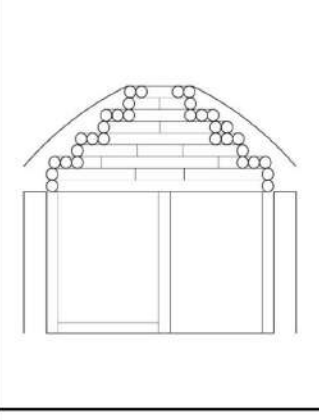
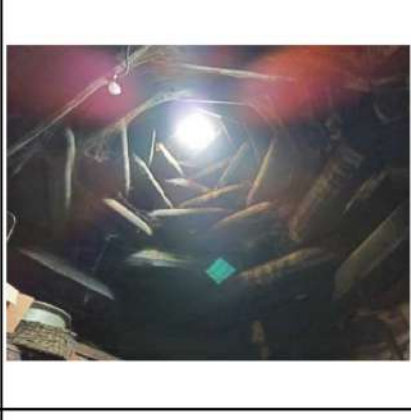
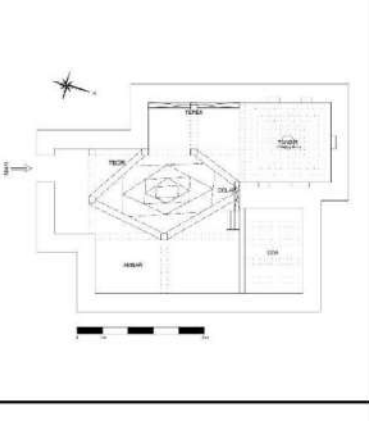
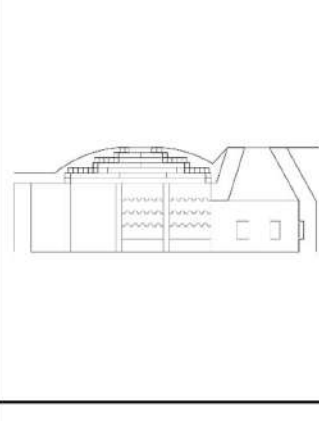
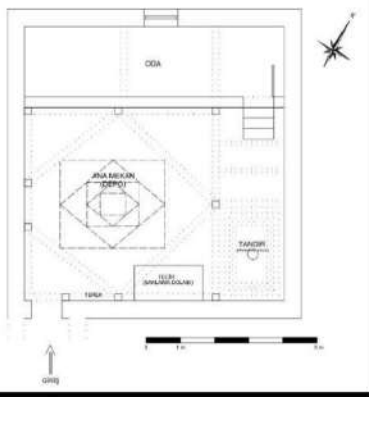
Çizelge 1.1. Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

EK-1. (devam) Tespit edilen kırılmalı kubbeleri evlerin özellikleri

Sıtkı Taşdemir				12 SIRA	SEKİZGEN	Kullanılmıyor	2	0	Var	Gülbezek/ Ahşap giriş	20. yy başı	İnce işlenmiş
Ünal Aydemir				7 SIRA	KARE	Günlük Yaşam	1	1	Seki	Yok	20. yy başı	Kaba işlenmiş
İbrahim Tortum				7 SIRA	KARE	Depo	2	0	Var	Yok	20. yy öncesi	Kaba işlenmiş
Orhan Yıldız				7 SIRA	KARE	Depo	1	0	Var	Yok	20. yy öncesi	Kaba işlenmiş

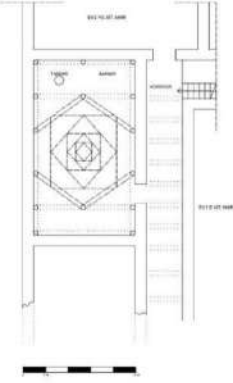
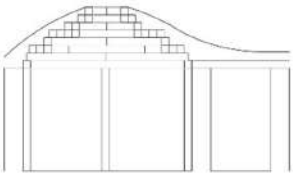
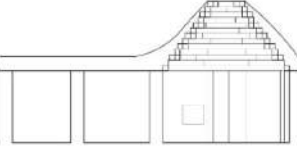
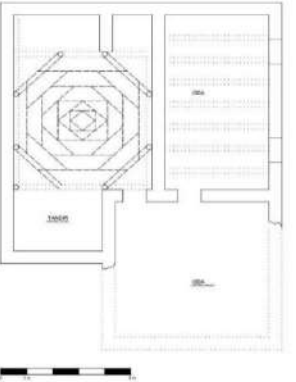
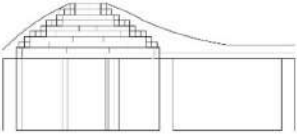
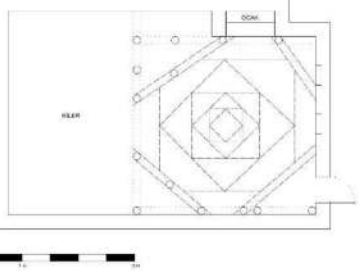
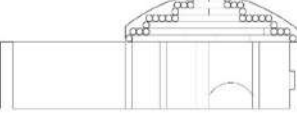
Çizelge 1.1. (devam) Tespit edilen kırılmalı kubbeleri evlerin özellikleri

EK-1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

Ekrem Dilek				9 SIRA	KARE	Günlük Yaşam	2	1	Yok	Yok	20. yy başı	Kısmen işlenmiş
İsmail Güven				9 SIRA	KARE	Depo	1	0	Var	Yok	20. yy öncesi	Kaba işlenmiş
Ahmet Şahin				7 SIRA	KARE	Kullanılmıyor	2	0	Var	1- Stilize motif/Dolap kapağı 2- Zikzak Motifi/Tandır başı kirişi	19. yüzyıl ortaları	Kaba işlenmiş
Emrullah Tanrıverdi				7 SIRA	KARE	Depo	2	0	Var	Yok	20. yy öncesi	Kaba işlenmiş

Çizelge 1.1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

EK-1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

T-1				7 SIRA	ALTİGEN	Terk Edilmiş	1	0	Var	Yok	19. yy ikinci yarısı	Kaba işlenmiş
T-2				12 SIRA	SEKİZGEN	Terk Edilmiş	5	0	Var	Yok	19. yy ikinci yarısı	İnce işlenmiş
T-3				9 SIRA	SEKİZGEN	Terk Edilmiş	1	1	Var	Yok	19. yy ikinci yarısı	Kısmen İnce İşlenmiş
Mevlüt Çelebi				6 SIRA	KARE	Kullanılmıyor	2	0	Yok	Yok	20. yy öncesi	Kaba işlenmiş

Çizelge 1.1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

EK-1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

Uzunkavak Köyü- Yıkıntı	Çizilemedi			Tespit edilemedi	SEKİZGEN	Yıkılmış	1	0	Var	Çarkıfelek- Zikzak Motifi/Ocak Başı	19. yy	Kaba işlenmiş
Taşbaşı Köyü- Yıkıntı	Çizilemedi			Tespit edilemedi	SEKİZGEN	Yıkılmış	2	0	Tespit Edilemedi	Çarkıfelek/ Ahşep Omuzluk	1904-5	İnce işlenmiş
Taşbaşı Köyü- Yıkıntı	Çizilemedi			Tespit edilemedi	SEKİZGEN	Yıkılmış	2	0	Var	Tespit Edilemedi	20. yy başı	Kısmen İnce İşlenmiş

Çizelge 1.1. (devam) Tespit edilen kırlangıç kubbeli evlerin özellikleri

EK-2. Tespit edilen süslemeler

Süsleme	Süsleme yeri	Malzeme	Ev	Resim
Zikzak&Çarkıfelek	Ocakbaşı	Taş	Yıkıntı/ Uzunkavak	
Stilize Sıralı Motif	Dolap Kapağı	Ahşap	Ahmet Şahin/ Uzunkavak	
Zikzak	Tandırbaşı	Ahşap	Ahmet Şahin/ Uzunkavak	

Çizelge 2.1. Tespit edilen süslemeler

EK-2. (devam) Tespit edilen süslemeler

Süsleme	Süsleme yeri	Malzeme	Ev	Resim
Gülbezek	Ahşap Kirişleme	Ahşap	Sırrı Taşdemir/ Kapıkaya	
Perde/Tarih	Ahşap Omuzluk	Ahşap	Fahri Keleş/ Akbaba	
Çarkıfelek/Tarih	Ahşap Omuzluk	Ahşap	Yıkıntı/ Taşbaşı	
Tarih	Ahşap Omuzluk	Ahşap	Yıkıntı/ Taşbaşı	

Çizelge 2.1. (devam) Tespit edilen süslemeler

GAZİ GELECEKTİR...